

ATLAS HISTORYCZNY MIAST POLSKICH

Redaktor ROMAN CZAJA

TOM V MAŁOPOLSKA

Redaktor ZDZISŁAW NOGA

ZESZYT 4

BOCHNIA

Redaktor ZDZISŁAW NOGA

Autorzy

ZBIGNIEW BEIERSDORF, JAN FLASZA, BOGUSŁAW KRASNOWOLSKI, MAREK MATERNA, ZDZISŁAW NOGA

Opracowanie kartograficzne: TOMASZ SZPYTMA

WYDAWNICTWO NAUKOWE UNIwersYTETU MIKOŁAJA KOPERNIKA
UNIwersYTET PEDAGOGICZNY W KRAKOWIE

TORUŃ–KRAKÓW 2016

HISTORICAL ATLAS OF POLISH TOWNS

Editor ROMAN CZAJA

VOLUME V

MAŁOPOLSKA LESSER POLAND

Editor ZDZISŁAW NOGA

FASCICLE 4

BOCHNIA

Editor ZDZISŁAW NOGA

Authors

ZBIGNIEW BEIERSDORF, JAN FLASZA, BOGUSŁAW KRASNOWOLSKI, MAREK MATERNA, ZDZISŁAW NOGA

Cartographic elaboration: TOMASZ SZPYTMA

NICOLAUS COPERNICUS UNIVERSITY PRESS IN TORUŃ
PEDAGOGICAL UNIVERSITY OF CRACOW

TORUŃ-KRAKÓW 2016

WSTĘP

Atlas historyczny Bochni jest kolejnym zeszytem piątego tomu *Małopolska*, publikowanego w serii „Atlasu historycznego miast polskich”. Atlas ten wydawany jest z inicjatywy i pod patronatem Międzynarodowej Komisji Historii Miast (The International Commission for the History of Towns), która na kongresie w Wiedniu w 1965 roku uznała publikację „Atlasu miast europejskich” za jeden z głównych celów swojej działalności naukowej. Podstawowe zasady edycji atlasów zostały wypracowane na konferencji w Oxfordzie w 1968 roku, a następnie ponownie przedyskutowane i uzupełnione na konferencji wydawców *Atlasów* w Münster w 1995 roku. Zgodnie z tymi wskazówkami atlasy narodowe powinny być wydawane w formie odrębnych zeszytów poświęconych poszczególnym miastom. Najważniejszym celem tego przedsięwzięcia jest stworzenie bazy źródłowej do badań porównawczych nad urbanizacją Europy i przemianami przestrzennymi miast. Ponadto zawarty w *Atlasach* materiał kartograficzny może być wykorzystywany:

- 1) dla celów komunalnych, prac urbanistycznych, architektonicznych, konserwatorskich i ochrony środowiska,
- 2) dla celów pedagogicznych i dydaktycznych w szkołach i uczelniach wyższych,
- 3) do popularyzacji wiedzy o przeszłości miast.

Zgodnie z zaleceniami Międzynarodowej Komisji Historii Miast najważniejszą mapą każdego zeszytu jest plan pomiarowy z epoki przedprzemysłowej w skali 1:2500. Do kanonu edytorskiego należą jeszcze: współczesna mapa miasta, historyczna mapa regionu w skali od 1:25 000 do 1:100 000, mapa rozwoju przestrzennego miasta. Poza tym *Atlasy* mogą odpowiednio do możliwości wydawców zawierać mapy tematyczne oraz reprodukcje najbardziej interesujących

źródeł kartograficznych i widoków. Integralną część *Atlasu* stanowi część tekstuwa przedstawiająca dzieje miasta ze szczególnym uwzględnieniem rozwoju przestrzennego i wyników badań urbanistycznych oraz opis reprodukcji i wskazówki bibliograficzne.

Dotychczas pod patronatem Międzynarodowej Komisji Historii Miast ukazały się *Atlasy* ponad 530 miast z 18 krajów Europy (zob. lista atlasów: <http://www.ria.ie/research/ihta/european-project.aspx>). Projekt „Atlas historyczny miast polskich” został zapoczątkowany przez prof. Antoniego Czacharowskiego w 1993 roku w Instytucie Historii i Archiwistyki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. W następnych latach prace nad atlasami historycznymi miast Śląska podjął zespół wrocławski pod kierunkiem prof. Marty Młynarskiej-Kaletynowej oraz zespół krakowski, wydający atlasy miast małopolskich, pod kierunkiem prof. Zdzisława Nogi. Efektem dotychczasowych badań jest opublikowanie atlasów 30 miast oraz przygotowanie do druku kilku kolejnych zeszytów.

Wydawca i Autorzy *Atlasu miasta Bochni* za punkt wyjścia do swoich prac przyjęli założenia edytorskie zaproponowane przez Międzynarodową Komisję Historii Miast. Jednocześnie jednak podjęli trud publikacji szerokiego wyboru reprodukcji map i widoków Bochni oraz przedstawienia na mapach obecnego stanu badań urbanistycznych i historycznych nad rozwojem przestrzennym miasta od wczesnego średniowiecza do czasów współczesnych. Celem prezentowanego wydawnictwa jest włączenie do międzynarodowego programu badawczego nad urbanistyką europejską źródeł kartograficznych i map autorskich dotyczących jednego z najciekawszych miast Małopolski.

Roman Czaja

WPROWADZENIE

Dzieje królewskiego miasta Bochni są związane z górnictwem solnym. Historia funkcjonującej od XIII w. kopalni bocheńskiej jest dosyć dobrze znana i pozostaje wciąż przedmiotem badań. Nie znalazła jednak swojego miejsca w niniejszym *Atlasie*, który zgodnie z zasadami serii został poświęcony rozwojowi przestrzennemu miasta od jego lokacji po czasy współczesne.

Atlas składa się z dwóch zasadniczych części, kartograficznej i opisowej. W części kartograficznej opublikowano ważniejsze, wybrane plany miasta. Zgodnie z wytycznymi Międzynarodowej Komisji Historii Miast znalazł się tu najstarszy zachowany plan miasta z 1777 roku autorstwa Karla Fleckhammera, następnie najdawniejszy plan pomiarowy z epoki przedindustrialnej, czyli wykonany w 1847 roku plan katastralny miasta w jego ówczesnych granicach, przeskalowany do skali 1:2500. Oddzielne opublikowano połączone plany katastralne miasta i tych terenów, które dziś należą do Bochni, przeskalowano je do skali 1:10 000. Dołączono nadto współczesną ortofotomapę i mapę topograficzną miasta i okolic w skali 1:50 000. Ponieważ aktualnego planu miasta brak, zdecydowano się opublikować współczesną mapę topograficzną w skali 1:10 000. Opublikowano także ważniejsze widoki miasta, z najstarszym pochodzącym z początku XIX wieku. Warto dodać, że na kilku publikowanych starszych planach zamieszczono także widoki Bochni i fragmenty kopalni soli.

W *Atlasie* powinna się również znaleźć współczesna do najstarszego planu pomiarowego mapa topograficzna miasta i okolic. Najlepszą mapą topograficzną odpowiadającą tym kryteriom jest zdjęcie józefińskie Galicji, tzw. mapa Miega, wykonane w latach 1779–1782 w skali 1:28 800. Zrezygnowano z tego, ponieważ niedawno został opublikowany tom zawierający Bochnię i jej okolice¹. Obok pla-

nów dawnych *Atlas* zawiera współczesne rekonstrukcje rozwoju przestrzennego Bochni. Intencją autorów było, aby zakres owych rekonstrukcji uzupełniał kształt przestrzenny miasta ujawniony na planach zachowanych.

W części tekstowej *Atlasu* przedstawiono główne etapy rozwoju przestrzennego miasta i jego zaplecza od czasów przedlokacyjnych do współczesnych. Dołączone wskazówki bibliograficzne obejmują opracowania ogólne historii miasta i ważniejsze prace monograficzne wykorzystane w niniejszym *Atlasie*.

Mamy nadzieję, że *Atlas miasta Bochni* będzie mógł być wykorzystany, zgodnie z założeniem serii, do badań porównawczych nad miastami europejskimi, do planowania przestrzennego i ochrony krajobrazu, wreszcie do celów dydaktycznych i popularyzacji, także za granicą, jednego z bardziej znanych polskich miast górniczych. Dlatego zdecydowano się na wydanie dwujęzyczne, w języku polskim i angielskim.

Atlas nie mógłby powstać bez życzliwości przełożonych instytucji przechowujących podstawową dokumentację kartograficzną. Szczególne słowa podziękii składamy na ręce Jana Flaszy, Dyrektora Muzeum im. Stanisława Fischera w Bochni i współautora niniejszego *Atlasu*, za życzliwość i pomoc daleko wykraczającą poza standardowe relacje. Podziękowania kierujemy do Burmistrza Stefana Kolańskiego i jego Zastępcy – Roberta Cerazego. Szczególnie dziękujemy Dominice Ropek, Architektowi Miasta, za pomoc w pozyskiwaniu materiałów źródłowych do naszego opracowania. Podziękowania należą się również Kierownictwu i Pracownikom Powiatowego Ośrodka Dokumentacji Geodezyjnej i Kartograficznej w Bochni za udostępnienie najlepszej zachowanej wersji planu katastralnego miasta.

Zdzisław Noga

¹ *Galicja na józefińskiej mapie topograficznej 1779–1782*, t. 2, red. W. Bukowski, B. Dybaś, Z. Noga, Kraków 2013, cz. A, s. 99–100, cz. B, sekcja 39.

FOREWORD

The historical atlas of Bochnia is another book of the fifth volume of *Lesser Poland* published within the series of *Historical Atlas of Polish Towns*. The atlas is published on the initiative and under the patronage of the International Commission for the History of Towns which, at the congress in Vienna in 1965, decreed the publication of the atlas of European towns to be one of the major aims of its academic activity. The fundamental rules of the edition of atlases were set out at the conference in Oxford in 1968; they were later discussed and completed at the conference of publishers of *Atlases* held in Münster in 1995. According to the new guidelines, national atlases should be issued in the form of separate books devoted to individual towns. The most important aim of the venture is to create a source database enabling the comparative research on the urbanisation of Europe and spatial changes of cities. Moreover, the cartographic material included in *Atlases* may be used:

- 1) for communal purposes as well as urban, architectural, and conservation works including the environmental protection;
- 2) for pedagogical and teaching purposes in schools and universities,
- 3) for disseminating knowledge about the history of towns.

In accordance with the suggestions of the International Commission for the History of Towns, the most important map of every book is the measurement scheme from the pre-industrial period on a scale of 1 : 2500. The editing canon also comprises: a contemporary map of the town, a historical map of the region on a scale from 1 : 25 000 up to 1 : 100 000, as well as a map of the spatial development of the town. Atlases may also include thematic maps and reproductions of the most interesting cartographic sources and sites. Each publication is preceded by a text presenting the

history of the town with special emphasis on the spatial development, the results of urban development research, descriptions of reproductions and bibliographic guidelines.

As of today, over 530 towns from 18 European countries (see the list of atlases: <http://www.ria.ie/research/ihta/European-project.aspx>) have been published under the patronage of the International Commission for the History of Towns. The project *Historical Atlas of Polish Towns* was originated by Prof. Antoni Czacharowski in 1993 in the Institute of History and Archival Science of the Nicolaus Copernicus University in Toruń. Further work on the historical atlases was conducted by a Wrocław team supervised by Prof. Marta Młynarska-Kaletynowa and a Kraków team under the supervision of Prof. Zdzisław Noga. As a result of the research, thirty atlases of towns have been published and several atlases are ready for being printed.

The editor and authors of the *Atlas of Bochnia* have adopted the editorial principles laid down by the International Commission for the History of Towns and used them as a starting point for the publication. They have undertaken to present a broad selection of reproductions of maps and views of Bochnia together with maps showing the current state of research in town planning and historical studies on Bochnia's spatial development from the early Middle Ages to the present time. Their ultimate aim was to contribute to the international research programme by making available cartographic sources and their own maps of one of the most fascinating towns in Lesser Poland.

Roman Czaja

INTRODUCTION

The history of the royal town of Bochnia is strongly connected with salt mining. Dating back to the 13 century, the history of the Bochnia Saltmine is well known, yet there is still a lot of research being carried out into this field. However, according to the assumptions of this publishing series, the history of the mine lies outside of the scope of the present publication as the *Atlas* concentrates on the town's spatial development from the moment of granting the charter up to the present day.

The *Atlas* consists of the two principal sections – cartographic and descriptive. The cartographic section includes the most important maps and plans selected according to the guidelines of The International Commission for the History of Towns. This part of the *Atlas* contains the oldest surviving plan of the town by Karl Fleckhammer (1777) and the oldest measurement scheme from the pre-industrial period i.e. the cadastral plan of a town within its present-day limits (1847), scaled down to 1: 2 500. Additionally, the combined cadastral plans of the town and the surrounding area that lies within the city limits of today, are published in a 1 : 10 000 scale. Also included are: the modern orthophoto as well as the present-day topography map of the town and its surrounding area in a 1: 50 000 scale. Due to a lack of the updated plan of Bochnia, we decided to publish the present-day topography map in a 1 : 10 000 scale. Moreover, the main views of the town are published in this volume, with the oldest one of them originating from the beginning of 19th century. It is worth mentioning that some of the older maps and plans contain partial views of Bochnia and the salt mine.

The *Atlas* should also contain a topographic map contemporaneous to the oldest cadastral plans. The topographic map that would best fit the category of the military survey of Galicia, the so-called Mieg's map, created between 1779 and 1782 in a 1 : 28 800 scale. However, such a map depicting Bochnia and its surrounding area was published recently in another volume¹. Alongside the historical plans, the *Atlas*

contains the present-day reconstructions of the spatial development of Bochnia. The use of such reconstructions fulfills the authors' intent to complement the knowledge of the spatial structure of the town extracted from the archival material.

The descriptive section presents the principal stages of spatial development regarding both Bochnia and the surrounding area, analysed from pre-charter times to the present day. The appended bibliographic information includes general publications focusing on the history of the town, as well as the major monographic works used in the present *Atlas*.

It is our hope that the *Atlas* of the City of Bochnia will be used in accordance with the intent of the series, i.e. for comparative studies of European cities, for spatial planning and landscape protection, also as a reference work for educational purposes and for a general readership, promoting this well-known mining town at home and abroad. This is why the present edition is published in Polish and in English.

The *Atlas* could not have been created without the effective cooperation of the heads of the institutions entrusted with the principal cartographic documentation. We would like to express our gratitude to Mr Jan Flasz, Director of the Stanisław Fischer Museum in Bochnia and a co-publisher of the *Atlas*, for his kindness and help that far exceeded the duties of his office. We are truly grateful to Mayor Stefan Kolawiński and Deputy Mayor Robert Ceraży. We would like to thank Ms Dominika Ropek, the Architect of the Town, for her help in gaining the source materials for this publication. We are also very grateful to the Directorate and the Employees of the District Centre for Cartography and Geodesy Documentation in Bochnia for providing the best surviving version of the cadastral plan of the town.

Zdzisław Noga

¹ *Galicja na józefińskiej mapie topograficznej 1779–1782*, vol. 2, ed. W. Bukowski, B. Dybaś, Z. Noga, Kraków 2013, part A, p. 99–100, part B, section 39.

I. OPRACOWANIA TEKSTOWE

BOGUSŁAW KRASNOWOLSKI

POŁOŻENIE GEOGRAFICZNE

Bochnia leży na północnym skraju Pogórza Bocheńskiego, tworzącego północną krawędź Karpat. Tereny miasta obejmują od północy także płaskie dno doliny Raby w obrębie pradoliny Wisły, należące do Kotliny Sandomierskiej. Samo miasto usytuowane jest na niewysokim, opadającym ku wschodowi wzniesieniu, w widłach potoków – Babicy (od południa) i uchodzącej do niej po stronie wschodniej Storynki (od północy). W widłach Babicy i jej prawobrzeżnego dopływu – Murowanki – po południowo-wschodniej stronie miasta, znajduje się wzgórze Uzbornia (ok. 278 m n.p.m.)

z dawnym lasem miejskim (dziś parkiem), sąsiadujące od północy z wzgórzem Krzęczków (ok. 290 m n.p.m.). Po północnej stronie Storynki i centrum Bochni wznosi się pagórek (Góra Salomona; dziś Solna Góra; ok. 240 m n.p.m.), opadająca ku dolinie Raby. Wzgórze miejskie, ograniczone od zachodu wyraźnym obniżeniem, przechodzi ku zachodowi w grzbiet góry Kolanowskiej (ok. 280 m n.p.m.); wśród wzgórz w jego zachodnim przedłużeniu (stroma krawędź doliny Raby) wyróżnia się wzgórze z grodziskiem i kościołem w Łapczycy.

MAREK MATERNA

OSADNICTWO PRADZIEJOWE

W Bochni i najbliższych okolicach osadnictwo słowiańskie (wczesnośredniowieczne) pojawia się dopiero w drugiej połowie VIII w. na paru zaledwie stanowiskach (w Bochni-Kurowie, stan. 101; Łapczycy i Targowisku). Od tego czasu do końca XIII w. obserwujemy już stały wzrost liczby punktów osadniczych i stabilizację sieci osadniczej. Z IX–XI wieku znanych jest 51 osad i innych punktów osadniczych (w tym dwa grodziska – w Łapczycy st. 1 i Chełmie st. 1). Ślady osadnictwa z tego okresu układają

się równomiernie w obrębie progu przedgórza z tendencją do tworzenia regularnych skupisk w sąsiedztwie cieków wodnych, stanowiących prawobrzeżne dopływy Raby. Natomiast południowo-wschodnia część omawianego terenu była niezamieszкана, zapewne z powodu znacznego rozczłonkowania rzeźby i pochyłości tamtejszych zboczy oraz przynależności do innej zlewni. Równomierność występowania stanowisk archeologicznych jest jednym z charakterystycznych elementów osadnictwa wczesnośredniowiecznego w strefie lessowego progu karpackiego.

MAREK MATERNA

FAZA PRZEDLOKACYJNA (XII – POŁOWA XIII W.)

W młodszej fazie wczesnego średniowiecza (XII–XIII w.) obserwujemy wyraźne zagęszczenie osadnictwa w obrębie wcześniejszych skupisk. Nierzadko poszczególne centra rozrastały się w kierunku południowym, sięgając w głąb Pogórza Wiśnickiego. Charakterystyczną cechą młodszej fazy wczesnego średniowiecza jest pojawienie się rozległych osad o powierzchni niekiedy wielu hektarów. Część z nich można powiązać z miejscowościami znanymi ze źródeł pisanych. Dopiero wiek XIV przynosi wyraźną ekspansję osadniczą w kierunku południowym wzdłuż głównych dolin rzecznych Pogórza Wiśnickiego i szlaków handlowych.

Obraz osadnictwa wczesnośredniowiecznego w samej Bochni (w dolinie Babicy) jest, jak się wydaje, w dużej mierze zaburzony i zafałszowany. Z jednej strony, opiera się przede wszystkim na badaniach powierzchniowych, które w terenie miejskim, silnie zurbanizowanym nie stanowi miarodajnej i skutecznej metody badawczej, z drugiej – poza badaniami sąsiednich grodzisk w Łapczycy i Chełmie – żadne ze znanych stanowisk wczesnośredniowiecznych nie było badane wykopaliskowo. Nie przepro-

wadzono dotąd stacjonarnych, szeroko płaszczyznowych badań wykopaliskowych na terenie samego miasta.

Źródła pisane z XII i pierwszej połowy XIII w. wymieniają kilka miejscowości lokalizowanych na terenie dzisiejszego miasta i w jego bezpośrednim sąsiedztwie: Kolanów (1125), Babica (1136), Bochnia (1198), Birków, Dziedzictwo Wincentego, Łopianka (1242). W dotychczasowej literaturze przyjmowano, iż na lewym brzegu Babicy położona była osada Bocheno (Bochnia), na prawym zaś umiejscawiano Dziedzinę Wincentego i Łopiankę (bardziej w kierunku południowym). W dolnym biegu Babicy znajdować się miała osada Birków, a najstarszą z wzmiankowanych tu osadą – Kolanów – lokalizuje się w górnym jej biegu na pograniczu dzisiejszej Bochni i Łapczycy. Przy każdej z wymienionych osad funkcjonowały warzelnie znajdujące się – podobnie jak zamieszkałe przy nich osady – w rękach różnych właścicieli. Biorąc pod uwagę ograniczoną przestrzeń doliny Babicy należy domniemywać, iż w wyniku intensywnej eksploatacji solonośnego terenu, fizyczne rozgraniczenie poszczególnych warzelnii oraz osad mogło stanowić trudność zwłaszcza w pierwszej połowie wieku XIII.

BOGUSŁAW KRASNOWOLSKI

PRZED LOKACJĄ

Początki stałego osadnictwa na terenie Bochni należy rozpatrywać w kontekście osadniczym okolicy, związanej z występowaniem źródeł solnych. Istotne znaczenie miał też trakt wczesnośredniowieczny z Krakowa na Ruś. Już w najdawniejszym, uchwytnym źródłowo okresie oprócz własności monarszych rozwijały się tu posiadłości Gryfitów, potwierdzone od końca XII w. W dokumencie z 1198 r. dotyczącym nadań na rzecz miechowskich Bożogrobców wzmiankowany jest Chełm (*Quelme*), nadany im przez Mikorę (Gryfitę?) po 1162 r.; nazwa i analiza topograficzna zdaje się wskazywać na grodzisko (IX – pocz. XI w.?). Do schyłku X w. funkcjonowało grodzisko w Łapczycy (na kulminacji wzgórza), przy którym istniała osada związana zapewne ze słonym źródłem w dolinie potoku Grabowieckiego, potwierdzonym – wraz ze słonym źródłem w sąsiednim Kolanowie – w uposażeniu opactwa benedyktyńskiego w Tyńcu (przywilej legata Idziego, 1123–1125). Pod osłoną grodziska funkcjonował targ, wzmiankowany od 1229 r.

Dotychczasowe – wielce niepełne – badania archeologiczne nie wykazały w zasadzie intensywnego osadnictwa przedlokacyjnego w obrębie bocheńskiego wzgórza miejskiego. Informacje pochodzące ze źródeł pisanych są różnorodnie interpretowane. Zapewne należy zgodzić się z interpretacjami Stefana Mateszewa, który do terenów

Bochni odnosi wzmianki o wsi Bochnia (*Bochneo*) nadanej ok. 1234 r. przez Teodora Gryfitę cystersom jędrzejowskim oraz o „dziedzinie Wincentego” (*hereditas Vincen-tii*), Łopiance ze źródłem solnym i Birkowie w nadaniach na rzecz klasztoru Benedyktynów w Staniątkach (m.in. dokument księcia Konrada Mazowieckiego z 1242 r.). Wieś Bochnia miała być położona na lewym brzegu Babicy. Jej część stanowiłaby „dziedzina Wincentego”, sytuowana w rejonie nieco późniejszego szybu „Sutoris”. Łopianka znajdowałaby się na terenie późniejszego, lokacyjnego Wójtostwa, w dolinie potoku Murowanka (mógł on nosić nazwę Łopianki), w rejonie warzelni (przemawiałaby za tym wzmianka o słonym źródle) i późniejszego, najstarszego szybu bocheńskiego „Gazaris”. Z procesem warzelnictwa łączyłby się tu staw, ujawniony w 2002 r. w badaniach archeologicznych Marka Materny (w rejonie dzisiejszego pawilonu handlowego „Gazaris”), zasypywany sukcesywnie do wieku XV. Birków, jak wynika z dokumentu z 1242 r., sąsiadowałby z Dołuszycami, a pozostałością po tradycji tej wsi byłby młyn Birkowski na Rabie, wspomniany w roku 1401. Zanik wspomnianych wsi po roku 1253 przemawia wyraźnie za ich włączeniem do miasta Bochni. Jednocześnie – w ślad za Mateszewem – odrzucić należy łączenie z terenami Bochni wsi określanych w dokumentach z pierwszej połowy XIII w. jako *Pampestris*, *villa VI aratorum*, Babica.

LOKACJA MIASTA I WÓJTOSTWA (1253) PRÓBA NOWEJ INTERPRETACJI LOKACYJNEGO UKŁADU URBANISTYCZNEGO*

Poszukiwania na solonośnych terenach Wieliczki i Bochni prowadzone były może już na podstawie przywileju księcia Leszka Białego z lat 1221–1224. Kolejne poszukiwania wiązały się z działalnością Wierzbięty Gryfity jako prepozyta klasztoru Benedyktynów w pobliskich Staniątkach, ufundowanego przez jego brata, Klemensa Gryfitę, około 1228 r. Potwierdzeniem zasług Wierzbięty *in opere salis de Bochnia* (chodziło zapewne o wybijanie studni solankowych) było nadanie solne księcia Bolesława Wstydlivego na rzecz wspomnianego klasztoru (1248). Początki eksploatacji soli kamiennej wiązane są z nieco późniejszymi nadaniami księcia na rzecz klasztoru Cystersów w Wąchocku (1249), małopolskiej filii burgundzkiego opactwa w Morimond, dysponującego specjalistami w zakresie prac górniczych. Rozpoczęto je zapewne około 1250 r. Świadczy o tym dziesięcina solna, nadana wówczas przez księcia Bolesława biskupowi krakowskiemu, wzmianki źródłowe o odkryciu soli kamiennej w Bochni w roku 1251 względnie 1252 (chodzi tu zapewne o zapoczątkowanie – na większą skalę – eksploatacji), testament Bolesława Wstydlivego (1279), który stwierdza, że za jego panowania odkryto w Bochni sól kamienną oraz legendy o św. Kindze. Pod koniec panowania książę Bolesław skasował nadania solne na rzecz klasztorów (1277–1278), przywracając książęcy monopol solny. Po połowie XIII w. pojawiły się wzmianki o ożywionym handlu solą: w 1253 r. notowano pierwsze dochody z soli dla Krakowa, w 1264 poświadczono splawianie soli Wisłą, w 1265 r. odnotowano cło na sól w Twardoszynie, w 1267 notowano w Bochni prasolów z lokowanego wówczas przez Bolesława Wstydlivego miasta Skala.

Lokacja książęcego miasta Bochni na prawie Wrocławia (a więc magdeburskim), dokonana została na podstawie przywileju Bolesława Wstydlivego z 27 lutego 1253 r. Wyprzedzająca o cztery lata lokację stołecznego Krakowa, była bezpośrednią konsekwencją uruchomienia eksploatacji soli kamiennej. Zasadźcami – a więc w konsekwencji dziedzicznymi wójtami – byli Ślązacy: Mikołaj syn Volkmara, uprzednio mieszczanin z Legnicy, Idzi syn Henryka ze Słupa (zapewne chodzi o wieś położoną koło Jawora?), Mikołaj z Głubczyc i Mikołaj z niezidentyfikowanego Kijowa. W wyniku lokacji wytyczono układ urbanistyczny osadniczego centrum, określono areal zaplecza rolnego oraz – w jego ramach – uposażenie wójtowskie. Proces ten mógł rozpocząć się nieco wcześniej od daty wspomnianego przywileju, skoro wymieniono w nim – jako istniejące – 17 kramów sukienniczych i 12 kupieckich oraz jatki piekarskie i rzeźnicze. Wcześniejsza mogła być też fundacja kościoła parafialnego, dokonana – jak wynika z dokumentu z 1278 r. – przez matkę księcia, Grzymisławę.

Badania archeologiczne w obecnym, wielce niepełnym stanie zaawansowania zdają się kategorycznie wykluczać istnienie lokacyjnego i przedlokacyjnego osadnictwa w zachodniej części wzgórza miejskiego¹. Nakazuje to zweryfikowanie dotychczasowych tez, prezentowanych przez licznych badawczy (w tym niżej podpisanych), o lokacyjnym układzie obejmującym zachodnią część lub całość wzgórza. Prowadzi to w konsekwencji do uznania lokacyjnej genezy zasadniczych elementów układu urbanistycznego związanego z dzisiejszym Rynkiem². Wykluczyć należałoby też – wobec nikłych przesłanek źródłowych – tezę Teofila Wojciechowskiego o rzekomej, powtórnej lokacji dokonanej przez Władysława Łokietka. Kluczowa dla poprzednich dociekań wzmianka o „Nowym Rynku” z 1405 r., mająca świadczyć o dokonanych nieco wcześniej (w dobie kazimierzowskiej) przeniesieniu centrum miasta w obecne miejsce, winna być zatem odniesiona do rynku przedmiejskiego po stronie zachodniej. Podkreślić jednak należy, że wobec niedostatku badań terenowych, prezentowana tu rekonstrukcja jest tylko hipotezą.

Analiza modułarna, oparta głównie na przekazach planistycznych (zwłaszcza na planie katastralnym z 1847 r.), zdaje się świadczyć, że plan urbanistyczny rozmierzono opierając się na dominujących w lokacjach bolesławowskich miary: wielokrotności stopy = 29,3 cm. Czworoboczny Rynek otaczałyby jednofrontowe bloki o głębokości jednego sznura (150 stóp), podzielone na działki siedliskowe o szerokości 36 stóp. Głębokości te widoczne są doskonale w blokach przy pierzejach północnej, południowej i wschodniej (od zachodu uliczka za blokiem przyrynkowym zostałaby zapewne wtórnie zabudowana). Wspomniane szerokości działek zachowały się niemal idealnie w bloku północnym (na zapleczu działki przy Rynku 13 / ul. Kraszewskiego 7 ujawniono relikty drewnianej zabudowy, odnoszone do wieku XIII; badania Materny) i częściowo w południowym (pierwsze trzy działki od wschodu, przy czym sytuacja ostatniej z nich znajduje wczesne potwierdzenie w ujawnionych przez Maternę konstrukcjach drewnianych na zapleczu, interpretowanych hipotetycznie jako studnie solankowe, związanych ze starszą zapewne warstwą kulturową, datowaną przez Antoniego Jodłowskiego na okres sprzed połowy XIII w.). Rekonstrukcja działek w blokach wschodnim i zachodnim ma charakter hipotetyczny, bowiem pierwotne podziały nie są udokumentowane. Analiza modułarna wskazuje, że mamy tu rów-

nież po 8 działek, są one jednak rozdzielone ulicą wyznaczającą oś wschód–zachód (po stronie zachodniej jest to dzisiejsza ul. Wolnica i jej przedłużenie – ul. Różana, po wschodniej stronie takiej ulicy można się tylko domyślać). Ulice miały zróżnicowane szerokości, zasadniczo zależne od ich funkcji: 6, 12 i 20–24 stopy. Modularne ukształtowanie rynku to prostokąt o wymiarach 350 × 300 stóp (2 1/3 × 2 sznury), teren kościoła wraz z otaczającym go cmentarzem odpowiada prostokątowi o wymiarach 300 × 200 stóp (2 × 1 1/3 sznura). Zapewne nierówności terenu i niemożliwe dzisiaj do ustalenia przedlokacyjne elementy osadnicze spowodowały wprowadzenie korekt w stosunku do idealnych zasad rozplanowania, widocznych w ukształtowaniu rynku (w rzeczywistości nie jest on prostokątem; pierzeja północna jest nieco dłuższa od południowej, przeciwnie pierzeje nie są do siebie równoległe) i niewielkich załamaniach w biegu ulic. Całość układu można wpisać prostokąt o wymiarach 7 × ok. 7 sznurów.

Wspomniana szerokość lokacyjnej działki w Bochni odpowiada połowie szerokości działki krakowskiej. Podobne wymiary mają też działki w innych miastach małopolskich, lokowanych przez Bolesława Wstydlivego i opartych na stopie o wartości 29,3 cm: w Wiślicy (zapewne 36 × 144 stopy), Nowym Korczynie (zapewne 24 × 216 stóp, co daje analogiczną powierzchnię), Skale (48 × 216), Koprzywnicy (36 × 144?). Analogie te są dodatkowym argumentem na rzecz wiązania analizowanego układu urbanistycznego Bochni z lokacją z 1253 r.

Zasięg lokacyjnego układu urbanistycznego odpowiadał zapewne przebiegowi muru obronnego. Dotychczasowe badania archeologiczne ujawniły jego elementy po stronie południowej i wschodniej³. Brak takich ustaleń od północy zdaje się rekompensować przebieg skarpy miejskiej (naturalne ukształtowanie terenu), najtrudniej jest ustalić sytuację linii obronnej od zachodu. Przedstawiona tu rekonstrukcja jest tylko hipotezą, wymagającą weryfikacji w badaniach archeologicznych. Od południa Materna ujawnił mur (kamiennie-ceglany) ponad korytem Babicy, u wylotu dzisiejszej ul. Sądeckiej. Zasięg układu od strony wschodniej zdaje się wyznaczać kamienny mur (posadowiony na wcześniejszym wale?), ujawniony przez Eligiusza Dworaczyńskiego w biegu dzisiejszej ul. Kościuszki, na osi sieni dzisiejszego budynku sądu. Sytuacja muru wiąże się z przebiegiem skarpy miejskiej, opadającej stąd niegdyś stromo ku wschodowi ku Babicy). Po zewnętrznej stronie muru znalazłaby się fosa (ujawniony niewielki fragment). Odległość muru od wschodniej pierzei rynkowej wynosi 240 stóp, w czym mieści się głębokość bloku (150 stóp) oraz pasmo o szerokości 90 stóp, o nieustalonym zagospodarowaniu. Analogicznie jak po stronie południowej, także od północy, za północnym blokiem przyrynkowym i ulicą (dzisiejszą Kraszewskiego), znajdowałby się kolejny blok, w miejscu którego rozciąga się dzisiaj plac Gen. Okulickiego. Wydaje się, że północna pierzeja dzisiejszego placu odpowiadałaby uliczce „zamurnej”. Potwierdza to ujawniona przez Dworaczyńskiego i Maternę drewniana, nowożytna zabudowa (XVI–XVII w.), zlokalizowana w linii wspomnianej pierzei, na sztucznie nadsypanym terenie.

Niejasno przedstawia się zasięg układu lokacyjnego od strony zachodniej. Przyjęty w niniejszym opracowaniu jest tylko roboczą hipotezą, wymagającą weryfikacji w badaniach archeologicznych. Nie można wykluczyć dalszego zasięgu układu (i linii muru), np. w rejonie dzisiejszej ul. Benesza.

Zasadnicze elementy tak rekonstruowanego, lokacyjnego układu urbanistycznego Bochni, to prostokątny, ale zbliżony formą do kwadratu rynek, przecięty ulicą-osią pośrodku obu dłuższych pierzei, z szerszymi ulicami tranzytowymi wybiegającymi na zachód i wschód ze wszystkich czterech narożników oraz węższymi, międzuchowymi, biegnącymi na północ i południe. Spośród tych ostatnich nieco większą szerokością wyróżniałaby się ul. Sądecka, grająca rolę tranzytową (szlak w kierunku południowym).

Kompozycja taka – z osią w postaci ulic przecinających rynek – znajduje liczne analogie w XIII-wiecznych miastach prawa niemieckiego. Na szczególną uwagę zasługują realizacje śląskie, gdzie plan tego rodzaju był szczególnie popularny⁴. W Małopolsce dyspozycją taką wyróżniają się niewielka Skala (lokacja księcia Bolesława Wstydlivego, 1267) i górniczy Olkusz, lokowany być może również przez tego władcę.

Nazwy ulic w ramach omawianego układu urbanistycznego były odnotowywane w źródłach pisanych od schyłku średniowiecza. Wschodni odcinek dzisiejszej ul. Białej, wymienianej od 1488 r., wybiegającej ku zachodowi z północno-zachodniego narożnika Rynku, nosił zapewne nazwę Krakowskiej, gdyż związany był z traktem do Krakowa i bramą w murach miejskich o tejże nazwie; zachowaną dzisiaj nazwę ul. Białej należałoby odnieść do odcinka poza linią obronną. Dzisiejsza ul. Wolnica, przecinająca w połowie zachodnią pierzeję rynkową, zapewne nosiła nazwę ul. Różanej, zachowaną przy jej zachodnim odcinku, zasadniczo poza murem obronnym, a wzmiankowaną od 1493 r. Dzisiejsza ul. Kazimierza Wielkiego, biegnąca na zachód z południowo-zachodniego narożnika Rynku, identyfikowana jest z dawną Piekarską (wzmianki od r. 1489). Ulice wbiegające z Rynku ku wschodowi, dzisiejsze Solna i Kościuszki, to zapewne dawne Szewska (nazwa od szybu „Sutoris”) i Klasztorna (od klasztoru Dominikanów); na południe biegła ul. Sądecka (nazwa zachowana do dzisiaj), na północ ulica Piotrkowska (nazwa notowana w 1486 r.), identyczna z wymienianą od roku 1528 Kowalską, której nazwa przetrwała do dziś.

Na przecięciu murów z ulicami tranzytowymi znajdowały się bramy. Wydaje się, że funkcjonowały cztery: w kierunku zachodnim prowadziła brama Krakowska (zapewne

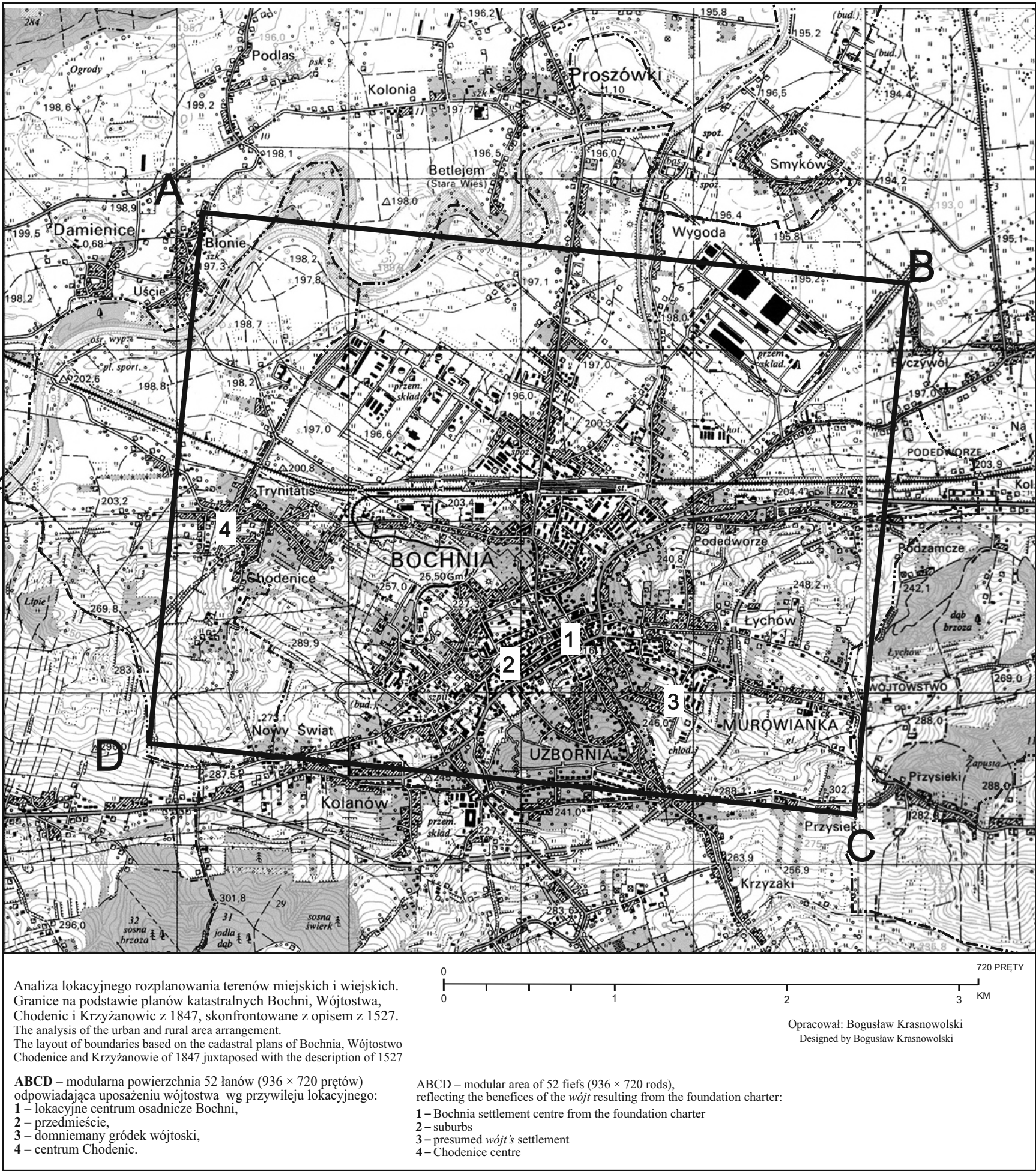
* Autorzy serdecznie dziękują Panom Eligiuszowi Dworaczyńskiemu i Markowi Maternie za udostępnienie niepublikowanych wyników badań archeologicznych.

¹ Marek Materna: „W świetle prowadzonych od kilkunastu lat nadzorów archeologicznych, obejmujących cały obszar cypla staromiejskiego, nie udało się potwierdzić, poczynionych w literaturze założeń. Badania potwierdziły natomiast obecność na kulminacji warstw kulturowych obiektów i materiału archeologicznego, związanego z funkcjonowaniem w tym miejscu od XVII wieku klasztoru bernardyńskiego – zalegających bezpośrednio na calcu. Starszych wałów ziemnych z XV lub XVI wieku po zachodniej stronie wzgórza, związanych z systemem obronnym miasta (pomiędzy ulicami Kazimierza Wielkiego i Krakowską) lub może tylko z fundowanym przez Kazimierza Wielkiego szpitalem górniczym (1375) – odcinek przy ulicy Świętokrzyskiej. W rejonie kościoła pw. Św. Mikołaja wykazały obecność poziomów osadniczych datowanych na XV wiek i młodszych. Znamienny jest zupełny brak w tej części miasta nie tylko starszych poziomów osadniczych czy pojedynczych obiektów średniowiecznych wkopanych w całość, ale także nieobecność wśród pozyskanego materiału ceramicznego ułamków naczyń z XIII i XIV wieku – nawet na złożu wtórnym”.

² Odmienne stanowisko zajmuje Marek Materna, widząc lokacyjną Bochnię w rejonie szybu „Gazaris” i doliny Murowanki. Według niego „istotnym problemem badawczym w świetle dotychczasowych negatywnych wyników badań archeologicznych w zachodniej części starówki, pozostaje położenie lokowanego przez Bolesława Wstydlivego miasta. Naturalnym kierunkiem do rozpoczęcia intensywnych badań wydaje się obszar, obecnie pozostający poza strefą ochrony konserwatorskiej – a tym samym nie objęty nadzorami archeologicznymi – na prawym brzegu Babicy i w dolinie Murowanki. W miejscu domniemanej lokalizacji osady Dziedzina Wincentego i sąsiedniej Łopianki, które już w 1248 r. stały się własnością książęcą, podobnie jak wcześniej osada Bochnia. Mogły zatem stanowić podwaliny tworzonego miasta, jednocześnie nie kolidując z najważniejszą książęcą inwestycją na drugim brzegu – Żupą Solną”.

³ Zdaniem Marka Materny „odkryte w roku 2008 na terenie obecnego budynku sądu destrukty wału ziemnego i fosy [...], przy braku bezwzględnej datowania (na spalonym drewniano-ziemnym wale posadowiono XIV-wieczny, kamiennie-ceglany mur miejski), trudno jednoznacznie powiązać z lokacyjnym miastem. Być może wraz z Zamkiem Żupnym (potwierdzony w źródłach od wieku XIV) odkryty wał stanowił założenie, mające chronić książęce szyby górnicze i warzelnie”.

⁴ W okresie zbliżonym do lokacji Bochni otrzymały go – jak wynika z analiz Rafała Eysymonta – m.in. Lwówek (przed 1233), Grodków (po 1241), Gryfów Śląski (ok. 1242?), Brzeg (1250), Bolesławiec (przed 1251), Ziębice (przed 1253?), Głogów (ok. 1253), Paczków (przed lub ok. 1254), Oleśnica (1255), Dzierżoniów (przed 1262), Głucholazy (przed 1263), Namysłów (przed 1270), Jawor (przed 1275), Żąbkowice Śląskie (przed 1287), Góra (przed 1289), Kamienna Góra (przed 1292). Podobne rozwiązania były popularne w Czechach i na Morawach doby Przemysła Otokara II; prezentują je m.in. Horni Benešov (1253), Jevíčko (1258), Kolin (przed 1261), Moravská Ostrava (1267), a później np. lokowany zapewne przez Wacława II Jičín. Na szczególną może uwagę zasługuje tu – z uwagi na pochodzenie pierwszego z bocheńskich zasadźców – Legnica (przed 1253).

w linii ulic Krakowskiej–Białej), na wschód brama Trudna (zapewne przy dzisiejszej ulicy tejże nazwy, może w linii dzisiejszej ul. Solnej), na północ brama Kowalska (od nazwy ulicy) zwana też Tarnowską, na południe – Sądecka. Jako fosy wykorzystano zapewne oba potoki, Babicę (ze stawami w jej dolinie) i Storynkę, od strony zachodniej należałoby spodziewać się sztucznego przekopu (suchej fosy) po zewnętrznej linii muru, dotąd nieujawnionego. W dolinie Babicy funkcję zbiornika wyrównawczego poziomu wody w potoku-fosie pełnił zapewne staw pod północno-zachodnim stokiem Uzborni, oznaczony (jako nieistniejący już, dawny staw wójtowski) na planie z końca XVIII w., czytelny w granicach własnościowych na planie katastralnym z 1847 r. W 1401 r. znajdował się tu jeden z trzech młynów wójtowskich (dwa pozostałe funkcjonowały na Rabie). Analogiczne kaskadowe spiętrzenie wód Storynki w postaci stawów, wzmacniało północną linię obronną. Pozostałością tej koncepcji jest staw zachowany do niedawna u zbiegu ul. Regis i ul. Orackiej, na skraju parku salinarnego.

Datowanie linii obronnej napotyka na trudności. Niczego nie ułatwiają tu źródła pisane, bowiem księgi miejskie zachowały się dopiero od roku 1493. Odkrycie wspomnianego fragmentu w biegu dzisiejszej ul. Kościuszki zdaje się wskazywać, że budowę kamiennego muru poprzedził wał, wzniesiony może w niedługim czasie po lokacji i rozmierzeniu miasta. Analogią mogłyby być fortyfikacje Krakowa, gdzie budowę wału i fosy wiązać należy z przywilejem księcia Leszka Czarnego z 1285 r. Brak wzmianki o budowie murów obronnych Bochni w kronice Janka z Czarnkowa świadczyłby, że nie powstały one w czasach króla Kazimierza Wielkiego. Byłyby zatem może realizacją wcześniejszą, przypadającą na okres rządów Władysława Łokietka, prowadzącego podobne działania w Krakowie i pobliskiej Lipnicy Murowanej.

Charakter pierwotnej zabudowy w obrębie tak ukształtowanego układu nie jest znany. Kościół parafialny zachował lokacyjne usytuowanie, aczkolwiek w swej obecnej substancji pochodzi z faz późniejszych. Na podstawie analogii można domyślać się, że był od początku budowlą murowaną, otoczoną cmentarzem, wpisanym w układ urbanistyczny. Analogie z Krakowem mogą wskazywać na wczesną metrykę najstarszych kamienic, sięgających może okresu bezpośrednio po lokacji (przełom wieków XIII i XIV). Budowle handlowe wznoszono zapewne z drewna. Podobnie jak w innych miastach prawa magdeburskiego, kramy – w tym sukiennice – mogły być grupowane w rzędach, rozdzielonych przejściem (uliczką) oraz obniżeniem (zapewne sztucznie wyprofilowane) od strony zachodniej.

Podobnie jak w ukształtowanym ok. 1290 r. lokacyjnym układzie Wieliczki można domyślać się związanej z lokacją genezy zamku żupnego. Jego teren, opadający ku

Storynce, przyległy do opisanego układu urbanistycznego od strony północnej, był według Antoniego Jodłowskiego objęty osadnictwem – wraz z rejonem kościoła Św. Mikołaja – już przed połową wieku XIII. Za datowaniem zamku na czas lokacji miasta przemawiałoby – obok analogii z Wieliczką – także wezwanie kaplicy zamkowej – Św. Stanisława Biskupa – którego kanonizacja, należąca do niewątpliwych osiągnięć Bolesława Wstydlwego, miała miejsce w tym samym roku co lokacja Bochni. Istnienie kaplicy żupnej jest potwierdzone w latach 1368 (wzmiankowany prebendarz żupny) i 1377 (kapelan tej kaplicy), ale wezwanie – dopiero w wieku XVI. Wczesną genezę zamku zdają się potwierdzać aktualne badania archeologiczne (Dworaczyński, 2016), których wyniki są zbieżne z najstarszym zachowanym rysunkiem pomiarowym (ok. 1719–1722). W badaniach tych ujawniono rejestrowane na wspomnianym rysunku elementy, datowane wstępnie na wiek XIV – mur z kamienia łamanego, biegnący po wschodniej stronie dzisiejszego budynku, w linii północ–południe (który można by interpretować jako fragment wschodniego odcinka linii obronnej zamku) oraz dwa biegnące „skośnie” mury w obrębie dzisiejszego budynku, o podobnym charakterze. Elementem (z XIV w.?) odnotowanym przez wspomniany rysunek byłaby narożna (?) baszta o rzucie kwadratu oraz związany z nią łukowato wygięty mur, zapewne fragment zachodniego odcinka fortyfikacji zamku. Badania Dworaczyńskiego odsłoniły też relikt budynku (bramnego?), datowanego wstępnie na drugą połowę XV w. Zamek żupny byłby zatem elementem stycznym (od północy) do linii obronnej miasta.

W obrębie fortyfikacji miejskich znalazł się szyb „Sutoris”, wybity około połowy XIII w., a potwierdzony źródłowo dopiero w roku 1397. Poza linią obronną, w dolinie Babicy, nieopodal ujścia Murowanki, funkcjonował szyb „Gazaris”, wedle tradycji przekazanej w opisie z 1564 r. najstarszy w żupie bocheńskiej. Niedaleko znajdowała się wspomniana najstarsza warzelnia, określona w roku 1278 jako „dom zwany wieżą”.

W przywileju lokacyjnym przyznano Bochni do zagospodarowania ogromny – bezprecedensowy w skali Małopolski – areal 260 łańów, z których co piąty (52 łańy) miał należeć do wójta; tak znaczne uposażenie wójtowskie również nie miało precedensu (w Krakowie było wyjątkowo duże, ale obejmowało „tylko” 30 łańów). Uwagę zwraca fakt, że granice miasta Bochni wraz z parą wsi wójtowskich – Chodenicami od zachodu i Podedworzem od wschodu – odtworzone wg opisu z 1527 r., zestawionego z przekazami planów katastralnych, można wpisać w modułarny czworobok o wymiarach 936 × 720 prętów, a więc o powierzchni 52 łańów. Wynika stąd wniosek, że miasto wraz ze stosunkowo niewielkim uposażeniem rolnym wytyczone zostało w obrębie włości wójtowskiej.

Od czasu lokacji jako odrębna jednostka przestrzenna ukształtowany został teren wójtostwa bocheńskiego, odpowiadający wsi Podedworze, może już wówczas w granicach znanych z planu katastralnego z 1847 r. Na terenie tym powstał gródek wójtowski, wzmiankowany w 1500 r. jako *curia advocatalis*. Jego hipotetyczna lokalizacja wynika z analizy przekazów planistycznych (zwłaszcza wspomnianego planu katastralnego) oraz terenu (sprzed dewastacji z lat 1982–1983). Zwracało tu uwagę rozwidlenie dróg, otaczające półowalne *plateau* (od północy dawny owal zatartł układ kolonii z 1785 r.), ograniczone stromymi skarpami, w których można się było dopatrywać pozostałości wału. Gospodarczy – ale także obronny – charakter mogły mieć stawy, spiętrzone po stronie południowej w dolinie Murowanki, częściowo zachowane wg wspomnianego planu, częściowo czytelne do dzisiaj. Wały (obronne gródka lub groble między wspomnianymi stawami?) wymienia w tym rejonie wspomniany opis granic z 1527 r.

Analiza współczesnych i archiwalnych źródeł planistycznych wskazuje, że z siatką geometrycznego, szachownicowego rozplanowania Bochni wiąże się bezpośrednio przebieg traktu w kierunku południowym (na Węgry), w obrębie zbocza Uzborni, odpowiadający całemu przebiegowi wspomnianej dzisiejszej ul. Sądeckiej; minimalne odchylenie tej osi względem siatki geometrycznej podyktowane jest względami terenowymi. Tego rodzaju trasowanie ważnych traktów komunikacyjnych w linii zbliżonej do prostej, w powiązaniu z zespołami urbanistycznymi, ma analogie w innych miastach kazimierzowskich (np. ul. Palecka w Lanckoronie). Tak wytyczona droga „węgierska” („sądecka”) stała się granicą między rolami miejskimi a rolami wójtowskimi (w obrębie wspomnianej jednostki określonej na planie katastralnym jako Podedworze), co potwierdza opis tej granicy z 1527 r.

Jednocześnie z Bochnią lokowana została wójtowska wieś Chodnice po stronie zachodniej; jej niewielkie nawsie (typowe dla układów niwowych) czytelne jest na planie katastralnym z 1847 r., notującym też – jak się wydaje – nazwy trzech niw: Lipowiec (od południa), Dąbrowa (od zachodu) i Łony (zapewne przekręcone Łany) od północy. Południowy aneks zajmował las (jego reszta ukazana jest na wspomnianym planie).

Do programu miasta lokacyjnego odnieść należy miejskie działki ogrodowe. Analiza planów (1792, 1847) pozwala na wyodrębnienie po północnej stronie miasta i dzisiejszej ul. Orackiej, na południowym stoku Solnej Góry, wyraźnie rysującej się linii prostej, wytyczonej prostopadłe do rozłogu ról, stanowiącej granicę między układami dawnych ogrodów miejskich przy ul. Orackiej a polami w ich przedłużeniu; znajduje to odzwierciedlenie w przekazie z 1396 r. o ogrodach usytuowanych na krańcach ról miejskich. Zachowane obecnie relikty tej linii to dzisiejsze ulice Ścieżka i Kręta oraz

BOGUSŁAW KRASNOWOLSKI

W DOBIE ODBUDOWY KRÓLESTWA POLSKIEGO (1320–1380)

Istotne znaczenie dla Bochni mógł mieć wspomniany już przywilej Władysława Łokietka, akcentujący zasługi wójtów bocheńskich. Rolę Bochni w czasach króla Kazimierza Wielkiego akcentowały: potwierdzenie przywilejów (1337), królewskie starania o uzyskanie przywileju odpustowego dla kościoła parafialnego (1353), wprowadzenie przedstawicieli miast górniczych – w tym Bochni – do ustanowionego w 1356 r. sądu najwyższego prawa niemieckiego na zamku krakowskim (1356), fundacja szpitala górniczego z kaplicą (zezwolenie królewskie z 1357 r.). Podsumowaniem protekcyjnej polityki względem miast salinarnych – Bochni i Wieliczki – była królewska ordynacja żupna z 1368 r.

Szczególne znaczenie dla przeobrażeń urbanistycznych miało wspomniane utworzenie szpitala górniczego z kaplicą o charakterystycznym dla tego typu fundacji wezwaniu Św. Krzyża. Przywilej królewski – wydany na prośbę żupnika Peterlina Cavallo z Genui i rajców bocheńskich – zezwalał na wystawienie szpitala z kaplicą dla ubogich i kalek po wypadkach górniczych. Inwestycja miała być zlokalizowana za miastem (*prope civitatem Bochnensem*). Na uposażenie kapłana (rektora) i ubogich przeznaczono po dwóch robotników z każdego szybu istniejącego i powstającego w przyszłości, prawo prezenty rektora należeć miało do rajców. Może już od fundacji szpital dysponował znacznym uposażeniem rolnym o powierzchni 6 łanów. Szpital z kaplicą stanął po zachodniej stronie miasta, na kulminacji wzgórza. Funkcjonowanie zespołu potwierdza nazwa ul. Św. Krzyża, wzmiankowana w roku 1365. Budowa kościoła mogła nieco wyprzedzić fundację szpitala – według kroniki bernardyńskiej z XVII w. w 1343 r. biskup Jan Grot zatwierdził dokument dotyczący fundacji górniczego bractwa tragarzy i uzyskania od Kazimierza Wielkiego relikwii Krzyża Św.

Można przyjąć, że lokalizacja poza linią obronną, charakterystyczna dla tego typu instytucji, zapoczątkowała, a przynajmniej zdynamiczowała rozwój przedmieścia. Bliską analogią byłaby tu Wieliczka, gdzie identyczna fundacja Kazimierza Wielkiego z roku 1363 – szpital górniczy z kościołem Św. Ducha – powiązana została z układem przedmiejskim zgrupowanym przy wytyczonym wówczas Rynku Dolnym. Brak danych o wyglądzie kościoła Św. Krzyża każe odnieść się do analogii wielickiej (forma kościoła znana z ikonografii), gdzie była to niewielka murowana budowla, o niemal kwadratowym korpusie i węższym od niego, trójbocznie zamkniętym prezbiterium. W kontekście wspomnianej analogii z Wieliczką, uwzględniając przedstawioną wyżej hipotetyczną rekonstrukcję układu urbanistycznego lokacyjnej Bochni z 1253 r., należałoby dokonać reinterpretacji przywileju Władysława Jagiełły z 1405 r., w którym król zezwolił rzeźnikom na urządzenie jatek mięsnych (*bancos carniū seu macella*) na Nowym Rynku (*in loco, quod vulgariter Nowyrynek dicitur*). O istnieniu drugiego rynku mówią też późniejsze przekazy – w roku 1447 wymieniono rynki, w 1491 Rynek Górny określony jako mały (*minor*). Przyjmując identyczność dzisiejszego Rynku (Wielkiego, Dolnego) z lokacyjnym z 1253 r. musimy w konsekwencji identyfikować Nowy Rynek z Górnym. Za identyfikacją taką – poza analogią z Wieliczką – przemawia też handel mięsem. Jatki mięsne istniały w obrębie rynku lokacyjnego (jak wspomniano, jest o nich mowa w przywileju z 1253 r., wzmiankowano je też m.in. w 1495 r.), nie byłoby zatem potrzeby pozyskiwania dla nich kolejnego przywileju. Handel mięsem byłby przenoszony na place pomocnicze; tak było np. w Krakowie, gdzie grupował się nie na Rynku Głównym, lecz na Małym Rynku. Bocheński Nowy Rynek (czyli Gór-

ścieżka na zapleczach działek przy ul. Orackiej. Podział ten jest linią, od której rozmierzano układ ról, znajdując odpowiedniki w licznych lokacyjnych miastach małopolskich z Krakowem na czele.

Las na Górze Uzbornia przejął funkcje lasu miejskiego; w tym rejonie stały też szubienice miejskie, wzmiankowane w 1527 r.

Ogromny teren 260 łanów niewątpliwie przekraczał możliwości zagospodarowania ze strony miasta. Rekonstrukcja tego uposażenia – ostatecznie niewykorzystanego – napotyka na trudności. W obrębie tego areálu znajdowały się posiadłości rycerskie (m.in. Gryfitów) i klasztorne, zwłaszcza uzyskane od Gryfitów uposażenie klasztoru Benedyktynów w Staniątkach i własności klasztoru Cystersów w Wąchocku. Była to zatem struktura własnościowa podobna do terenów samej Bochni przed lokacją.

Zapewne w obrębie owego 260-łanowego uposażenia miały miejsce – w czasie zbliżonym do lokacji Bochni i nieco późniejszym, do początku XIV w. – lokacje przestrzenne, inspirowane jednak nie przez młode miasto, lecz wspomnianych właścicieli ziemskich. Już przed rokiem 1238 lokowana była na prawie niemieckim wieś Brzeźnica w dobrach Gryfitów, przekazana wówczas klasztorowi staniąteckiemu. W roku 1254 miała status wsi targowej, a w roku 1282 określono ją (epizodycznie) jako miasto. Doskonale do dzisiaj czytelna dyspozycja przestrzenna to typowy układ ruralistyczny wsi łanowo-leśnej, z nawsiem w dolinie potoku i prostopadłe doń wytyczonymi rolami. Nieco później (przed rokiem 1282) podobną dyspozycję otrzymały Łazy (określane też jako Brzeźnica Nowa), należące do tegoż klasztoru. Podobnym przykładem wsi o zachowanym układzie łanowo-leśnym jest dawna wieś klasztoru staniąteckiego: Wiśnicz (dziś Stary), który prawo średzkie otrzymał w roku 1254. Własnością pierwotnie monarszą i rycerską były Dołuszycze, znajdujące się w 1242 r. w uposażeniu klasztoru staniąteckiego, a w roku 1260 cystersów z Wąchocka. Nawsie położone w centralnej części wsi wskazuje na genezę lokacyjną. Położony obok Kurów, wzmiankowany od początku XIV w., utrzymał status wsi rycerskiej; wyjątkowo wyraźnie rysuje się tu lokacyjny układ ruralistyczny z nawsiem i kompleksami ról. W roku 1282 wspomniany został po raz pierwszy Gorzków, kolejna wieś staniąteckiego opactwa, którą książę Władysław Łokietek zezwolił w 1317 r. przenieść na prawo średzkie. Najpóźniej z tym okresem należy wiązać wytyczenie centrum osadniczego w typie półwsia. Jednocześnie z Gorzkowem wymieniono po raz pierwszy Krzczów, stanowiący własność monarszą. Tego terenu dotyczy odnosząca się do 1238 r. wzmianka w falsyfikacji z początku XIV w. o „nowiznach” pomiędzy Brzeźnicą a Łopianką. Układ ruralistyczny wskazuje na jego lokacyjne rozmierzenie, z nawsiem i rolami. Z Łapczycą w dobrach tynieckich benedyktynów związany był od XII w. Kolanów; lokacyjny układ ruralistyczny mógł tam powstać po roku 1323 za sprawą łapczyckiego sołtysa.

ny Rynek, Mały Rynek) byłby zatem zatartym już dziś elementem układu urbanistycznego po południowej stronie dzisiejszej ul. Bernardyńskiej, czytelnym jeszcze – jako destrukta – na planach z lat 1792 i 1847. Wytyczenie owego Nowego Rynku mogłoby, jak w Wieliczce, wiązać się z regulacją obejmującą także ufundowanie górniczego szpitala z kościołem. A zatem – po upływie niespełna półwiecza – mógł być jeszcze w roku 1405 określany mianem „Nowego”. Brak precyzyjnych przekazów uniemożliwia tu przeprowadzenie dokładnej analizy modularnej rozmierzenia tego elementu. Na podstawie planu katastralnego (1847) można przypuszczać, że był to prostokąt o wymiarach 250 × 200 stóp lub kwadrat o boku 200 stóp (przyjmując stopę charakterystyczną dla większości realizacji kazimierzowskich = 31,4 cm). Nowy Rynek wpisany został w strukturę urbanistyczną opartą na ulicach-drogach kontynuujących kierunek ulic – o dyspozycji równoleżnikowej – w układzie lokacyjnym. Zapewne tu mieszkało trzystu „przedmieszczan”, notowanych w 1388 r. wraz z trzystu mieszczanami. Do dzisiaj przetrwały dawne nazwy większości wspomnianych ulic: Gołębia, Biała, Różana; obecna Bernardyńska to zapewne dawna ul. Św. Krzyża.

Przekształcenia objęły też układ lokacyjny. Miejsce dwóch południowych działek we wschodnim bloku przyrynkowym zajęła królewska fundacja Elżbiety Łokietkówny z około roku 1375 – zespół klasztoru Dominikanów z kościołem pw. N.P. Marii, wkraczającym na teren lokacyjnej uliczki na zapleczu bloku i sięgającym po linię obronną, zapewne o wydłużonym chórze i trójnawowym korpusie. Fundacja tego zespołu w miejscu działek siedliskowych to wyjątkowo wczesna zapowiedź typowego dla polskich miast zjawiska sakralizacji przestrzeni kosztem własności mieszczańskiej. W Rynku powstał ratusz, wzmiankowany od 1396 r. (bez określenia sytuacji), prezentujący się na schematycznym przekroju kopalni z 1777 r. jako budowla piętrowa z wieżyczką, zaznaczony na planie miasta z 1792 r. Przesunięcie ku wschodowi względem osi zdaje się wskazywać, że po stronie zachodniej koncentrowały się zespoły kramów (jatek; w latach 1364 i 1377 notowane są nadania jatek mięsnych, dokonywane przez rajców na rzecz cystersów z Mogiły; w 1495 r. określono sytuację jatek rzeźniczych między ratuszem a jatkami piekarskimi; jatki przylegające do murów ratusza potwierdzają przekazy z lat 1535 i 1536), kształtowane zapewne zgodnie z wzorami właściwymi dla miast prawa magdeburskiego, w postaci par równoległych do siebie rzędów, rozdzielonych uliczką względnie halą. Najpóźniej w omawianym okresie widzieć należałoby budowę pierwszych kamienic, niepotwierdzonych jednak przez dotychczasowe badania terenowe i źródła pisane. Niewątpliwie murowaną budowlą był kościół parafialny pw. Św. Mikołaja, którego bryła jest wprawdzie rezultatem prac prowadzonych po pożarze z 1447 r., lecz którego rzut i program (trójnawowy, z węższym od korpusu, trójbocznie zamkniętym prezbiterium, z zakrystią od północy) zapewne ukształtowano w omawianej fazie; zdają się to potwierdzać wymiary, odpowiadające miarom zastosowanym w rozmiarowaniu omawianego układu urbanistycznego (180 × 80 stóp).

Przez analogię z Wieliczką, można domyślać się rozbudowy zamku żupnego za Kazimierza Wielkiego. Hipotetycznie z fazą tą można by wiązać elementy uwiecznione na najstarszym rysunku pomiarowym (z lat ok. 1719–1722) – łukowato wygięty mur obwodowy i narożną basztę o kwadratowym rzucie.

Wiek XIV przyniósł rozwój żupy bocheńskiej. Obok najstarszych szybów – „Sutoris” i „Gazaris” – powstały nowe. Należał do nich w pierwszym rzędzie szyb „Regis”, zacho-

wany do niedawna przy zbiegu dzisiejszych ulic Regis i Kraszewskiego. Data wybicia nie została określona; zapewne jest zbieżna z wielickim szybem o tejże nazwie, wybitym staraniem króla w 1355 r. (najstarsza wzmianka pochodzi z 1397 r.). Obok Szybu „Regis” do 1605 r. funkcjonował szyb „Krakowski”, wzmiankowany od roku 1368. Od 1341 r. wymieniany był szyb „Kozuska”, wybity pomiędzy „Sutoris” i „Gazaris”, funkcjonujący stosunkowo krótko. Aż trzy szyby funkcjonowały w obrębie Rynku. Od wojewody Spicymira Leliwity nazwę wziął szyb „Wojewodzia Góra” blisko południowo-zachodniego narożnika Rynku; wzmiankowany od roku 1370, istniałby zatem już w dobie Władysława Łokietka. Przy narożniku północno-wschodnim znajdował się – zapewne od pierwszej połowy XIV w. – szyb „Wielki” (nazwę zanotowano dopiero w 1581 r.). Sąsiadował z nim szyb „Targ”, wspomniany w roku 1420, zapewne również

BOGUSŁAW KRASNOWOLSKI

ROZKWIĆ MIASTA: PRZEKSZTAŁCENIA CENTRUM, ROZWÓJ PRZEDMIEŚĆ (XV W. – PIERWSZA POŁOWA XVII W.)

Lokacyjny, regularny układ urbanistyczny systematycznie wypełniany był coraz okazalszą zabudową. Najpóźniej w XV w. poczęły rozwijać się murowane kamienice mieszczańskie, aczkolwiek nadal – zwłaszcza poza Rynkiem – dominowały domy drewniane. W roku 1485 odnotowana została cegielnia, w 1533 działał murator *Walenty alias Foltyn*. Z początku XVI w. pochodzi szereg wzmianek o kamienicach, a więc murowanych domach mieszczańskich, zapewne piętrowych. W 1521 r. wspomniano kamienicę (przyrynkową?) dziedzica wsi Sobolów, Kacpra Sobolewskiego (niewątpliwie szlachcica, co świadczyłoby o procesie przejmowania przez szlachtę niektórych posesji mieszczańskich), w 1527 r. kamienicę sąsiadującą z wzmiankowanym dwa lata wcześniej domem altarystów (położonym przy ul. Białej, w zespole kościoła parafialnego), w 1530 r. kamienicę Michała Szyjaka przy ul. Różanej.

Nad zabudową tą dominowała potężna bryła parafialnego kościoła Św. Mikołaja, odbudowanego po pożarze z 1447 r. (zapewne z powtórzeniem rzutu z XIV w.) jako późnogotycka, ceglana, trójnawowa hala, ze szczytem wieńczącym fasadę ukształtowanym na przełomie wieków XV i XVI. Wokół cmentarza parafialnego i po zachodniej stronie kościoła (w miejscu dzisiejszej plebanii) rozwijał się zespół zabudowy związany z licznym duchowieństwem; należał do niego dom altarystów. W zespole kościoła najpóźniej w końcu XVI w. powstała drewniana, wolnostojąca dzwonnica, nowa dominanta w panoramie miasta. W roku 1615 powstał szpital z kaplicą pw. Św. Macieja, ufundowany przez Macieja Juraszowskiego. Położony był nieopodal cmentarza przykościelnego, na narożniku dzisiejszych ulic Białej i Mickiewicza, na zapleczu zachodniego bloku przyrynkowego.

Około lat 1618–1619 do kościoła Dominikanów dobudowana została kopuła, kaplica dla czczonego obrazu Matki Boskiej Bocheńskiej – wczesnej kopii wizerunku Matki Boskiej Częstochowskiej.

Wiekі XV i XVI przyniosły – podobnie, jak w Wieliczce – rozbudowę zamku żupnego. W roku 1486 ulicę z północno-zachodniego narożnika Rynku ku północy (dzisiejszą Szewską) określono jako biegnącą *versus zuppas*. Badania archeologiczne Kazimierza Reguły ujawniły warstwy kulturowe z XV i XVI w. oraz liczne gotyckie cegły i dachówki w północnej części dzisiejszego zespołu. Początek XVI w. przyniósł pierwsze, bardziej szczegółowe dane ze źródeł pisanych. Zamek żupny, nadal przyległy od północy do miasta, rozwijający się jako element stychny do północnego odcinka miejskiego muru obronnego (po jego zewnętrznej stronie), w 1510 r. określony został jako *żupa*, w 1518 r., w relacji Szwajcara J. Vadianusa jako *arx regis*. Na lata 1536–1539 przypadała przebudowa zamku, prowadzona równoległe z pracami na zamku żupnym w Wieliczce, zapewne – jak tam – również staraniem Seweryna Bonera. Komisje żupne z lat 1581–1620 określały zamek – zapewne zgodnie z wcześniejszym stanem – jako *dom żupny murowany ze wszystkim okręgiem swym*. Zapewne obwód obronny wykorzystywał od południa mur miejski. Od południa, przy szybie „Regis”, znajdował się wjazd. Główny, być może najstarszy, średniowieczny budynek murowany lokalizować należy w południowej części zespołu, w rejonie dzisiejszego domu przy ul. Regis 1 (określany po zniszczeniach z lat 1655–1657 jako *budynek stary [...] wielki*, został ostatecznie rozebrany na początku XVIII w.). Wspomniane komisje określają go jako piętrowy, podpiwniczony, na rzucie wydłużonym w linii północ–południe. Na partezie notowano sień (zapewne w obrębie nieistniejącej części południowej) z bramą dekorowaną herbami królewskimi, kuchnię (funkcję kuchni żupnej przewidywała ordynacja górnicza z 1368 r.), pomieszczenia sklepione określane jako *sklepiki (gdzie armatę żupną chowają)*, czyli arsenał, oraz *dla sadzania chłopów*, czyli areszt) i *sklepy*, na piętrze znajdowały się m.in. *sala murowana, w której kaplica* (identyczna zapewne z kaplicą Św. Stanisława, notowaną od 1518 r.), *izba nad wrotami, pokoje Królewskie*. Komunikacja rozwiązana była przez zewnętrzne schody oraz założone na dwóch poziomach ganki. Całość nakrywał wysoki dach z wieżyczką zegarową i dzwonkiem. Około 1616 r. po zachodniej stronie dobudowana została drewniana *nowa izba pisarska*, w 1620 r. w północnej części zespołu wymieniono po raz pierwszy drewniany *dom podżupkowski*. Dzisiejszy budynek zamkowy (ul. Regis 3) należy hipotetycznie łączyć z późniejszą, najpóźniej jednak XVI-wieczną rozbudową zespołu. Poza obronnym murem zamkowym, po stronie zachodniej i południowo zachodniej, rozwijał się tzw. *przygródek* z drewnianą zabudową gospodarczą i mieszkalną (w rejonie dzisiejszych domów przy ul. Regis 2, 4, 6 i Gołębiej 1).

Standard życia mieszczan bocheńskich podniósł wodociąg. Wzmiankowany jako założony przez Piotra Pędziwiatra (odnotowanego w 1498 r. jako ławnik bocheński), rozwinięty został staraniem wójta Mikołaja Cikowskiego na podstawie zezwolenia króla Zygmunta Starego z 1519 r. Jak wynika z kolejnego przywileju (1524), wodę do miasta prowadziły *kanały* biegnące z Raby. Natomiast w lustracji z roku 1564 jest mowa o innym źródle zaopatrzenia w wodę: o rurach prowadzących wodę ze stawów wójtowskich do żupy (i zapewne również do miasta).

Charakterystycznym zjawiskiem był rozwój i powstawanie nowych przedmieść. Na pierwszy plan wysuwa się tu wykształcony w poprzedniej fazie, wspomniany układ przedmiejski po zachodniej stronie miasta, z zespołem szpitala górniczego, Rynkiem Górnym i ciągami równoległych ulic, grupujących zabudowę mieszkalną. W bliżej

o XIV-wiecznej genezie. Rozwój wspomnianego przedmieścia po stronie zachodniej wiązał się z powstaniem szybu „Finder”, wzmiankowanym od 1366 r.

Inwestycją zrealizowaną przez Kazimierza Wielkiego byłaby regulacja sieci wodnej, związana ze splawianiem soli i drewna. Wzmiankę Jana Długosza o budowie w tym celu – w roku 1362 – kanału łączącego Bochnię z Krakowem można wiązać z nietypowym biegiem północnego odcinka potoku Babica, widocznym na planach katastralnych z 1847 r.; mimo płaskiego dna zalewowej terasy, potok płynie w linii niemal prostej, równoległe do starej drogi do Uścia Solnego (dzisiejsza ul. Wygoda), pełniącego rolę portu przy splawianiu soli Wisłą. Biorąc pod uwagę zbieżność z datą lokacji królewskiego miasta Uście Solne (1360) można hipotetycznie całą akcję (regulację potoku jako kanału splawnego, budowę drogi, lokację portowego miasta) rozpatrywać jako jednolite przedsięwzięcie, potwierdzające przekaz Długosza.

nieokreślonym okresie przedmieście to otoczył podwójny wał, rozdzielony fosą. W dotychczasowych badaniach wał ten wiązany był z fortyfikacjami miasta lokacyjnego. Teza ta nie znajduje jednak potwierdzenia ani źródłach pisanych (wał poza murami miejskimi wspomniano dopiero w roku 1524), ani w sondażowych badaniach archeologicznych, wskazujących wyraźnie na genezę nowożytną, z XVI lub XVII w. Przebieg linii nawiązywał zapewne do naturalnego ukształtowania skarp wzgórza, opadających od północy i południa ku dolinom Storynki i Babicy oraz od zachodu. Najpełniej profil tych fortyfikacji uchwycono od zachodu, po północno-wschodniej stronie dzisiejszej ul. Świętokrzyskiej (badania M. Materny), mającej tu charakter drogi „zawalnej”. Pomiedzy dwoma wałami – wyższym wewnętrznym i niższym zewnętrznym – znajdowała się fosa (o szerokości ok. 15 m i głębokości ok. 4,50–5 m), drugiej domyślać się można po stronie zewnętrznej. Na koronach wałów ujawniono ślady po drewnianych umocnieniach – parkanach o konstrukcji sumikowo-łatkowej. Wał potwierdzono też w badaniach niewielkiego odcinka po stronie południowo-zachodniej, na zapleczu posesji przy dzisiejszej ul. Kazimierza Wielkiego 45 (badania E. Dworaczyńskiego). Materiały archeologiczne nie przyniosły jednoznacznych rozstrzygnięć odnośnie do datowania: przyjęto rozległe ramy czasowe, w granicach stuleci XVI i XVII. Naszym zdaniem należałoby zapewne przyjąć pierwszą ćwierć wieku XVI, co odpowiadałoby wspomnianej wzmiance źródłowej. Nie należy przy tym wykluczać późniejszych modyfikacji linii obronnej, z wprowadzaniem bardziej nowoczesnych dzieł obronnych; określenie ich wyglądu, a nawet stwierdzenie obecności byłoby jednak pozbawione przesłanek źródłowych. Zabezpieczenie przedmieścia wałem należałoby zapewne traktować jako istotny element obrony samego miasta od strony wyniesień na zachodzie.

Istotne zmiany w ukształtowaniu tego najstarszego bocheńskiego przedmieścia wprowadziła fundacja klasztoru Bernardynów – kolejnego założenia związanego z postępującą sakralizacją przestrzeni miejskiej. Zakonnicy pojawili się tu w roku 1623. Zespół, zlokalizowany na kulminacji wzgórza (co miało symboliczną wymowę), zajmujący m.in. miejsce szpitala górniczego, ufundowany został w 1625 r. przez górników bocheńskich; w tymże roku górnicze bractwo tragarzy przekazało bernardynom szpitalny kościół Św. Krzyża, dwa lata później zakonnicy przejęli zabudowania szpitalne, fundując w zamian w 1628 r. nowy szpital z kaplicą Św. Antoniego na Krakowskim Przedmieściu. Ówczesna zabudowa była w całości drewniana. Sugerowane wiązanie omówionych fortyfikacji ziemno-drewnianych nie z przedmieściem i miastem, lecz z bernardyńskim klasztorem, należy traktować z rezerwą. Odpowiedź winny przynieść dalsze badania archeologiczne.

Późnośredniowieczne i nowożytne przedmieścia kształtowały się zwłaszcza przy wybiegających z Bochni drogach. Zabudowa, w zasadzie wiejska, zagrodowa, przetrwała w swym ogólnym charakterze w znacznym stopniu do XX w.

Przy trakcie „krakowskim” powstało przedmieście Krakowskie (nazwa zachowała się do dzisiaj), identyfikowane z przedmieściem Zawada (nazwa wywodziła się zapewne od pobliskiego *wału krakowskiego*, ujmującego przedmieście wyżej scharakteryzowane). Przedmieście Zawada, wzmiankowane po raz pierwszy w roku 1434, lokalizuje przekaz z 1652 o folwarku pod Kolanowem, określonym nazwą Zawada. Zachowany do dzisiaj układ przestrzenny wyznaczają drogi – dzisiejsze ulice Krakowska i Krakowskie Przedmieście.

Kolejne przedmieście rozwinęło się w obrębie Góry Salomona, przy drodze prowadzącej do dwóch młynów wójtowskich nad Rabą, odpowiadającej dzisiejszym ulicom Kowalskiej, Niecałej, Św. Leonarda, Wygoda. Pierwszy dom przy tej drodze, na Górze Salomona, wspomniano w latach 1413 i 1417, o domach (w liczbie mnogiej) jest mowa od 1487 r. Za element rozplanowania tego przedmieścia można uznać dzisiejsze ulice Niecałą i Solna Góra, przy czym ogólne wzmianki o domach przy drodze do młynów mogą być odnoszone także do położonego po stronie północnej przedmieścia Wygoda.

Obok tego przedmieścia, w rejonie Babicy, rozwijało się zapewne przedmieście żydowskie. Pierwszy Żyd w Bochni notowany był w roku 1407, w 1445 r. jest już mowa o Żydach. W roku 1487 odnotowano ulicę Żydowską (identyfikowaną z również bliżej nieokreśloną ulicą Balicką), prowadzącą w kierunku Damienic; funkcjonował tutaj blech. Hipotetycznie można lokalizować to przedmieście przy wschodnim odcinku dzisiejszej ul. Niecałej i ul. Solna Góra; trójkątny teren między nimi mógł być *placem żydowskim*, wspomnianym w roku 1491. W 1539 r. odnotowano łaźnię żydowską; istniała zatem gmina żydowska, a więc także bożnica. Żydzi mieszkali też w północnej części lokacyjnego układu urbanistycznego, w rejonie ulicy podmurnej (dzisiejszej Brackiej) oraz ulic Szewskiej i Kowalskiej (byłaby to charakterystyczna sytuacja osadnictwa żydowskiego w średniowieczu dla wielu miast w Polsce). Rok 1605 przyniósł kres przedmieścia żydowskiego. Ówczesne wydalenie Żydów z Bochni stało się główną przyczyną rozwoju gminy żydowskiej na terenie należącego do Lubomirskich sąsiedniego Wiśnicza.

Zadnych wątpliwości nie budzi lokalizacja przedmieścia przy kościółku pw. Św. Leonarda (oznaczonego na planie z 1792 r.), koncentrującego się przy dzisiejszych

ulicach Trudnej, Św. Leonarda i łączącej je Ks. Józefa Poniatowskiego. Drewniany kościółek o wezwaniu typowym dla fundacji szpitalnych, lokalizowanych na przedmieściach, wzmiankowano od 1485 r., funkcjonujący przy nim szpital (wzmiankowany od roku 1494) był fundacją altarysty kopaczy soli, ks. Mikołaja Miksa z 1487 r., zatwierdzoną przez biskupa krakowskiego Piotra Tomickiego w roku 1529, przy czym założenie to może być starsze, jeśli odnieść do niego notowaną w latach 1437 i 1442 nazwę ul. Trędowatych.

Wiadomo też, że przy drodze do Niepołomic – to jest przy dzisiejszej ul. Karosek – rozwinęło się przedmieście wzmiankowane od 1485 r., znane z planów z lat 1792 i 1847.

Mimo braku średniowiecznych potwierdzeń źródłowych można przyjąć, że w podobnym okresie zaczęła się rozwijać przedmiejska zabudowa przy trakcie w kierunku Nowego Sącza i Węgier, to jest przy ul. Sądeckiej i na stoku Uzborni, rejestrowana również przez wspomniane plany.

Rozwój kolejnego przedmieścia mógł łączyć się z wybiciem szybu „Floris” (1428); lokalizacja szybu w rejonie przedlokacyjnej warzelni może wskazywać na wcześniejszą genezę. W roku 1532 została tu odnotowana *platea Florensca*, przy której, nad Babicą, znajdowały się pola i zagrody mieszczan bocheńskich. Zasięg przedmieścia wiązał się zapewne z charakterystycznym wygięciem granicy między uposażeniem Bochni i wójtostwa (Podedwórze), w rejonie dzisiejszych ulic Gazaris, Floris i łączącej je ul. Warzelniczej, nad potokiem Murowanka, przy jego ujściu do Babicy.

Nas terenie wójtostwa bocheńskiego (Podedwórze) zapewne na przełomie wieków XIV i XV została wzniesiona kaplica pw. Św. Urbana, według tradycji zburzona przez Szwedów w 1655 r. i zastąpiona figurą, zaznaczoną na planie Bochni z 1855 r. Tradycją po kaplicy byłaby nazwa pól *Pod św. Urbanem*, odnotowana na planie katastralnym z 1847 r. Wezwanie i powstanie kaplicy należy zapewne odnieść do niejakiego Urbana, wójta Bochni w latach 1398–1417.

W 1539 r. wójtowie bocheńscy otrzymali zezwolenie na budowę na swych gruntach domów dla osadników, z sześćioletnią „wolnizną”. Z aktem tym można łączyć rozwój zabudowy przy północnej granicy terenów wójtowskich z Bochnia, przy dzisiejszej ul. Podedwórze.

Wybicie szybu „Campi” w latach 1556–1568 stało się przyczyną rozwoju osadnictwa w jego sąsiedztwie. Z procesem tym zapewne związany jest dokument Zygmunta Augusta z 1565 r., zabraniający władzom miejskim czynienia trudności przy osiedlaniu się ludzi, przybywających do pracy w kopalni. Z przesłankami tymi łączyć należy przekształcenia następujące w rejonie drogi biegnącej wzdłuż *Przekopy Wielkiej* (potoku Storynka) w kierunku „Campi”. Jest to dzisiejsza ul. Oracka (nazwa potwierdzona źródłowo w 1651 r.: *Mons Salomonie alias Oracka Ulica*). Jej związek z szybem „Campi” potwierdza plan z 1813 r., na którym ulica podpisana jest jako *Campier Salz-Strasse*.

BOGUSŁAW KRASNOWOLSKI, ZBIGNIEW BEIERSDORF

REGRES MIASTA (DRUGA POŁOWA XVII W. – 1772)

Regres miast Rzeczypospolitej objął także Bochnię, gdzie pewien rozwój – jednak dopiero od drugiej ćwierci XVIII w. – można obserwować w zespole zamku żupnego, a nieco później w zespole bernardyńskim.

Bochnię nękały typowe dla tego okresu klęski elementarne i wojenne. W 1650 r. miasto zniszczył pożar, w latach 1652–1653 grasowała zaraza, lata 1655–1656 przyniosły olbrzymie zniszczenia miasta i kopalni, związane z okupacją szwedzką, kolejny zaś rok (1657) zniszczenia dokonane przez wojska Rakoczego. Ogrom zniszczeń rejestrowały komisje żupne – w 1660 r. zamek żupny nie miał dachu, nie istniała zniszczona przez Szwedów kaplica żupna; w 1664 r. akta miejskie notowały 54 opustoszałe place. Kolejne klęski to: pożar z 1677 r., zaraza z lat 1685–1686, pożar z 1696 r. (objął m.in. drewnianą zabudowę zespołu Bernardynów), pożar centrum w 1709 r. (spalił się ratusz i 36 domów), głód i tyfus w 1736 r. oraz pożar z 1751 r., który zniszczył zabudowę przyrynkową i północno-zachodnią część miasta.

Najpóźniej w wyniku zniszczeń z okresu wojny szwedzkiej przestały praktycznie funkcjonować anachroniczne, średniowieczne, miejskie mury obronne. W rezultacie przekształceniu uległ system komunikacyjny po północnej stronie miasta, nie związany już z sytuacją bramy „Kowalskiej” („Tarnowskiej”, „Piotrkowskiej”). Wraz z notowanym w czasach saskich rozwojem zamku żupnego – rolę głównego traktu zaczął pełnić ciąg dzisiejszych ulic Regis i Konstytucji 3 maja, wybiegający z placu salinarnego. Sam trakt uległ pewnej korekcie, związanej z przeniesieniem portu solnego z Uścia Solnego w rejon Sierosławic (1722/1723).

Równocześnie próbowano przeciwdziałać zniszczeniom. Komisje żupne z lat 1674–1676 mówią o pracach w zespole zamku żupnego (prowadzonych równoległe z odbudową zamku wielickiego). Wspomniane przeprowadzenie traktu solnego przez zespół zamkowy związane było z rozwojem tego ostatniego. W 1722 r. nastąpiło poszerzenie placu salinarnego – żupa wykupiła od miasta teren dawnych stawów w dolinie Storynki przy ul. Orackiej, określony jako *plac [...] antiqiuutus miejski*, ciągnący się wzdłuż *Przekopy Wielkiej* (Storynki), *poczqwszy od Stawu Wielkiego* (tj. późniejszego stawu salinarnego na narożniku dzisiejszych ulic Orackiej i Regis) *aż w róg ogroda W. oo. Bernardynów* (tj. do dzisiejszej ul. Czackiego). W rezultacie po-

BOGUSŁAW KRASNOWOLSKI

URBANISTYCZNE I ARCHITEKTONICZNE PRZEKSZTAŁCENIA PO I ROZBIORZE POLSKI (1772–1795)

Zaanektowanie przez Austrię południowej części Rzeczypospolitej w wyniku I rozbioru Polski (1772) łączyło się z wprowadzaniem przez władze zaborcze szeregu inwestycji i przekształceń przestrzennych, szczególnie intensywnych w dziesięcioleciu bezpośrednich rządów cesarza Józefa II (1780–1790). Podstawami organizacyjno-prawnymi były: patent cesarzowej Marii Teresy (1775) o nabywaniu nieruchomości

W rezultacie na stoku Góry Salomona (Solnej) powstało przedmieście, adaptujące zapewne wspomniane wyżej średniowieczne ogrody miejskie. Ta nowa jednostka osadnicza znajduje bliskie analogie w Wieliczce, gdzie w tymże okresie (1564) osadzano górników na terenie Mierzączki i gdzie – w przeciwieństwie do Bochni – proces ten doprowadził do lokowania konkurencyjnego wobec Wieliczki miasteczka (1628). Układy przestrzenne Mierzączki i zabudowy przy ul. Orackiej wykazują wyraźne podobieństwa: działki siedliskowe zgrupowane są jednostronnie przy drodze (z drugą drogą na zapleczu), osady wiążą się z pobliskimi szybami; przy ul. Orackiej, oprócz „Campi”, powstał w latach 1636–1638 szyb noszący królewskie imię szyb „Władysław”, zlikwidowany ok. 1670 r. (w jego miejscu utrzymała się posiadłość salinarna, w obrębie której na przełomie wieków XVIII i XIX powstał dom salinarny przy ul. Orackiej 3/5). O znaczeniu omawianego przedmieścia świadczył kościół (dziś niezachowany), którego wezwanie – Św. Sebastiana – podobnie jak w Wieliczce kojarzy się z działalnością Sebastiana Lubomirskiego z końca XVI w. W rejonie tym funkcjonował folwark plebański, wzmiankowany m.in. w wizytacji biskupiej z 1617 r.; jego reliktem jest zachowana dziś zabudowa przy ul. Orackiej 77 (narożnik ul. Górniczej 2) ze spi-chlerzem z początku XIX w. na zapleczu.

W nieokreślonym czasie droga graniczna między Bochnią a Kolanowem i Kurowem nabrała znaczenia traktu, będącego skrótem (omijającym Bochnię) łączącym trakt „krakowski” z drogą do Wiśnicza i na Węgry. Skrót ten prowadzi przez wzgórze Czerwieniec (wzmiankowane w 1654 r. jako „Serwoniec”; dzisiejsza ul. Czerwieniec), gdzie od połowy XVI w. znajdowała się karczma „Serwoniec” („Czerwieniec”).

Rozwój kopalni – postępujący w kierunku zachodnim – wiązał się z powstawaniem kolejnych szybów. W 1397 r. wzmiankowano po raz pierwszy szyb „Buchnera”; związany z nim bergrecht otrzymał od Władysława Jagiełły Mikołaj Bochner (1399). Wybicie szybu „Bochneris” oznaczało znaczne przesunięcie eksploatacji złoży w kierunku zachodnim i w konsekwencji powstanie tzw. „Nowych Gór” (w odróżnieniu od „Starych Gór”, czyli wschodniej części kopani). Przed 1459 r. nad szybem tym zainstalowano pierwszy w Bochni kierat, który dał początek nowej nazwie („Kierat”). Za panowania Jana Olbrachta (1492–1501) wybito w tymże rejonie, przed Bramą Krakowską, szyb „Nowy”. Przed 1523 r. powstał szyb „Boner”, lokalizowany przy ul. Różanej (była to inwestycja nieudana; nie trafiono w złoże). Na początku XV w. notowano nowy szyb „Góra Salomona”, pojawiający się w źródłach do 1659 r.; jego sytuacja nie została ustalona. Rozwój „Nowych Gór” i kolejne poszerzenie wydobywania ku zachodowi dało wspomniane wybicie szybu „Campi” (1556–1568), czyli „Polnego”, położonego – zgodnie z nazwą – na skraju pól miejskich.

Rozwijały się też „Stare Góry”. Obok wspomnianego szybu „Floris” wybitego pod kierunkiem Antoniego z Florencji, w roku 1493 wzmiankowano wentylacyjny szyb „Durszlag”, lokalizowany w tymże rejonie nieopodal „Gazaris”.

wstał obecny układ przestrzenny placu salinarnego w formie wydłużonego prostokąta, obejmującego „Staw Wielki” przy ul. Orackiej, sięgający po teren wybitego w latach 1636–1638 wspomnianego szybu „Władysław”, zastąpiony przez dworek salinarny (ul. Oracka 3/5). Chylące się ku ruinie zabudowania zamkowe zostały przekształcone. Wyburzono ostatecznie ruinę murowanego *budynku starego [...] wielkiego* w południowej części zespołu, a *budynek murowany* (dziś ul. Regis 3) w części północnej gruntownie przebudowano w latach 1731–1732, nadając mu charakter *palacyku* (prace wykończeniowe trwały do roku 1736). Znany z inwentaryzacji z 1813 r., z którą korespondują opisy sporządzane przez komisje żupne w latach 1733, 1743 i 1762, uzyskał rzut zachowany zasadniczo do dzisiaj (bez partii skrajnych) oraz zachowaną do 1870 r. późnobarokową bryłę z wysokim dachem i wieżyczką.

Przekształcenia objęły zespoły nadszybi – budowano nowe, kształtowano przy nich place w miejscu zlikwidowanej zabudowy mieszczańskiej. W roku 1722 utworzony został plac przy szybie „Sutoris”. Z kolei pożary miasta z lat 1749 i 1751 pozwoliły na uporządkowanie otoczenia szybu „Regis”, w roku 1748 powstało kolejne nadszybie „Campi”

Zniszczony kościół i klasztor Bernardynów odbudowano w 1699 r. – nadal jako drewniane – zapewne ze wzniesieniem murowanej zakrystii kościoła. Przed 1757 r. przeprowadzono tu „od fundamentów” prace budowlane, z którymi zapewne należy wiązać powstanie nieistniejącego dziś, wschodniego, murowanego skrzydła klasztornego (przy zakrystii). Zabudowę tę – wraz z późniejszym skrzydłem zachodnim – rejestrują późniejsze plany (1782).

Nizinne tereny zalewowe rzeki Raby, rozciągające się na północ od Bochni (określane jako Równia i Łany), które dopiero w 1973 r. zostały włączone do miasta, były rejonem rozwoju nowożytnego osadnictwa typu „olenderskiego” (holenderskiego). Powstały tu charakterystyczne układy ruralistyczne, z wielkimi placami-pastwiskami, utworzonymi na miejscu osuszonych starorzeczy, które otaczała droga i pasmo zabudowy wiejskiej. Tę kategorii zespołów reprezentuje Smyków i Ryczywół; który należał do folwarku starostwa krzeczowskiego i był wzmiankowany w 1764 roku.

ści duchowieństwa, stający się z czasem podstawą antyzakonnej polityki, przynoszącej kasaty licznych klasztorów; ustanowienie zarządu nad konfiskowanymi dobrami władz z doby przedrozbiorowej, co w skali bocheńskiej oznaczało ustanowienie zarządu nad dobrami skasowanego wójtostwa (1778); patent osadniczy Józefa II (1781) wspierający akcję kolonizowania nabytych terenów. Trwałymi efektami tych działań

było: przebijanie nowych traktów komunikacyjnych, zakładanie kolonii dla osadników niemieckich, przekształcanie zespołów klasztornych dla celów świeckich oraz rozwijanie murowanej zabudowy miejskiej i salinarnej, podporządkowanej względem ochrony przeciwpożarowej.

Trakty komunikacyjne kształtowano zgodnie z właściwymi dla epoki oświecenia ideami, podporządkowującymi kompozycje – zarówno ze względów praktycznych, jak estetycznych – zasadzie linii prostych. Już w roku 1780 doprowadzono do Bochni (od strony Białej na granicy Galicji i austriackiego Śląska) odcinek traktu cesarskiego (określanego oficjalnie jako *Kaiserliche Route*, *Wiener Postroute*, *Wiener Haupt Commercial Strasse*, *Neue Postroute*), łączącego Wiedeń z Lwowem; dwa lata później gotowy był odcinek między Bochnią a Tarnowem, regularne kursy pocztowych dyliżansów wprowadzono w 1785 r. Na terenie Bochni trakt ten, adaptujący częściowo sieć drożną i uliczną miasta średniowiecznego, odpowiada dzisiejszym ulicom Kazimierza Wielkiego (która od tej chwili stała się główną arterią przelotową w miejsce ciągu ulic Krakowskie Przedmieście–Krakowskiej–Białej), Kościuszki, Trudnej i Brzeskiej (ta ostatnia, wytyczona od podstaw, zdublowała średniowieczną drogę prowadzącą przez Krzeczów). W roku 1785 budowano salinarną drogę z Bochni do składów solnych nad Wisłą w Sierosławicach; jako początkowy odcinek adaptowano starą drogę w postaci dzisiejszych ulic Regis i Konstytucji 3 maja, dalszy odcinek – to wytyczona w całości od podstaw dzisiejsza ul. Proszowska, przecinająca dawny folwark dominikański. Trakt ten zdublował średniowieczną drogę wzdłuż doliny Babicy (ul. Wygoda). W roku 1784 istniała już – względnie była poważnie zaawansowana – droga łącząca Bochnię z Wieliczką (z odgałęzieniem do Niepołomic w Dąbrówce), określana jako *Neuer Salz Weg*; odpowiadając dzisiejszej ul. Chodenickiej, zastąpiła ona starą drogę w tym kierunku (dzisiejsze ulice Wodociągowa i Łany). W tym samym czasie wytyczona została droga do Wiśnicza Nowego (dzisiejsza ul. Wiśnicka). Tę nową sieć drożną (poza drogą wiśnicką) zarejestrował plan opracowany w 1784 r. przez mierniczego salinarnego L. A. Wappnera.

Charakter traktów „józefińskich” – rozwiązywanych alejowo i obsadzanych drzewami – jest dobrze widoczny na planach katastralnych z 1847 r. Przy traktach tych szybko rozwijała się związana z ich funkcjonowaniem zabudowa o barokowo-klasycystycznych cechach stylowych, projektowana przez austriackich, urzędowych (cyrkularnych) budowniczych. W granicach Bochni powstały: zachowany do dzisiaj dawny zajazd przy ul. Kazimierza Wielkiego 65, zapewne istniejący już w roku 1786; również zachowany (mimo przekształceń), okazały, trójskrzydłowy budynek dawnej poczty-zajazdu przy ul. Kazimierza Wielkiego 20; zajazd na terenie Gorzkowa, przy wschodniej granicy Bochni, zbudowany w końcu XVIII w. (do niedawna – ul. Brzeska 129; ostatnio wyburzony) i również nieistniejący już zajazd przy trakcie „wiśnickim”, kontynuujący tradycję dawnej karczmy „Czerwieniec”, zaznaczony na planie katastralnym z 1847 r.

Kolonie dla niemieckojęzycznych osadników otrzymywały racjonalistyczne, geometryczne plany, ściśle rozmierzane w sążniach wiedeńskich, często skupione po obu stronach wytyczonej w linii prostej ulicy – drogi, z drewnianą (niekiedy murowaną) zabudową, rozwiązaną identycznie na wszystkich, również identycznych działkach. Dwie niewielkie kolonie – obie dziś już w zasadzie niezachowane – powstały w obrębie skonfiskowanych przez zaborcę wsi wójtowskich – Chodnice i Podedwórze.

Kolonia w Chodnicach, dobrze czytelna na dawnych planach, była w swej genezie związana z rozbudową kopalni soli; z budową szybu „Trinitatis”, rozpoczętą z inicjatywy niejakiego Techa, w latach 1774–1780 austriackiego zarządcy kopalni bocheńskiej. W 1783 r. władze salinarne, tłumacząc powolny przebieg prac, postulowały konieczność wzniesienia drewnianych domów dla kierownika robót i sztygarów. W ten sposób na granicy Chodenic i Bochni powstała kolonia „Trinitatis”. Główną osią stała się wytyczona w linii prostej ulica (do dziś zachowała nazwę Trinitatis), prostopadłe do której po obu stronach wytyczono jednolicie zagospodarowane działki.

Podobny układ przestrzenny – dobrze czytelny w źródłach kartograficznych, a fragmentarycznie zachowany do dziś – uzyskała kolonia osadników niemieckich Wójtostwo, kształtowana ma podstawie wspomnianego cesarskiego patentu osadniczego ok. roku 1785 na terenie rozparcelowanego folwarku wójtowskiego. Główną osią stała się wykreślona w linii prostej ulica (dzisiejsza ul. Krasieńskiego), której przebiecie

spowodowało częściową niwelację terenu domniemanego lokacyjnego gródka wójtowskiego. Prostopadłe do tej osi wytyczono po obu stronach działki o identycznym zagospodarowaniu przez drewnianą zabudowę, w układzie podobnym jak w kolonii Trinitatis. Na podstawie dawnych planów – zwłaszcza planu katastralnego Wójtostwa z 1847 r. – można dokładnie zrekonstruować program tej kolonii i całkowicie dziś zatarte jej rozmierzenie. Pomijając zniekształcenia, związane ze wspomnianymi pozostałościami domniemanego gródka wójtowskiego, kolonia owa składała się z dwudziestu niemal identycznie rozmierzonych i zagospodarowanych działek siedliskowych, zgrupowanych po obu stronach wspomnianej ulicy. Poszczególne elementy planu rozmierzono w sążniach wiedeńskich (190,16 cm): szerokość ulicy 4 2/3 sążnia, szerokości działek – po 14 sążni, a ich głębokości (licząc od ulicy do stodoły na zapleczu) – po 34 sążnie. Drewnianą zabudowę tworzyły: domy (wymiary 10 × 4 sążnie) sytuowane „szczytowo” przy granicach działek, niewielkie, pojedyncze budynki inwentarskie oraz stodoły, zamykające zaplecza działek, o dyspozycji kalenicowej.

Istotne zmiany wiązały się z likwidacją klasztorów. W roku 1777 skasowany został formalnie klasztor Bernardynów, jednak zakonnicy mieszkali tu jeszcze w 1784 r. Bezpośrednio przed kasatą konwent podjął zamierzoną na szeroką skalę budowę nowego, murowanego klasztoru. Niedatowany projekt sporządził krakowski budowniczy Karol Kriszker; przewidywano ukształtowanie czteroskrzydłowego założenia skupionego wokół wirydarza. Zamiar zdołano zrealizować tylko częściowo (południową część skrzydła zachodniego; stan zespołu w okresie przerwania prac rejestrują inwentaryzacje pomiarowe z 1782 r.). Władze austriackie planowały początkowo przeznaczenie tych zabudowań dla bocheńskiego duchowieństwa parafialnego. Ostatecznie jednak w 1794 r. drewniany kościół przeniesiono do Krzyżanowic, a pozostałe zabudowania oddano w 1816 r. szkole.

Jednocześnie przeprowadzono kasatę klasztoru Dominikanów. Zapewne bezpośrednio po roku 1777 kościół rozebrano (z czym wiązało się przeniesienie części wystroju – z ołtarzem Matki Boskiej Bocheńskiej – do kościoła parafialnego). Budynek klasztorny, zwieńczony charakterystycznym dla architektury „józefińskiej” wysokim, łamanym dachem, był kilkakrotnie adaptowany, początkowo dla bocheńskiej ekonomii salinarnej; od 1785 r. mieścił biura urzędu cyrkularnego i mieszkanie starosty.

Koniec XVIII w. przyniósł szybki rozwój murowanej zabudowy mieszkalnej i salinarnej, o późnobarokowych i barokowo-klasycystycznych cechach stylowych, projektowanych przez urzędowych budowniczych salinarnych. W południowej pierzei Rynku z tego okresu pochodzą – w zasadniczej, dzisiejszej postaci – domy nr 1, 2 (z charakterystycznym dla miast górniczym emblematem Opatrzności Bożej w szczycie wieńczącym fasadę) i 3. Inwestycje salinarne koncentrowały się w znacznym stopniu w rejonie zamku i placu salinarnego. W przebudowanym częściowo zamku zlokalizowano w 1785 r. mieszkania wyższych urzędników salinarnych. Jednocześnie, naprzeciwko, po stronie zachodniej, w miejscu drewnianej „stajni wielkiej” wzmiankowanej od XVII w., zbudowano według projektu Karola Kriszкера murowaną stajnię z parą piętrowych, bocznych skrzydeł z mieszkaniami urzędników salinarnych (zachowane – bez stajni – jako gruntownie przebudowane; ul. Regis 2, 4); od południa plac salinarny zamknęły dwa kolejne, piętrowe budynki mieszkalne (najlepiej, mimo przebudów, zachowany – ul. Gołębia 1). Parterowe domy dla urzędników salinarnych (niezachowane; znane z dawnych planów i ikonografii) wznoszono też w zespołach nadszybi. Do szlacheckich dworów nawiązywały dworki przedmiejskie (częściowo zachowane do dzisiaj, znane z projektów i ikonografii), budowane m.in. przy ul. Orackiej (zachowane m.in. nry 1, 3/5, 14, 79 i ul. Solna Góra (zachowane m.in. nry 2, 3, 5), a także przy ul. Bernardyńskiej; do najwcześniejszych należał istniejący już w 1779 r. dom górniczej rodziny Brigantich (ul. Bernardyńska 27; zachowany po gruntownej przebudowie z początku XX w.); pierwotną bryłę z wysokim, łamanym dachem zachował dworek przy ul. Bernardyńskiej 11.

Z polityką sanitarną władz austriackich związane było – typowe dla ówczesnych przekształceń miast galicyjskich – założenie cmentarza w końcu XVIII w. na Solnej Górze, na terenie pozyskanym w 1792 r. od cechu krawców. Pierwotne granice zarejestrował ówczesny plan miasta, jako główną oś kompozycyjną wykorzystano dawną drogę (rozpoczynającą się między domami przy ul. Orackiej 1 a 3/5), zamkniętą w perspektywie barokowo-klasycystyczną kaplicą cmentarną.

ZBIGNIEW BEIERSDORF, BOGUSŁAW KRASNOWOLSKI

OD UPADKU POLSKI DO AUTONOMII GALICJI (1772–1866)

Okres ten przyniósł dalszy rozwój zabudowy murowanej, wraz z przekształceniami już istniejącej, dokonywanymi w duchu późnego klasycyzmu, na podstawie urzędowych projektów salinarnych i cyrkularnych budowniczych.

W latach 1813–1821 przekształcony został zespół zamkowy przy placu salinarnym (dzisiejszej ul. Regis); późnobarokowe dachy łamane zastąpiono czterospadowymi, plac począł pełnić funkcje reprezentacyjne, w jego południowej części zlokalizowano park, w części północnej uregulowano staw. W zespołach nadszybi wznoszono budowlę z charakterystycznymi rotundami dla kieratów konnych. W 1825 r. podjęto rozbudowę murowanego skrzydła dawnego klasztoru Bernardynów, służącego od roku 1817/1818 dla szkoły. Przed 1847 r. miejsce wyburzonego kościoła Dominikanów zajął budynek sądu cyrkularnego. Zaborca rozwijał inwestycje wojskowe (garnizon bocheński liczył w 1846 r. ok. 1400 żołnierzy); w obrębie dawnego folwarku plebańskiego w Zawadzie (dawne Przemieście Krakowskie) powstały koszary kawalerii (zabudowa – silnie przekształcona – zachowana jako obecna szkoła przy ul. Krakowskiej i obecny budynek szpitalny), na wzgórzu Krzeczków powstała prochownia (widoczna na planie z 1828 r.). W 1840 r. założono szpital; jego przebudowana siedziba zachowała się przy ul. Regis 33.

Podstawowe znaczenie dla rozwoju miasta – co było zjawiskiem ogólnoeuropejskim – miała budowa linii kolejowej. Bochnia miała szansę stać się stacją węzłową na trasie z Wiednia do Lwowa, dzięki planowanej budowie połączenia Kolei im. Cesarza Ferdynanda (przez Brno do Oświęcimia), stąd do Bochni i dalej do Lwowa. W latach 1852–1853 zrealizowano nawet na tym kierunku odcinek Bochnia–Dębica. Ostatecznie jednak, po rezygnacji z tej koncepcji, Bochnia została tylko stacją tranzytową na linii Kolei im. Arcyks. Karola Ludwika, której odcinek z Krakowa do Bochni wybudowano w latach 1854–1855 i oficjalnie otwarto w 1856 r. Budowa linii kolejowej odcięła północne tereny miasta (głównie rolne) od centrum, przecinając wiele dróg o metryce średniowiecznej, które – poza trasą tranzytową odpowiadającą ciągowi dzisiejszych ulic Proszowskiej i Wygoda – zanikły lub zostały zdegradowane do funkcji lokalnej. Równoległe do linii kolejowej, po stronie miasta, wytyczono dzisiejszą ul. Poniatowskiego.

W południowej części terenów miejskich, na Uzborni, podjęto próbę rozszerzenia potencjału gospodarczego Bochni przez założenie w latach trzydziestych XIX w. kamieniołomu gipsu, wykorzystywanego m.in. w procesie powstawania nowej zabudowy murowanej. Pozostałością tego przedsięwzięcia, funkcjonującego do początku XX w., jest wyrobisko w stoku Uzborni i nazwa ulicy Gipsowej.

W CZASACH AUTONOMII GALICYJSKIEJ (1866–1918)

Doba autonomiczna przyniosła Bochni korzystną reformę administracji: miasto ponownie stało się siedzibą powiatu. Nastąpił szybki rozwój zabudowy użyteczności publicznej. Ilustracją nowych stosunków politycznych stało się akcentowanie treści patriotycznych; pośrodku Rynku stanął pomnik Kazimierza Wielkiego (1871).

Brak planu urbanistycznego – podobnie jak w innych miastach galicyjskich tego okresu – zastąpiły decyzje władz budowlanych (przyjęte uchwałą rady miejskiej) o podziale miasta na trzy okręgi budowlane (1889). W pierwszym, obejmującym Rynek i przyległe doń ulice, obowiązywała zasada wznoszenia wyłącznie murowanych domów piętrowych. W drugim (rejon Rynku Górnego po stronie zachodniej, place w miejscu dawnych szybów „Gazaris” i „Floris” od wschodu oraz przedpola miasta – północne (rejon ulic Kowalskiej i Orskiej) i południowe (rejon ul. Sądeckiej) – obowiązywała budowa domów murowanych, z dominacją parterowych. Zabudowę drewnianą dopuszczano w innych częściach miasta (okręg trzeci), zastrzegając pokrycia ogniotrwałe.

Już wcześniej gruntownymi przekształceniami objęto zespół zamkowy. W 1868 r. powstał ostatecznie park salinarny (w tym samym czasie podobne parki powstawały w Wieliczce), w 1870 r. budowniczy salinarny Karol Witz przekształcił gruntownie zamek żupny, nadając mu dzisiejszą formę willi o charakterze „szwajcarskim”, nieco wcześniej przekształcono inne elementy zagospodarowania zespołu; m.in. wyburzono stajnię, pozostawiając skrzydła mieszkalne.

Impulsem do rozwoju nadszybi było wprowadzenie maszyn parowych (1873), które sukcesywnie zastępowały kieraty konne. Szczególnie rozbudowano nadszybie „Campi”, gdzie w 1891 r. stanęła szachulcowa konstrukcja; w następnym roku Maks Miszke zaprojektował tu murowany młyn solny. W tym samym okresie zlikwidowano szyb „Floris” (ostatecznie zasypany dopiero w 1924 r.); jego miejsce zajął plac określany jako „ujeżdżalnia”. Rozbudowa nadszybia „Sutoris” (krakowski arch. Ferdynand Liebling, 1905–1906) objęła też łazienki salinarne (zespół ten wyburzono częściowo w latach osiemdziesiątych XX w.). Z 1913 r. pochodzi obecna postać szybu „Trinitatis”, przesuniętego w dolinę potoku Chodenickiego.

Rozwój inwestycji salinarnych dotyczył też patronalnych osiedli mieszkalnych. Przykładem jest zrealizowana w latach 1908–1910 kolonia górnicza „Gorzków”, położona na przylączonym do miasta terenie dawnej wsi, przy trakcie cesarskim do Lwowa. Dziewięć czterorodzinnych, murowanych, parterowych domów na ogrodowych działkach, wzniesiono według tego samego, typowego projektu, co znacznie większe osiedle „Niwa” w Wieliczce.

Rozwój szkolnictwa zaowocował wzniesieniem – w obrębie dawnego zespołu bernardyńskiego – okazałego budynku gimnazjum męskiego im. Kazimierza Wielkiego (dzisiejsza ul. Brodzińskiego 1; pracami z lat 1884–1886 kierował arch. Ludwik Kurkiewicz, według typowego projektu); położony blisko kulminacji wzgórza stworzył

jedną z dominant w panoramie miasta. W 1901 r. na terenie tegoż zespołu wzniesiono bursę gimnazjalną im. Adama Mickiewicza. Około 1890 r. w sąsiedztwie kościoła parafialnego zbudowano gmach szkoły żeńskiej im. Bł. Kingi (ul. Bernardyńska 1). Wcześniej powstał budynek szkoły podstawowej przy ul. Mickiewicza 4 / Różanej / Białej (1873).

W roku 1860 uchylony został zakaz osiedlania się Żydów w Bochni. W rezultacie, a także w wyniku pożaru dzielnicy żydowskiej w Nowym Wiśniczu (1863), w Bochni osiadło około 200 Żydów, a liczba ta systematycznie wzrastała. W roku 1890 ludność żydowska stanowiła 7% mieszkańców miasta, ale po dziesięciu latach – już 20% (ponad 2 tysiące), a w przededniu Holokaustu około 2,5 tys. Społeczność żydowska – jak przed wiekami – koncentrowała się w północnej części miasta, rejonie ulic Brackiej, Kowalskiej, Kraszewskiego i Trudniej. Tutaj powstawały bożnice, noszące nazwy od działających tu rabinów, pochodzących z chasydzkich „dynastii” z Bobowej (bożnica Bobowa przy ul. Brackiej) i Nowego Sącza („Danser Schul” przy ul. Kraszewskiego). Na narożniku ulic Kraszewskiego i Brackiej stała bożnica Stowarzyszenia Domu Modlitwy Chaduszin. Przy ul. Brackiej funkcjonowały też: mykwa, rytualna rzeźnia drobiu i siedziba stowarzyszenia Talmud Tora. W wyniku epidemii cholery z 1872 r. na wzgórzu Krzęczków powstał zachowany do dziś cmentarz żydowski.

Od końca XIX w. zaobserwować można pierwsze restauracje zabytków, podjęte przy kościele parafialnym. Zapoczątkowały je działania Jana Matejki, twórcy wystroju kaplicy Bł. Kingi. Na początku XX w. restauracji poddano fasadę.

Ożywiony ruch budowlany łączył się z działalnością architektów krakowskich oraz wykształcaniem się miejscowego środowiska budowniczych. Teodor Tałowski był twórcą willi Mariana Dembowskiego przy ul. Konstytucji 3 maja (1896), Władysław Ekielski – siedziby władz powiatowych przy ul. Kazimierza Wielkiego 31/33 (1902–1904), Gabriel Niewiadomski – willi przy ul. Matejki 12 i 14. Miejscowe środowisko reprezentowali m.in. Kazimierz Kotłowski (np. willa przy ul. Krakowskiej 26, 1908–1909) i Stanisław Hojarczyk (willa własna, ul. Regis 32, 1910), z Przemysła pochodził Alojzy Sławik (willa przy ul. Krakowskiej 28; 1909). W Wiedniu powstały typowe projekty dzisiejszego dworca kolejowego (1904). Interesujące, modernistyczne formy otrzymał budynek Komunalnej Kasy Oszczędności przy ul. Kazimierza Wielkiego 9 (1910).

Po połowie XIX w. w obrębie dawnego folwarku plebańskiego w Zawadzie powstał kolejny cmentarz komunalny pw. Św. Rozalii, patronki pobliskiej starszej kaplicy. W roku 1916 na wszystkich trzech cmentarzach bocheńskich – dwóch chrześcijańskich i żydowskim – założono kwatery wojenne.

W 1891 r. powstało w Bochni Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”, typowe dla ówczesnych miast galicyjskich. Jego siedziba, dziś silnie przebudowana, wraz z boiskiem, usytuowana została nad Babicą, u stóp Uzborni.

W DOBIE II RZECZPOSPOLITEJ (1918–1939)

Okres ten cechował dalszy, harmonijny rozwój zabudowy w ramach istniejących układów przestrzennych. Istotne przekształcenia nastąpiły w obrębie Rynku Górnego, gdzie powstał modernistyczny kościół pw. Św. Stanisława Kostki (arch. Wacław Nowakowski, 1932); tenże architekt był autorem projektu rozbudowy pobliskiej szkoły (ówczesne prywatne seminarium nauczycielskie i gimnazjum żeńskie; 1931–1937). W ówczesnej architekturze wyróżnia się okazały, funkcjonalistyczny gmach dawnej Kasy Chorych (ul. Kazimierza Wielkiego 38; arch. Tadeusz Rutkowski, 1934). Lokalną tradycję budowlaną kontynuuje natomiast niewielka kaplica na południowym skraju zabudowy Kolanowa, w dolinie Babicy, z fasadą inspirowaną formami fary bocheńskiej, zbudowana w 1934 r. dla upamiętnienia koronacji obrazu Matki Boskiej Bocheńskiej w tejże farze. W układ zabudowy przy ul. Trudnej włączony został budynek nowej bożnicy, której budowa rozpoczęta w 1932 r. nie została ukończona przed wy-

buchem II wojny światowej. Wzrost zainteresowania historią i zabytkami miasta owocował założeniem Stowarzyszenia Bochniaków, a zwłaszcza działalnością Stanisława Fischera, którego staraniem powstało Muzeum Ziemi Bocheńskiej; w roku 1946 uzyskało ono swą obecną siedzibę – dawny budynek klasztoru Dominikanów (późniejszego Starostwa) przy Rynku. Do niekorzystnych zjawisk w centrum miasta należało wyburzenie zabytkowej zabudowy drewnianej przy ul Białej (ok. 1930); w miejscu dworu wikarych z XVIII w. powstał dom parafialny.

Istotną rolę nadał grały inwestycje salinarne. W roku 1923 powstało modernistyczne, wieżowe nadszybie „Regis” (zburzone w połowie lat sześćdziesiątych XX w.). Zakrojone na znaczną skalę prace koncentrowały się w rejonie szybu „Campi”, do którego doprowadzono bocznice kolejową; wyróżniał się budynek elektrowni (projekt spółki: Tadeusz Stryjeński, Franciszek Mączyński, Karol Korn, 1934).

W OKRESIE OKUPACJI HITLEROWSKIEJ (1939–1945)

Okres ten nie miał wpływu na układ przestrzenny Bochni. Holokaust przyniósł wymordowanie przez hitlerowskich okupantów ludności żydowskiej; egzekucje odbywały się w lesie na Uzborni (miejsce upamiętnione pomnikiem z 1949 r.) i na cmentarzu na Krzęczkowie (zniszczonym; częściowo rekonponowany po 1945 r.). W latach

1941–1943 północno-wschodnia część miasta funkcjonowała jako getto; na niewielkim terenie, ujętym ulicami Kowalską, Bracką, Kraszewskiego, Trudną, Św. Leonarda, Solną Górą i Niecałą, w nieludzkich warunkach stłoczono tu 8 tys. Żydów z Bochni i okolicy. Zburzono bożnice w centrum.

W OKRESIE POWOJENNYM (1945–1989)

Pierwsze dwudziestolecie powojenne nie przyniosło znaczących przekształceń; do poważniejszych inwestycji należała rozbudowa szpitala przy ul. Krakowskiej (1945–1948), w latach 1955–1960 powstało osiedle blokowe na terenie dawnego folwarku dominikańskiego, u zbiegu ulic Kolejowej i Więźniów Oświęcimia.

Od połowy lat sześćdziesiątych następowała typowa dla ówczesnej gospodarki rozbudowa przemysłu ciężkiego, z inwestycjami lokalizowanymi głównie po północnej stronie linii kolejowej. W 1968 r. na terenie dawnych pól Bochni, Krzczowa i Krzyżanowic Wielkich powstał zakład przetwórstwa hutniczego (filia nowohuckiej Huty

im. Lenina, dziś Stalprodukt SA) z własną bocznicą kolejową, przed 1972 r. na terenie dawnych pól Chodenickich zlokalizowano Zakłady Ceramiki Budowlanej. Wcześniej, w roku 1967, dolinę Babicy po południowo-zachodniej stronie Uzborni (rejon Czerwienca) zdewastowała zabudowa Zakładu Urządzeń Chłodniczych.

Lata siedemdziesiąte przyniosły znaczącą ingerencję w obrębie średniowiecznego układu urbanistycznego; w jego północnej części wyburzono zabudowę pomiędzy ulicami Kraszewskiego i Bracką. Powstało placowe wnętrze.

W ślad za zabudową przemysłową postępował rozwój mieszkalnych osiedli blokowych i kolonii domów jednorodzinnych. W latach 1974–1975 na terenie historycznej Zawady powstało Osiedle XXX-lecia Polski Ludowej (dziś Niepodległości), rozbudowywane w późniejszym okresie w kierunku Chodenic. Z jego funkcjonowaniem związana była budowa kotłowni ponad szybem „Campi”, z wysokim kominem, nowym akcentem w panoramie miasta. Lata siedemdziesiąte ubiegłego wieku przyniosły też budowę osiedli blokowych na Solnej Górze oraz w dolinie Murowanki i w rejonie lokacyjnego gródka wójtowskiego (z dewastacją jego terenu), lata osiemdziesiąte – rozwój osiedli domów jednorodzinnych na południowym stoku Uzborni i na Krzęczkowie.

W ówczesnej architekturze wyróżniają się kompleksy szkół oraz – w latach osiemdziesiątych XX w. – nowe kościoły parafialne: pw. Św. Pawła Apostoła na wzgórzu Kolanowa (dominanta urbanistyczna zachodniej części miasta), wzniesiony przy wspomnianym Osiedlu XXX-lecia w latach 1981–1985 i kościół pw. Św. Jana Nepomucena, przy Osiedlu Jana (1984–1994), oba zaprojektowane przez arch. Zenona Zjawina z Krakowa. Zagęszczoną sieć parafii uzupełnił skromny kościół pw. ŚŚ. Apostołów

ZBIGNIEW BEIERSDORF

BOCHNIA WSPÓŁCZESNA

Przemiany polityczno-ustrojowe kraju z początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku nie zmieniły zasadniczych tendencji urbanistycznych, zapoczątkowanych w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych. Zostały one zdefiniowane w „Planie Zagospodarowania Przestrzennego” z 1992 r. oraz w „Studium Uwarunkowań i Kierunków Rozwoju Gminy Miasta Bochnia” uchwalonym w 2002 r. Konkretyzację i aktualizację polityki przestrzennej przyniosły „Miejscowe Plany Zagospodarowania Przestrzennego” terenów: „Śródmieście” (2008) i „Trinitatis” (2013) oraz aktualny „Program Rewitalizacji Bochni w latach 2015–2025”. Nadal trwa intensyfikacja zabudowy, zarówno w obrębie układów historycznych miasta, jak i przyłączonych terenów wiejskich. Nowy zespół niskiej zabudowy mieszkalnej powstał nad Storynką. Na dawnych terenach wiejskich następuje zagęszczenie zabudowy jednorodzinnej w ogrodach wzdłuż starych traktów, a także w drugiej linii i przy krótkich przecnicach, adaptujących dawne miedze i drogi polne.

Po 1992 r. w miejscu wyburzeń między ulicami Kraszewskiego i Bracką ukształtowano plac im. Gen. Leopolda Okulickiego o charakterze skweru miejskiego, z pomnikiem generała (1994). Wschodnią pierzeję placu zamknął budynek szkoły muzycznej z charakterystycznym aneksem sali koncertowej, zwieńczonym schodkowym szczytem (1996). Dawna bożnica przy ul. Trudnej, w czasach PRL-u użytkowana jako kino, została adaptowana dla banku. Budowle publiczne wzbogacone zostały m.in. o postmodernistyczny gmach ZUS przy ul. Kazimierza Wielkiego 48.

Rozwijane są mieszkalne osiedla blokowe. Osiedle Słoneczne w pobliżu dworca kolejowego jest przedłużeniem sąsiedniego Osiedla Poniatowskiego. Osiedle Panorama (nadal w budowie), zlokalizowane przy ul Brzeźnickiej, poza południową obwodnicą miasta, znalazło się w otwartym, zasadniczo wiejskim, krajobrazie.

Wszystkie osiedla blokowe wzbogacone zostały przez infrastrukturę w postaci marketów należących do różnych sieci handlowych. Centra handlowe, niezależnie od poszczególnych osiedli, zlokalizowane są dodatkowo w rejonie węzłowych punktów komunikacyjnych, łatwo dostępnych dla klientów.

JAN FLASZA

DAWNE PLANY I WIDOKI

Królewsko-górnicza Bochnia nie posiada wprawdzie planów z tak wczesnego okresu, jak siostrzana Wieliczka¹, niemniej zasób kartograficzny tego miasta należy uznać za bogaty i oryginalny w skali nie tylko Małopolski, a dotąd w niewielkim stopniu opublikowany. Być może istniały plany Bochni starsze niż XVIII-wieczne, na co zdają się wskazywać pewne informacje pośrednie, lecz ani w 1670, ani w 1743 r. archiwum żupne bocheńskie takich map w swoich zbiorach już nie posiadało².

Początkowo wszystkie plany kopalni były gromadzone przez Oddział Mierniczy kopalni i przechowywane w archiwum Zarządu Salinarnego. Po II wojnie światowej znalazły się w gestii Działu Mierniczo-Geologicznego Kopalni Soli w Bochni. W latach pięćdziesiątych XX w. najbardziej wartościowe trafiły do Muzeum Ziemi Bocheńskiej (dziś Muzeum w Bochni im. prof. Stanisława Fischera) za pośrednictwem jego założyciela i pierwszego kustosa Stanisława Fischera. Inne plany znalazły się w Muzeum Żup Krakowskich w Wieliczce³. Przechowywany w muzeum bocheńskim zbiór, powiększony w latach 1973–1974 w wyniku zakupu, liczy obecnie 81 planów.

Plany były podstawowym źródłem w wielu opracowaniach zarówno kopalni bocheńskiej, jak i samego miasta⁴. Ich przydatność w badaniach nad układami przestrzennymi dawnej Bochni jako pierwsi wykorzystali Zbigniew Beiersdorf i Bogusław Krasnowolski⁵.

Szymona i Judy Tadeusza przy ul. Strzeleckiej 79, w peryferycznych Dołuszycach. W latach siedemdziesiątych zamknięto dla pochowków cmentarz komunalny pw. Św. Rozalii na Zawadzie, który znalazł się w sąsiedztwie blokowego osiedla mieszkaniowego na Przedmieściu Krakowskim.

W 1973 r. Bochnia znacznie poszerzyła swe granice: w obręb miasta włączono średniowieczne wsie: Chodnice, Kolanów, Dołuszycze i Kurów oraz części Brzeźnicy, Gorzkowa, Krzczkowa, Krzyżanowic Wielkich i Słomki. Jedynie w Chodnicach oraz częściowo w Dołuszycach i Kurowie granica miasta została oparta na średniowiecznych granicach wsi; pozostałe ukształtowano ahistoryczne.

W tym samym okresie rozpoczęto inwestycje w zakresie układu komunikacyjnego. Istotne znaczenie dla odciążenia centrum od tranzytu miała budowa południowej obwodnicy miasta (zakończona w 1984 r.), a znaczenie raczej lokalne – budowa wiauktu drogowego nad torami kolejowymi w osi ulic Konstytucji 3 maja i ul. Proszowskiej (dojazd do terenów przemysłowych), a także zapoczątkowanie budowy obwodnicy na skraju nowej zabudowy w zachodniej części miasta, poza Osiedlem XXX-lecia, (dziś ulice Legionów Polskich i Rotmistrza Pileckiego).

Istotnym osiągnięciem w najnowszej fazy rozwoju Bochni było zakończenie budowy autostrady A4, połączonej z miastem bezkolizyjnym węzłem w Krzyżanowicach i dojazdem ul. Krzyżanowicką oraz ul. Krzczowską. Dokończona została także budowa lokalnej obwodnicy między Przedmieściem Krakowskim a ul. Karosek, jako ciąg ulic Ofiar Katynia, Rotmistrza Pileckiego (2010). Wszystkie skrzyżowania drogowe z linią kolejową, w granicach miasta, przebudowane zostały jako rozwiązania tunelowe.

Ważnym dla funkcjonowania miasta problemem było niemal dwukrotne powiększenie terenu najstarszego cmentarza przy ul. Orackiej, szczególnie istotne wobec zamknięcia cmentarza Św. Rozalii na Przedmieściu Krakowskim. Rekompensatą deficytu miejsc grzebalnych było powstanie nowego cmentarza komunalnego w Łychowie na terenie Podedworza, z kaplicą cmentarną i parkingiem.

Wzbogacona została infrastruktura rekreacyjno-sportowa. Oprócz budynków krytej pływalni i hali sportowej na Osiedlu Słonecznym, w latach 2008–2013 powstał Park Rodzinny na Uzborni, z urządzeniami rekreacyjnymi i sportowymi, przekształcony ze starszego parku leśnego, który został wyposażony w liczne urządzenia rekreacyjne, sportowe i edukacyjne.

Zapoczątkowana w latach siedemdziesiątych XX w. lokalizacja przemysłu po północnej stronie linii kolejowej uległa intensyfikacji w ostatnim okresie jako Bocheńska Strefa Inicjatyw Gospodarczych. Jej walor podniosło korzystne połączenie z pobliską autostradą.

W 1990 r. zaprzestano eksploatacji złoża solnego w Bochni. Kopalnia wchodząca w skład historycznych żup krakowskich, będąca jednym z najstarszych czynnych dotąd zakładów przemysłowych w Europie, zakończyła działalność produkcyjną. Górnicza tożsamość Bochni została jednak zachowana. Kopalnia wpisana już w 1981 r. do rejestru zabytków, po zakończeniu eksploatacji zamieniona została w obiekt muzealny, z turystyczną trasą historyczną między szybami „Sutoris” i „Campi”. W 2000 r. kopalnia soli w Bochni uzyskała z nadania Prezydenta RP tytuł „Pomnika Historii”, a w 2013 r. wpisana została na listę Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Naturalnego UNESCO. Dziedzictwo salinarne Bochni traktowane jest jako istotny czynnik rozwoju miasta.

Soli zawdzięcza Bochnia nie tylko swoją lokację miejską i pomyślny rozwój przez kilka stuleci, ale także bogate źródła kartograficzne. Tworzone dla potrzeb żupy plany odzwierciedlały mimowolnie stan samego miasta i jego fragmentów, niekoniecznie związanych bezpośrednio z funkcjonowaniem żupy. To do potrzeb kopalni nierzadko dostosowywano rozwiązania urbanistyczne, a architekci poszukiwali świadomie lub intuicyjnie form architektonicznej „kompatybilności” z salinarnym otoczeniem.

Najstarsze znane plany Bochni pochodzą z drugiej połowy XVIII w. Są to dzieła Karola Fleckhammera z 1777⁶ i Vinc.[entego] Vanpe z 1792 r⁷. Zawarte w nich informacje, w połączeniu z możliwością analizy niedawno opublikowanej tzw. mapy Miega⁸, tworzą znakomity zespół źródłowy do badań nad przestrzenią miejską Bochni, która została poddana zasadniczym przekształceniom w okresie zaboru austriackiego, zwłaszcza w pierwszej jego fazie.

Feckhammer, przedstawiając przekrój pierwszego poziomu kopalni, noszącego później nazwę Danielowiec, odnosi do niego odpowiednio obiekty naziemne. Plan ten daje w zasadzie jedyną możliwość zapoznania się z kształtem architektonicznym, co prawda mocno uproszczonym, niektórych obiektów.

Szczególne znaczenie dla zobrazowania Bochni ma plan miasta z 1792 r., po raz pierwszy ujmujący je w całości. Celem autora była inwentaryzacja obiektów żupy na terenie miasta, stąd staranność z jaką plan sporządził i dbałość o wysoki stopień uszczegółowienia i wierności. Plan powstał w momencie znacznych przeobrażeń przestrzennych miasta pod zaborem austriackim. Po pierwsze, w wyniku budowy nowych traktów komunikacyjnych na osiach wschód–zachód oraz północ–południe nastąpiła generalna zmiana dotychczasowego układu komunikacyjnego w rejonie dzisiejszych ulic Kazimierza Wielkiego, Wiśnickiej, Trudnej oraz Solnej Góry. Na planie oznaczono ratusz oraz jego bezpośrednie otoczenie, podkreślając znaczną pochyłość placu rynkowego, zniwelowaną w wyniku przebudowy w 1964 r. Oznaczenie ratusza jest szczególnie ważne, gdyż wkrótce po sporządzeniu planu został on ostatecznie wyburzony jako budowla mocno zrujnowana, bez widoków na podzwignięcie.

Doskonale zostały przedstawione tereny kopalni w rejonie zamku żupnego. Należy wspomnieć także o walorach tego planu w odniesieniu do sytuacji terenów po kasacie

^[1] Zob. nr 1.3.

^[2] Zob. nr 1.7.

^[3] Galicja na józeffińskiej mapie topograficznej 1779–1782, t. 2, red. W. Bukowski, B. Dybaś, Z. Noga, Kraków 2013, cz. A, s. 27, cz. B, sekcja 39.

klasztorów bocheńskich – Dominikanów (1777) i Bernardynów (1788) oraz fundacji szpitalnej z kościołkiem Św. Leonarda przy ul. Trudnej (1794). Ponadto plan znakomicie ilustruje nowe układy przestrzenne na terenie Bochni, jakie powstały w związku z postępującą kolonizacją doby józefińskiej na terenie dawnego Wójtostwa (dziś rejon ul. Zygmunta Krasińskiego) oraz Trinitatis⁹. Ta ostatnia była związana w wybi- ciem nowego szybu na granicy pomiędzy miastem Bochnią i Chodenicami. Jeszcze jednym ważnym obiektem unaoczniającym wspomniane przemiany jest cmentarz po- zakościelny, założony w 1787 r. na wzniesieniu za terenami żupy, skupionymi wokół wspomnianego zamku żupnego¹⁰.

W uzyskaniu pełniejszego obrazu przemian zachodzących w tym okresie przydat- ne są, oprócz planu Vanpe, plany wycinkowe wspomnianego Karola Fleckhammera z 1782 r. Jeden z nich zawiera szereg cennych informacji odnośnie do terenów i zabu- dowy wokół kościoła farnego Św. Mikołaja w okresie zasadniczych reform przeprowa- dzanych przez administrację austriacką¹¹, dwa dotyczą klasztoru Bernardynów (*Grün- driss des Bochnier Bernardiner Kloster*)¹². W 1916 r. kopię jednego z nich sporządził wspomniany już Stanisław Fischer i jest ona często wykorzystywana w badaniach, mimo że znacznie różni się od oryginału z powodu wprowadzonych przez kopistę spolszczeń tekstów. Z kolei sytuację wynikającą z likwidacji konwentu Dominikanów, czego konsekwencją było rozebranie świątyni i adaptacja budynku klasztornego na potrzeby administracji cyrkulu bocheńskiego (pozostawał wówczas, podobnie jak inne dobra dominikańskie w jurysdykcji żupy), obrazuje plan Fryderyka Józefa Tell- manna¹³. W zestawieniu ze wspomnianymi już planami Fleckhammera i Miega, oraz materiałami źródłowymi opublikowanymi przez Sadoka Barącz¹⁴, dostarcza ważnych przesłanek do uściślenia miejsca usytuowania dawnej świątyni względem dzisiejszych ulic Dominikańskiej i Tadeusza Kościuszki.

Odrębną grupę stanowią plany obiektów będących własnością kopalni. Oprócz bu- dowlí *stricte* związanych z eksploatacją złoża i przetwarzaniem pozyskanego surowca, jak budynki administracyjne, nadszybia – klety szybowe i wieże wyciągowe, stajnie, magazyny solne, składy materiałów i sprzętu, zakłady przetwórstwa solnego – młyny solne i karbarie (warzelnie), do kopalni należały liczne budynki mieszkalne pracow- ników żupy, ogrody i pola. Zachowały się sporządzone w połowie XIX w., a zatem przed zastosowaniem maszyn parowych, plany budynków szybowych „Campi”¹⁵, pla- ny „Floris”¹⁶ i „Regis” wykonane przez Turczmanowicza¹⁷, plany „Sutoris” autorstwa Adolfa Otta i Maksymiliana Wolskiego¹⁸. Pozwalają poznać nie tylko kształt architekto- niczny budynków, lecz także ich rozplanowanie. Wartościowe uzupełnienie stanowi wcześniejszy o trzy dekady plan sytuacyjny szybów „Gazaris” i „Sutoris” Jana Tertscha z 1828 r.¹⁹ Ma znaczenie szczególnie w odniesieniu do lokalizacji pierwszego, gdyż wskutek nieustannych kłopotów związanych z jego zalewaniem przez płynący obok potok Babica, w 1842 r. prastary szyb „Gazaris” został definitywnie zamknięty i zlikwi- dowany²⁰.

Kilka planów terenów należących kiedyś do żupy pozwala poznać istotne szczegó- ły związane z funkcjonowaniem gospodarstwa żupnego oraz wnikać w relację tych obiektów z przestrzenią miejską²¹. Najważniejszym spośród nich był zamek żupny. Zachowane plany pozwalają zaobserwować fazy przekształceń tej budowli w ciągu dwóch ostatnich stuleci²². Dysponujemy planem profilu podłużnego zamku²³ oraz rzutami piętra i parteru wykonanymi w 1814 r. przez Fryderyka Augusta Justa²⁴. Rów- nie interesująco obrazują obiekt skromniejsze w formie plastycznej plany z lat pięć- dziesiątych XIX w. autorstwa Adolfa Otta, uwzględniające elewację zachodnią zamku od strony placu żupnego oraz rzuty piwnic, parteru i piętra²⁵. Ich wykonanie poprze- dziło generalną przebudowę obiektu w 1875 r., polegającą na jego adaptacji na mieszk- ania urzędników salinarnych. Wzorowany na szwajcarskiej architekturze willowej projekt przebudowy sprowadził zamek do zdecydowanie skromniejszej formy²⁶.

Powracając do planów całego miasta należy podkreślić szczególne walory wieloar- kuszowego planu katastralnego z 1847 r.²⁷ To fundamentalne źródło do badań nad układem przestrzennym Bochni. Plan katastralny, podobnie jak jego późniejsze aktu- alizacje, a także plany wycinkowe powstające na jego podstawie, ukazują dalsze prze- kształcenia urbanistyczne i architektoniczne, m.in. postępy zabudowy murowanej.

Istotne walory poznawcze ma plan wykonany w 1855 r. przez budowniczego [?] Trunza i radcy górniczego Antoniego Kacwińskiego, zdolnego absolwenta akademii górniczej w Bańskiej Szczawnicy²⁸, którzy znakomicie wykorzystali wspomniany już plan katastralny. Celem obu autorów było przedstawienie stanu posiadania kopal- ni na terenie miasta. Przyjęte wzorem planów katastralnych oznaczenie budynków kolorami czerwonym i żółtym pozwala także prześledzić nie tylko konstrukcję i stan budynków żupy oraz fazy zmian (na przykład budynków szybowych związanych z przyjęciem nowych rozwiązań technicznych), lecz również substancji miejskiej są- siadującej z jej terenami. Jednocześnie plan ten *expresis verbis* odpowiada na czasem

pojawiające się pytanie o synchronizację lokalizacji podziemnych wyrobisk, w tym przypadku szybików Ważyn i Rabsztyn, z sytuacją na powierzchni.

Z podobnego czasu pochodzi niedatowany plan Emila Weissenfelda, na którym odnotowano dopiero co ukończoną linię kolejową Kraków–Dębica²⁹. Na innym z pla- nów z tego czasu Emil Weissenfeld zobrazował posiadłości salinarne pomiędzy szyba- mi „Floris” i „Campi”³⁰. Dzięki „wyspowemu” przedstawieniu poszczególnych części majątku żupnego można zobaczyć jego dominujący udział w przestrzeni miejskiej Bochni.

Trudne do przecenienia walory w poglądowym przedstawieniu wzajemnego od- działywania na siebie rozwoju przestrzennego kopalni i miasta ma *Übersichts karte des k.k. Steinsalz Bergbaues Bochnia* autorstwa Henryka Zwirnera z 1872 r.³¹ Plan ten umożliwia obserwację eksploatacji równoleżnikowo zalegającego pod Bochnią złoża solnego w relacji do usytuowania ulic, placów i budowli. Widać na nim znakomicie specyfikę złoża, nadzwyczaj wąskiego (maksymalnie 200 m), wskutek czego niemała liczba zgłębianych w dawnych wiekach szybów, przy niskim poziomie miernictwa, okazała się płonna.

Kilka planów salinarnych ze schyłku XIX i początku ubiegłego stulecia odzwiercie- dla relacje przestrzenne żupy i miasta poprzez uwidocznienie ogólnomiejskiej sieci wodociągowej zaopatrującej w wodę również obiekty żupy, w latach późniejszych tak- że sieci energetycznej i telefonicznej. Pod tym względem szczególnie cennym źródłem jest sporządzony pomiędzy 1906 a 1908 r. plan, przedstawiający sieć wodociagową w związku z aktualnie prowadzoną jej budową³². Pomimo uproszczonego kartowania obiektów stanowi wartościowe źródło dokumentujące przebieg wodociągu na tere- nie całego miasta i jego parametry techniczne. Niezależnie od tych informacji plan jest przydatny w badaniach nad ówczesnymi nazwami miejscowymi i nazewnictwem ulic.

Podobnymi walorami odznacza się nieco młodszy, niedatowany plan Bochni z ok. 1930 r.³³ Obejmuje teren ówczesnego miasta, lecz nie uwzględnia sytuacji sąsiadu- jących z nim wsi, które od 1973 r., włączono w granice administracyjne Bochni³⁴. Przydatny jest także w datowaniu zmian i budowy niektórych obiektów wznoszonych w latach II Rzeczypospolitej. W epoce powojennej powstało szereg planów rozwoju przestrzennego miasta, ale nie zostały one opublikowane, pozostają w dokumentacji urzędowej Bochni.

Materiały ikonograficzne w odniesieniu do Bochni sprzed czasów fotografii są znacznie uboższe, niż w przypadku Wieliczki. Chronologicznie najstarszym jest malo- widło olejne nieznanego z nazwiska autora z cyklu *Cuda błogosławionej Kingi* (około 1680 r.; niektórzy datują je na rok 1698), znajdujące się w zbiorach klasztoru Sióstr Klarysek w Starym Sączu³⁵. Przedstawia uczestników pielgrzymki bocheńskiej z 1441 r. do grobu bł. Kingi w Starym Sączu. Poniżej tej sceny znamieny napis: *W Bocheńskich Żupach ogień niezmiernie wzniecony przez S. Kunegundę zaraz všmierzony*. Dzieło zasługuje na szczególną uwagę, ze względu na walory ikonograficzne, zwłaszcza scena gaszenia pożaru w kopalni po prawej stronie. Buchające płomienie „lizą” już zabudo- wę miasta, kilka postaci usiłuje zatamować ogień wydobywający się z otworu szybu „Kierat”, wrzucając doń kamienie. Dość schematyczny widok Bochni przedstawia jed- nak współczesne autorowi najważniejsze budowle – ratusz, kościół farny Św. Mikołaja oraz świątynie klasztorne, które mógł znać z autopsji. Z uwagi na moralizatorski cha- rakter cyklu do przekazu tego należy podchodzić z dużą ostrożnością.

Do pewnego stopnia można uznać za źródło ikonograficzne kilkadziesiąt lat póź- niejszy plan Fleckhammera, obrazujący choć nieudolnie obiekty naziemne żupy i inne budowle, o którym była już mowa³⁶.

Ciekawymi walorami ikonograficznymi odznacza się niewielki drzeworyt z wido- kiem Bochni od strony zachodniej z 1838 r., znajdujący się w zbiorach bocheńskiego muzeum³⁷. Oglądamy na nim Bochnię oczyma przybywającego doń od zachodu. Wi- dok jest o tyle interesujący, że na ogół ówczesna Bochnia prezentowana jest od strony wschodniej. Kształty najważniejszych budowli oddano na ogół poprawnie, a zatem – kościoła Św. Mikołaja, poddominikańskiego budynku zajmowanego przez władze ówczesnego cyrkulu bocheńskiego (dziś siedziba Muzeum im. Stanisława Fischera), klasztoru Bernardynów czy wreszcie charakterystycznej klety szybu „Floris”. Przedsta- wiając na planie pierwszym okazałą bryłę gipsu autor nawiązał, w sposób nieco prze- rysowany, do gipsołomu, który w latach trzydziestych XIX w. uruchomiono na zboczu Uzborni i przy którym powstała Miejska Fabryka Gipsu, czynna do lat dwudziestych ubiegłego stulecia.

Najważniejszym XIX-wiecznym widokiem jest jednak dla Bochni litografia Carla Bernda, odbita w kilku nieznacznie różniących się pomiędzy sobą wersjach przez bo- cheńskiego drukarza i wydawcę Wawrzyńca Pisz³⁸. Na jednej z nich widnieje data 1637. Wiadomo, że raz błędnie użyta data często skutkuje później powtarzalnością błędu. Nie inaczej stało się w przypadku naszego widoku. Pisz wydał go z błędną datą, ot sprawka bezlitosnego i wszędobylskiego chochlika drukarskiego. Błąd jest oczywi- sty: miało być 1837. Niekiedy ci, co litografię reprodukowali przyjęli to za pewnik, nie zadając sobie trudu prostego skonfrontowania zawartości ikonograficznej widoku z realiami XVII w.³⁹ Nie mówiąc już o tym, że przecież w tamtym stuleciu jeszcze lito- grafii nie było.

Omawiając źródła ikonograficzne należy wspomnieć o licznych w przypadku Boch- ni starych fotografiach i pocztówkach, które dostarczają znakomitych treści do badań nad przestrzenią miejską. Jest to jednak inne zagadnienie, któremu warto by poświę- cić odrębne studium.

⁹J. Kęsek, *Kolonizacja niemiecka w Bochni i okolicy w końcu XVIII wieku*, „Rocznik Bocheński”, VII, 2013.

¹⁰J. Flaszka, J. Kęsek, *Cmentarze bocheńskie. Przewodnik historyczny*, Bochnia 1992, s. 37.

¹¹ Zob. nr 1.4; por. T. Wojciechowski, *Kościelne dzieje Bochni 1772–1985*, Bochnia 2013, s. 46 i nast.

¹²Zob. nr 1.5 i niepublikowany tu MB-H/722; MB-H/728; por. T. Wojciechowski, *Kościelne dzieje Bochni 1772–1985*, Bochnia 2013, s. 58–60.

¹³MB-H/828; por. J. Flaszka, *Rynek bocheński. Szkice o dziejach i zabytkach*, Bochnia 1989, s. 43 oraz ilustr. nr 5; T. Wojciechowski, *op. cit.*, s. 56–58.

¹⁴S. Barącz, *Archibium WW. OO. Dominikanów w Jarosławiu*, Lwów 1884.

¹⁵MB-H/782.

¹⁶MB-H/783.

¹⁷MB-H/715, datowany 1857.

¹⁸MB-H/716; MB-H/717.

¹⁹MB-H/747.

²⁰J. Flaszka, P. Konieczny, *Bochnia. Przewodnik po mieście*, *op. cit.*, s. 182.

²¹M.in. MB-H/716; MB-H/753; MB-H/754; MB-H/807; MB-H/848. Do najciekawszych należy dzieło znanego ogrodnika działającego na terenie Galicji, Karola Bauera (1818–1894) – MB-H/745.

²²Por. I. Pajdak, *Zamek żupny w Bochni (zarys dziejów)*, SMDŽS, VIII, 1979.

²³Zob. nr 1.9.

²⁴MB-H/859.

²⁵MB-H/784, MB-H/785; datowany 1857.

²⁶MB-H/826; plan przedstawia widok z przodu, widok z boku, przekrój podłużny A–B, przekrój po- poprzeczny C–D, rzut fundamentów, parteru i piętra.

²⁷Zob. nr 1.1. i 1.2. W 1935 r. plan katastralny został reprodukowany w Litografii Katastralnej w Kra- kowie. Należy w tym miejscu wspomnieć dla porządku o planie sporządzonym w 1942 r. „Stadt Bochnia samt Ortschaft Proszówki II. Teil Distrikt Krakau. Kreis Krakau. Reproduziert nach dem Bestande”.

²⁸Zob. nr 1.10.

²⁹Zob nr 1.11; por. *Bochnia. Dzieje miasta i regionu*, *op. cit.*, s. 294.

³⁰MB-H/753.

³¹Zob. nr 1.12.

³²Zob. nr 1.13.

³³Zob. nr 1.14.

³⁴Były to: Chodenice, Kolanów, Dołuszyce, Kurów oraz części Brzeźnicy, Krzczowa, Gorzkowa, Słomki i Krzyzanowic. Ogółem powierzchnia Bochni wzrosła wtedy do 29,02 km²; por. J. Flaszka, *Kalendarz bocheński w krótkości zebrany*, Bochnia 2011.

³⁵M. Kornecki, *Błogosławiona Kinga – pamiątki, obiekty kultu, dzieła sztuki. Inwentarz z terenu diecezji tarnowskiej*, „Currenda”, R. 140, nr 1/3, Tarnów 1990 s. 1–43; por. J. Flaszka, *Święta Kinga i Bochnia*, „Tarnowskie Studia Teologiczne”, XVIII, 1999.

³⁶Zob. przypis nr 6.

³⁷Zob. nr 2.2.

³⁸Zob. nr 2.1; J. Flaszka, *Wyteż wzrok, czyli jakie zagadki kryje najpopularniejszy widok Bochni*, „Kronika Bocheńska”, 2002 nr 7/8.

³⁹S. Wójtowicz, *Kościół parafialny w Bochni i jego środowisko artystyczne*, Bochnia 1983, s. 10.

II. OPISY REPRODUKCJI

1. PLANY I MAPY

Reprodukowane plany i mapy zostały opisane według następującego schematu: tytuł nadany współcześnie, rok wykonania lub wydania, tytuł oryginalny, autor, technika wykonania, wymiary (podstawa × wysokość w cm; w opisach widoków podano wymiary pola odbitki, natomiast w nawiasie wymiar całkowity), skala, orientacja, geneza i zawartość, miejsce przechowywania oryginału i źródło reprodukcji, a także informacje o publikacji planu.

1.1. Bochnia. Plan katastralny, 1847

Stadt Bochnia sammt Enclave Krzyzanowice Wielkie und Podedworze bieu enverleibt Proszówki II ga część mit der Ortschaft Woytostwo in Galizien Bochniaer Kreis 1847

Litografia wielobarwna, papier, skala 1 : 2880, przeskalowany do 1 : 2500.

Obejmuje miasto w granicach ówczesnych, centrum współczesnego miasta.

Oryg.: Powiatowy Ośrodek Dokumentacji Geodezyjnej i Kartograficznej w Starostwie Powiatowym w Bochni, kopie w Archiwum Narodowym w Krakowie.

Reprod.: Z. Beiersdorf, B. Krasnowolski, „Bochnia. Studium historyczno-urbanistyczne”, mps, Kraków 1983–1984, il. 11–13, Urząd Miejski w Bochni oraz archiwa Narodowego Instytutu Dziedzictwa i Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Tarnowie; J. Flasz, *Biała, Biała bez końca. Dawne widoki Bochni*, „Kronika Bocheńska”, 2016 nr 9, s. 22 (fragment); J. Flasz, *Dominikańska*, „Kronika Bocheńska”, 2012 nr 10, s. 30 (fragment); J. Flasz, *Nieznana ulica Kazimierza Wielkiego*, „Kronika Bocheńska”, 2010 nr 7–8, s. 29 (fragment); J. Flasz, P. Konieczny, *Bochnia. Przewodnik po mieście*, wyd. II uzupełnione, Bochnia 2015, s. 21 (fragment).

1.2. Plan katastralny Bochni i przyległych wsi, 1847

Skala 1 : 2880, przeskalowany do 1 : 10 000.

Obejmuje miasto w granicach współczesnych.

Oryg.: Powiatowy Ośrodek Dokumentacji Geodezyjnej i Kartograficznej w Starostwie Powiatowym w Bochni, kopie w Archiwum Narodowym w Krakowie.

1.3. Bochnia. Plan przekroju pierwszego poziomu kopalni, 1777

Tytułu oryginalnego brak.

Carl Fleckhammer.

Rysunek tuszem, kolorowany, wymiary: 168,4 × 48, podziałka w sążniach wiedeńskich (1 sążeń = 190,16 cm), skala 1 : 850, orientacja południowa.

Przedstawiono przekrój podłużny, przekrój pionowy i poziomy pierwszego traktu (poziomu) od szybu „Gazaris” po szyb „Regis” oraz przekroje poziome od cinka szybów „Floris” i „Campi”. Na planie widoczne są naziemne obiekty żupy: klety szybów „Gazaris”, „Sutoris” i „Campi”, otwory szybowe „Floris”, „Wielki” i „Bochneris”, most na potoku Babica, klasztor Dominikanów wraz z kościołem pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny i kaplicą Różańcową, dalej ratusz, kościół parafialny Św. Mikołaja oraz klasztor Bernardynów. Obiekty te na planie podpisano, elementy podziemne (pola górnicze poszczególnych szybów) oznaczono literami.

Oryg.: Muzeum im. Stanisława Fischera w Bochni, sygn. MB-H/810, ekspozycja stała. Reprod.: Z. Beiersdorf, B. Krasnowolski, *op. cit.*, il. 40; J. Flasz, *Bochnia. Przewodnik po mieście*, Bochnia 1998, s. 25 (fragment); J. Flasz, *Jak pokazać dzieje Bochni w obrazach*, „Kronika Bocheńska”, 2014 nr 3, s. 28–29 (fragment); J. Flasz, *Kalendarz bocheński na rok 2007*, „Kronika Bocheńska”, 2007 nr 1, s. 15; J. Flasz, *Znaki*, „Kronika Bocheńska”, 2014 nr 10, s. 30–31; J. Flasz, P. Konieczny, *Bochnia. Przewodnik po mieście*, Bochnia 2005, s. 13 (fragment); J. Flasz, P. Konieczny, *Bochnia. Przewodnik po mieście*, wyd. II..., s. 15 (fragment); *Najcenniejszy na bocheńskim rynku. Budynek Muzeum im. Stanisława Fischera. Walory i znaczenie – dzieje – renowacja – nowe przestrzenie*. Tekst: J. Flasz, Bochnia 2014, s. 24 (fragment).

1.4. Plan kościoła parafialnego i mieszkań duchowieństwa bocheńskiego, 1782

Grundriss der jezigen Bochnier Pfaar Cleri-Wohnungen nächst der Pfaar Kirche

Carl Fleckhammer.

Rysunek tuszem na papierze czerpanym, kolorowany, wymiary 36 × 48–48,5, podziałka w sążniach wiedeńskich, skala 1 : 440, orientacja zachodnia.

Poszczególne obiekty oznaczono symbolami literowymi i podpisano.

Oryg.: Muzeum im. Stanisława Fischera w Bochni, sygn. MB-H/796.

Reprod.: Z. Beiersdorf, B. Krasnowolski, *op. cit.*, il. 166; J. Flasz, *Więcej niż dzwonnica*, „Kronika Bocheńska”, 2007 nr 10, s. 55 (fragment); J. Flasz, J. Kęsek, *Cmentarze bocheńskie. Przewodnik historyczny*, Bochnia 1992; J. Flasz, P. Konieczny, *Bochnia. Przewodnik po mieście*, wyd. II..., s. 82 (fragment).

1.5. Plan klasztoru Bernardynów w Bochni, 1782

Grundriss des Bochnier Bernardiner Klosters

Carl Fleckhammer.

Rysunek tuszem na papierze czerpanym, kolorowany, wymiary 38 × 48,5 podziałka w sążniach wiedeńskich, skala 1 : 300, orientacja zachodnia.

Plan uwzględnia kościół, zabudowania klasztorne i ogrody. Poszczególne obiekty oznaczono liczbami i podpisano.

Oryg.: Muzeum im. Stanisława Fischera w Bochni, sygn. MB-H/722.

Reprod.: Z. Beiersdorf, B. Krasnowolski, *op. cit.*, il. 188; J. Flasz, J. Kęsek, *Cmentarze bocheńskie*....

1.6. Bochnia, plan miasta, 1792

Grund Riss der Stadt Bochnia. Vergrößert und gezeichnet von Vinc: Vanpe K.K. Wieliczker Oberamts Kanzellisten, Expedienten und Registranten, im Jabre 1792

Vinc(ent) Vanpe.

Rysunek tuszem, kolorowany, na papierze naklejonym na płótno, wymiary: 88,3 × 65,6, podziałka w sążniach wiedeńskich, skala 1 : 5000, orientacja południowa.

Oznaczono m.in. kościół parafialny, ratusz, zamek żupny, 6 budynków szybowych: „Regis” (żjazdowy), „Sutoris”, „Gazaris”, „Floris”, „Campi”, „Trinitatis” (budynek administracyjno-mieszkalny dla obsługi szybu), 3 nowo wybudowane trakty komunikacyjne: gościniec cesarski, drogę ku Wiśniczowi i drogę ku Sierosławicom, gdzie znajdował się skład solny. Liczbami arabskimi oznaczono ważniejsze obiekty, rzymskimi zapadliska górnicze (datowane). Zabudowa nadszybi w kolorze żółtym, pozostała w czerwonym. W legendzie objaśniono oznaczenia literowe (nadszybia) i liczbowe. Rzeźbę terenu oznaczono metodą kreskową. Tytuł planu wkomponowany w ozdobną winiętę z motywami orla, beczek i okruców soli.

Oryg.: Muzeum im. Stanisława Fischera w Bochni, sygn. MB-H/682.

Reprod.: Z. Beiersdorf, B. Krasnowolski, *op. cit.*, il. 9. 10; I. Pajdak, *Zamek żupny w Bochni (zarys dziejów)*, „Studia i Materiały do Dziejów Żup Solnych w Polsce”, t. VIII, 1979; J. Flasz, *Atrakcyjna pięćdziesiątka, czyli trochę z półki, trochę z garderoby*, „Kronika Bocheńska”, 2009 nr 6, s. 30 (fragment); J. Flasz, *Kalendarz bocheński na rok 2007*..., s. 11 (fragment); J. Flasz, *Jak pokazać dzieje Bochni w obrazach*, „Kronika Bocheńska”, 2014 nr 3, s. 29 (fragment); J. Flasz, *Meandry ulicy Regis*, „Kronika Bocheńska”, 2011 nr 7–8, s. 25 (fragment); J. Flasz, *Nieznana ulica Kazimierza Wielkiego*..., s. 28 (fragment); J. Flasz, *Odnowione źródła. Konserwacja 10 najcenniejszych planów kopalni soli w Bochni*, „Kronika Bocheńska”, 2009 nr 1, s. 31 (fragment); J. Flasz, *Rynek na co dzień i od święta*, „Kronika Bocheńska”, 2014 nr 7–8, s. 21 (fragment); J. Flasz, P. Konieczny, *Bochnia. Przewodnik po mieście*..., s. 16 (fragment); J. Flasz, P. Konieczny, *Bochnia. Przewodnik po mieście*, wyd. II..., s. 18–19 (fragment); *Najcenniejszy na bocheńskim rynku*..., s. 28–29 (fragment).

1.7. Plan Bochni i okolic, po 1792

Umgebung von Bochnia

Autor nieznaný.

Rysunek tuszem na papierze, kolorowany, wymiary 52,5 × 35,6, podziałka w sążniach wiedeńskich, skala 1 : 17 000, orientacja północna.

Przedstawiono miasto i najbliższe wsie (od Łapczycy na zachodzie do Łaz na wschodzie i od Proszówek na północy do Wiśnicza na południu), oznaczono trakty z lat 80. XVIII w. Ukształtowanie terenu oznaczono metodą kreskową. Plan powstał już po wyburzeniu ratusza.

Oryg.: Österreichisches Staatsarchiv Wien, sygn. GLH026.

1.8. Bochnia. Plan zamku salinarnego, 1813

Grund Riss des Salinen Schlosses

Friedrich Anton Just.

Rysunek tuszem na papierze, lawowany i kolorowany, wymiary 41,5–41,8 × 60,2–60,5, podziałka w sążniach wiedeńskich, skala 1 : 100.

Przedstawiono rzut parteru i piętra zamku po przebudowie w końcu XVIII w. Opisano przeznaczenie poszczególnych pomieszczeń.

Oryg.: Muzeum im. Stanisława Fischera w Bochni, sygn. MB-H/805.

Reprod.: Z. Beiersdorf, B. Krasnowolski, *op. cit.*, il. 218.

1.9. Bochnia. Przekrój zamku salinarnego, 1814

Profil des Salinen Schlosses

Friedrich Anton Just.

Rysunek tuszem na papierze czerpanym, kolorowany, wymiary 63,2 × 39,3, podziałka w sążniach wiedeńskich, skala 1 : 100, orientacja wschodnia.

Z niezachowanych do dziś elementów widoczny wysoki czterospadowy dach i wieżyczka zegarowa.

Oryg.: Muzeum im. Stanisława Fischera w Bochni, sygn. MB-H/819.

Reprod.: Z. Beiersdorf, B. Krasnowolski, *op. cit.*, il. 218; J. Flasz, *Burzliwe dzieje nazwy jednej ulicy*, „Kronika Bocheńska”, 2006 nr 5, s. 23.

1.10. Plan sytuacyjny bocheńskiej kopalni soli, 1855

Situations Plan mit der Ausdehnung über der Bochniaer Steinsalz Grube. Einen Theil dieses Plans hat der K.K. Baugehilfe Trunz, den anderen Theil der KK Bergrath Kaczvinszky (lese Poblisch: Kacwiński) von den Catbastral Karten abgetragen; ferner hat lezterer damit die Hauptgrubenfeldorte und Schächte in Verbindung gebracht, und der Plan verdeutlicht 1855

Trunz, Antoni Kacwiński.

Rysunek tuszem, kolorowany, naklejony na płótnie, wymiary 206,4 × 57,1, podziałka w sążniach wiedeńskich, skala 1 : 2000, orientacja południowa.

Przedstawiono miasto z obiektami kopalni. Budowle murowane oznaczono kolorem czerwonym, drewniane żółtym.

Oryg.: Muzeum im. Stanisława Fischera w Bochni, sygn. MB-H/801.

Reprod.: Z. Beiersdorf, B. Krasnowolski, *op. cit.*, il. 15.

1.11. Plan sytuacyjny Bochni, pocz. 2. poł. XIX w., po 1855

Plan Nro 1 Situations Plan k.k. Kreis und Salinen – Bergstadt Bochnia

Emil Weissenfeld.

Rysunek tuszem na papierze, częściowo kolorowany, składa się z 6 arkuszy naklejonych na płótno, brzegi wzmocnione zieloną tasiemką, wymiary 125,5 × 57,4 podziałka w sążniach wiedeńskich, skala 1 : 2880, orientacja północna.

Wyodrębniono przez podkolorowanie i podpisano tereny i obiekty należące do kopalni. Podpisano także niektóre inne miejsca, place i ulice. Oznaczono linię kolejową Kraków–Dębica ukończoną w 1855 r. i otwartą dla ruchu pasażerskiego w lutym 1856 r., a także budynki stacyjne oraz obiekty żupy usytuowane w pobliżu linii kolejowej na terenie dawnego folwarku dominikańskiego, m.in. skład siana dla koni z żupy (*Heu Magazin*) przy drodze do Sierosławic (rejon dzisiejszego skrzyżowania ulic Konstytucji 3 maja (*Strasse nach Sieroslavice*), Karosek (*Strasse nach Trinitatis*) i Więźniów Oświęcimia (bez nazwy). W rejonie skrzyżowania dzisiejszych ulic Oracka (*Acker Gasse*) i Tadeusza Czackiego (bez nazwy) odnotowano bliżej nieokreślony magazyn wojskowy (*Militär Magazin*).

Oryg.: Muzeum im. Stanisława Fischera w Bochni, sygn. MB-H/755.

1.12. Plan bocheńskiej kopalni soli, 1872

Übersichts Karte des k.k. Steinsalz Bergbaues in Bochnia

Henryk Zwirner.

Rysunek tuszem na papierze, kolorowany, wymiary 65 × 43,5 cm, podziałka w sążniach wiedeńskich, skala 1 : 6000, orientacja północna.

Jest to wyjątkowy plan pozwalający na poznanie wzajemnych relacji pomiędzy układem eksploatowanego złoża solnego a przestrzenią miasta od szybu „Campi” na zachodzie po szyb „Floris” na wschodzie. Ułatwia to znajdujący się na planie przekrój poprzeczny tego odcinka. Pozwala odnieść poszczególne szyby, szybiki, poziomy podziemnych wyrobisk do miejsc na powierzchni – ulic, placów i domów.

Oryg.: Muzeum im. Stanisława Fischera w Bochni, sygn. MB-H/814.

Reprod.: S. Fischer, *Dzieje bocheńskiej żupy solnej*, Warszawa 1962, s. 113 (błędnie datowany na 1. poł. XIX w.); Z. Beiersdorf, B. Krasnowolski, *op. cit.*, il. 16; J. Flasz, *Bochnia. Przewodnik po mieście...*, s. 141 (fragment); J. Flasz, P. Konieczny, *Bochnia, Przewodnik po mieście...*, s. 144 (fragment); J. Flasz, P. Konieczny, *Bochnia. Przewodnik po mieście*, wyd. II..., s. 236 (fragment).

1.13. Bochnia. Plan sieci wodociągowej, 1906/1908

Plan sytuacyjny król. gór. Miasta Bochni

Autor nieznany.

Rysunek tuszem na papierze, wymiary 105,5 × 87,5, skala: 1 : 5000.

Przedstawiono sieć wodociągową w związku z aktualnie prowadzoną budową i jej podstawowe parametry techniczne. Prócz stacji wodociągów i zbiorników, podpisano obiekty należące do kopalni z szybami: „Trinitatis” (szyb „Nowy”), „Campi”, „Regis”, „Sutoris”, ponadto koszary wojskowe strzelców w pobliżu dworca kolejowego i koszary kawalerii przy ul. Krakowskiej, a także dworzec kolejowy, oraz budynki Magistratu, Starostwa, Sądu, Gimnazjum i bursy gimnazjalnej. Oznaczono poziomice i punkty geodezyjne.

Oryg.: Muzeum im. Stanisława Fischera w Bochni, sygn. MB-H/839.

1.14. Bochnia, ok. 1930

Wymiary 149 × 149, skala 1 : 2880.

Odbitka ozalidowa, składa się z 28 arkuszy papierowych naklejonych na płótno. Opracowany na podstawie galicyjskiego planu katastralnego, zaktualizowany. Czerwonym tuszem wrysowano wtórnie sieci wodociągową i oświetlenia ulicznego, z 5 stacjami transformatorowymi.

Oryg.: Muzeum im. Stanisława Fischera w Bochni, sygn. MB-H/3877.

1.15. Bochnia. Współczesna mapa topograficzna Bochni i okolic, 2015

Skala 1 : 10 000.

Oryg.: Wojewódzki Ośrodek Dokumentacji Geodezyjnej i Kartograficznej w Krakowie.

1.16. Bochnia. Współczesna mapa topograficzna, 2015

Skala 1 : 2500.

Oryg.: Wojewódzki Ośrodek Dokumentacji Geodezyjnej i Kartograficznej w Krakowie.

2. WIDOKI

2.1. Bochnia, widok z Krzęczkowa, 1. poł. XIX w.

Litografia, Carl Bernd, wydał Wawrzyniec Pisz, Bochnia.

Wymiary 36,3 × 25,5.

Ogólny widok Bochni od strony pld.-wsch. Widoczne klety szybów „Sutoris” i „Campi”, budynek poklasztorny dominikanów zaadaptowany na siedzibę starostwa, od jego wschodniej strony teren po wyburzonym kościele klasztornym, na dalszym planie kościół parafialny Św. Mikołaja, nadszybie „Regis”, zamek żupny, za którym widoczne są budynki stajni i magazynu usytuowane przy placu żupnym. Na marginesie u dołu napis: VERLAG VON LAURENZ PISCH, GEZEICHNET VON CARL BERND. Poniżej: BOCHNIA. K. K. KREIS UND SALINEN – BERGSTADT IN GALIZIEN.

Oryg.: Muzeum im. Stanisława Fischera w Bochni, sygn. MB-AH/2413. Znanе są jeszcze 4 wersje litografii, nieznacznie różniące się w szczegółach. Dwie w muzeum bocheńskim (sygn. MB-AH/2412 oraz MB-AH/5695. Kolorowana wersja znajduje się w Muzeum Żup Krakowskich w Wieliczce.

Reprod.: J. Flasz, Bochnia. *Przewodnik po mieście...* (karta przedtytułowa); J. Flasz, *Burzliwe dzieje nazwy jednej ulicy...*, s. 22; J. Flasz, *Drugi Bernd. Dwie bocheńskie sensacje fotograficzne*, „Kronika Bocheńska”, 2007 nr 6, s. 27; J. Flasz, *Najpiękniejszy na bocheńskim rynku*, „Kronika Bocheńska”, 2009 nr 3, s. 25 (fragment); J. Flasz, P. Konieczny, *Bochnia. Przewodnik po mieście...* (karta przedtytułowa); J. Flasz, P. Konieczny, *Bochnia. Przewodnik po mieście*, wyd. II..., s. 4–5; *Najcenniejszy na bocheńskim rynku...*, s. 8–9; I. Pajdak, *Zamek żupny w Bochni (Zarys dziejów)*, SMDŹS, VIII, 1979. Wersja z datą „1637” opublikowana została w: S. Fischer, *Dzieje bocheńskiej żupy solnej*, Warszawa 1962, s. 6; T. Wojciechowski, *Kopalnia soli w Bochni*, Bochnia 2016, s. 39; S. Wójtowicz, *Kościół parafialny w Bochni i jego środowisko artystyczne*, Bochnia 1983, s. 10.

2.2. Bochnia, widok od zachodu, 1838

Drzeworyt, autor nieznany.

Wymiary 18,9 × 6,2.

Widoczne najważniejsze wówczas budowle miasta. Od lewej: poklasztorny budynek bernardynów zajmowany po kasacie klasztoru przez Gimnazjum (do roku 1886), kościół parafialny Św. Mikołaja, budynek poddominikański, w którym znajdowała się siedziba starostwa, kleta szybu „Floris” i skała gipsowa na Uzborni (gips pozyskiwano tam od lat trzydziestych XIX w.). Na marginesie u dołu napis: BOCHNIA, AM oraz atramentem: JULY 1838.

Oryg.: Muzeum im. Stanisława Fischera w Bochni, sygn. MB-AH/2414.

Reprod.: J. Flasz, *Bochnia. Przewodnik po mieście...*, s. 15; J. Flasz, *Najpiękniejszy na bocheńskim rynku...*, s. 24; J. Flasz, *Nieznana ulica Kazimierza Wielkiego...*, s. 28; *Najcenniejszy na bocheńskim rynku...*, s. 10 (fragment); J. Flasz, *Rynek bocheński. Szkice o dziejach i zabytkach*, Bochnia 1989, ilustr. nr 5 (fragment).

2.3. Bochnia. Planty, budynki salinarne, koniec XIX w.

Fotografia, autor nieznany.

Wymiary 14,5 × 10,5.

Widoczny staw salinarny, budynki administracyjne i mieszkalne kopalni, w głębi bryła kościoła parafialnego św. Mikołaja od północy przed przebudową i wymianą dachu na początku XX w.

Oryg.: Muzeum im. Stanisława Fischera w Bochni, sygn. MB-H/1458/4.

Reprod.: J. Flasz, *Drugi Bernd...*, s. 28–29; J. Flasz, *Meandry ulicy Regis...*, s. 25; J. Flasz, *Piękno minione, utracone, niedoceniane... Krajobraz kulturowy powiatu bocheńskiego*, Bochnia 2008, s. 66.

2.4. Bochnia. Widok z Krzęczkowa, ok. 1900

Fotografia, autor nieznany.

Wymiary 20,5 × 13, naklejona na kartonik o wymiarach 27,7 × 21.

Panorama od strony wschodniej. Widoczna dawna (w znacznej mierze dziś nieistniejąca) zabudowa w rejonie Rynku, szybu „Sutoris” i Plant Salinarnych. W głębi sylwetki kościoła Św. Mikołaja i dawnego Gimnazjum.

Oryg. Muzeum im. Stanisława Fischera w Bochni, sygn. MB-H/Fot. 2130.

Reprod.: J. Flasz, *Piękno minione, utracone, niedoceniane...*, s. 59; J. Flasz, *Rynek na co dzień i od święta*, s. 20–21; J. Flasz, P. Konieczny, *Bochnia. Przewodnik po mieście*, wyd. II..., s. 176.

2.5. Bochnia, panorama od strony południowej, 1895/1903

Fotografia, autor nieznany.

Wymiary 37,5 × 12,5.

Fotografia wykonana ze wzgórza Uzbornia pozwala prześledzić przemiany w rozwoju urbanistycznym miasta, jakie zachodziły od końca XVIII. przy ulicy Rzeźniczej (później Kazimierza Wielkiego) w związku z radykalną zmianą układu komunikacyjnego miasta. W 2. poł. XIX w. wzniesiono przy niej widoczne na zdjęciu reprezentacyjne budynki: poczty ze stacją dyliżansu, Rady Powiatowej, Magistratu i Kasyna.

Oryg.: Muzeum im. Stanisława Fischera w Bochni, sygn. MB-H/Fot. 189.

Reprod.: J. Flasz, *Jak pokazać dzieje Bochni w obrazach...*, s. 30–31; J. Flasz, *Piękno minione, utracone, niedoceniane...*, s. 64–65; ponadto fragment pomiędzy Rynkiem i budynkiem Rady Powiatowej w: J. Flasz, P. Konieczny, *Bochnia. Przewodnik po mieście...*, s. 53 oraz J. Flasz, P. Konieczny, *Bochnia. Przewodnik po mieście*, wyd. II..., s. 67.

2.6. Bochnia. Rynek. Linia A–B, pocz. XX w.

Pocztówka, Nakład G. Zimmerspitz [Bochnia], wyd. „Akropol” Kraków.

Wymiary: 14 × 9.

Widoczna zabudowa pierzei południowej.

Oryg: Muzeum im. Stanisława Fischera w Bochni, sygn. MB-H/5414.

2.7. Bochnia. Widok miasta, ok. 1930

Fotografia, Stanisław Mucha (1895–1976).

Wymiary 24 × 17. Tabl. 1 z teki *Ziemia Bocheńska*, wymiary 32,5 × 43.

Widok ogólny ze wzgórza Krzęczków Fotografia posiada szczególne walory z uwagi na pogładowe przedstawienie położenia Bochni i ówczesnej skali miasta.

Oryg.: Muzeum im. Stanisława Fischera w Bochni, sygn. MB-H/Biblioteka podr. 13.

Reprod.: J. Flasz, *Stanisław Mucha, fotograf*, „Kronika Bocheńska”, 2008 nr 1, s. 36–37; *Małopolska w II Rzeczypospolitej*, Tarnów 2007, s. 29; J. Flasz, *Miasto – harmonie i dysonanse*, „Kronika Bocheńska”, 2015 nr 6, s. 24–25; J. Flasz, P. Konieczny, *Bochnia. Przewodnik po mieście*, wyd. II..., s. 276–277.

2.8. Bochnia. Rynek, przed 1933

Pocztówka wydana techniką fotograficzną, Janina Gargulowa.

Wymiary: 14 × 9.

Widoczna m.in. bryła kościoła Św. Mikołaja, narożnik płn.-zach. rynku oraz zabudowa pierzei północnej.

Oryg: własność prywatna, Elżbieta Paczyńska, Bochnia.

Reprod.: J. Flasz, *Drzewo w krajobrazie miejskim*, „Kronika Bocheńska” 2007 nr 5 s. 38; J. Flasz, *Galeria handlowa pod gołym niebem*, „Kronika Bocheńska” 2014 nr 5, s. 30; J. Flasz, *Jeszcze kilkadziesiąt lat temu...*, „Kronika Bocheńska”, 2007 nr 12, s. 27; „Rocznik Bocheński”, VII, 2013 (okładka).

2.9. Bochnia. Widok z lotu ptaka, 2015

Fot. Michał Domański / smartvision.pl, Bochnia 2016.

2.10. Bochnia. Ortofotomapa, 2015

Skala 1 : 2500.

I. ESSAYS AND TEXTS

BOGUSŁAW KRASNOWOLSKI

GEOGRAPHICAL POSITION

Bochnia lies on the northern edge of the Bochnia foothills constituting the northern edge of the Carpathians. Areas of the city from the north include the flat bottom of the Raba valley within the meltwater of the Vistula River; it belongs to the Sandomierz Basin. The town itself is situated on a low hill sloping eastward, at the confluence of streams: the Babica (from the south) and to the east side the Storynka, flowing into it from the north. At the confluence of the Babica and its right tributary the Murowanka – at the south-east side of the city – there is Uzbornia hill (approx. 278 m above sea

level). Formerly a town forest (now a park), it is adjacent to the north of Krzęczków hill (approx. 290 m above sea level). On the north side of the Storynka and the centre of Bochnia rises another hill (Mount Solomon, today Solna Góra; approx. 240 m), sloping towards the valley of the Raba. This city hill, bounded in the west by a significant subsidence, moves westward back up Kolanowski mountain ridge (approx. 280 m above sea level). Among the hills in the western extension (the steep edge of the Raba valley) a gord and the church in Łapczyca stand out from the hill.

MAREK MATERNA

PREHISTORIC SETTLEMENT

In Bochnia and its vicinity, an early medieval Slavic settlement appears no sooner than in the second half of the eighth century. It developed at a few locations (in Bochnia – Kurów position 101; Łapczyca and Targowisko). From then on, until the end of the thirteenth century, a steady increase in the number of settlements and a stabilisation of the settlement network can be observed. From the ninth to the eleventh century, fifty-one settlements, and other inhabited sites are known. They include: two

gords – in Łapczyca; pos. 1 and Chelm; pos. 1. Traces of settlements from this period are arranged evenly within the foreland threshold and with a tendency to gather in the vicinity of watercourses: the tributaries of the right bank of the Raba. The south-eastern part of the site remained uninhabited, probably due to a significant fragmentation of the landscape and the sloping hillsides belonging to another basin. The uniformity of the presence of archaeological sites is one of the characteristic elements of the early settlements in the Carpathian loess threshold.

MAREK MATERNA

PRE-CHARTER PHASE (TWELFTH TO MID-THIRTEENTH CENTURY)

In the younger phase of the early Middle Ages (twelfth-thirteenth century), we observe a clear density of settlements within the previous aggregation. Often, the individual centres kept growing in the south, reaching into the Wiśnicki foothills. A characteristic feature of the younger phase of the early Middle Ages is the emergence of large settlements sometimes stretching over many hectares. Some of them can be linked to villages known from written sources. It was not until the fourteenth century that a noticeable settlement expansion moved southward along the major river valleys of the Wiśnicki foothills, as well as along the trade routes.

The image of the early settlement in Bochnia (in the valley of Babica) is, as it seems, largely distorted and false. On the one hand, the conclusions relied primarily on the study of the land surface, which in today's highly urbanised city area does not constitute a reliable and effective test method. On the other hand, with the exception of the neighbouring settlements in Łapczyca and Chelm, none of the sites from the early Middle Ages have been studied by excavation.

Written sources from the twelfth and the first half of the thirteenth century mention several villages in what is now the city of Bochnia and its immediate vicinity: Kolanów (1125), Babica (1136), Bochnia (1198), Birków, Dziedzictwo Wincentego, and Łopianka (1242). According to literature it was assumed that on the left bank of the Babica there was a settlement called Bocheno (Bochnia), and on the right, the settlements of Dziedzictwo Wincentego and Łopianka (more towards the south). The Birków settlement was supposed to have existed in the lower reaches of Babica. And the oldest of all settlements recorded, Kolanów, was supposed to have been located at the top of its course, on the border of today's Bochnia and Łapczyca. Saltworks operated at each location, and just as the inhabited settlements, they were in the hands of different owners. Given the limited space of the Babica valley, it is presumed that, as a result of intensive exploitation of the salt-bearing land, the physical demarcation of salterns and the settlements could have posed a difficulty in the first half of the thirteenth century.

BOGUSŁAW KRASNOWOLSKI

PRIOR TO THE GRANT OF THE CHARTER

The beginnings of a permanent settlement in Bochnia should be viewed in the context of the settlement area, associated with the occurrence of saline sources. An early medieval trade route from Kraków to Russia was also a significant factor. From as early as the primordial period, the available sources note that in addition to royal property, the possessions of the Gryfit family (the House of Griffin) also developed here, as confirmed from the end of the twelfth century. In a document from 1198 referring to endowments vested with the Miechów Bożogrobcy (Knights of the Holy Sepulchre), Chelm (Quelme) is mentioned. The place was granted to them by Mikora (Gryfit?) after 1162; the name and the topographic analysis seem to indicate a settlement (between the ninth and the beginning of the eleventh century?). Since the late tenth century there existed a hilltop gord in Łapczyca. Next to it there was a settlement associated probably with the saline sources in the valley of the Grabowiecki creek. The data was confirmed along with the saline source in the neighbouring Kolanów – the property of the Benedictine Abbey in Tyniec (privilege by the papal legate Eid of Tusculum, 1123–1125). The gord gave rise to a market mentioned since 1229.

The archaeological studies which, so far, have been very incomplete, have not in principal shown an intensive pre-charter settlement within the Bochnia hill. The information from written sources is interpreted in various ways. Surely, one ought to agree with the interpretations of Stefan Mateszew, who refers to the Bochnia area as that which was previously named the village of Bochnia (Bochneo), which in circa

1234 was granted by Theodore Gryfit to the Cistercians of Jędrzejów. The mention also refers to “Dziedzina Wincentego” (*Hereditas Vincentii*), Łopianka – with a source of hydrochloric acid, and Birków – which were conferred as benefices to the Benedictine nun monastery in Staniątki (among others, in a document by prince Konrad Mazowiecki from 1242.) The village of Bochnia was to be located on the left bank of the Babica. Its parts would consist of “Dziedzina Wincentego”, situated in the vicinity of the future Sutoris shaft. Łopianka would have been situated within the *Wójt*'s estate (future charter), in the valley of the Murowanka creek (it could have been called Łopianka), and in the saltworks area (the mention of a saline source testifies to that assumption); and the future, oldest Bochnia shaft, Gazaris. The process of salt production is thought to have been connected with a pond identified in 2002 in an archaeological research by Marek Materna (in the area of today's shopping pavilion called Gazaris). The pond was being successively filled up for as long as to the fifteenth century. Birków, according to a document from 1242, would have been adjacent to Dołuszyce, and the remnant of the village tradition would have been the Birkowski mill on the Raba, mentioned in the year 1401. The disappearance of these villages after 1253 clearly indicates their inclusion in the city of Bochnia. At the same time – following Mateszew – it ought to be refuted that Bochnia was connected with villages referred to in the documents of the first half of the thirteenth century as *Pampestris*, *villa VI aratorum*, and *Babica*.

THE GRANT OF THE CITY CHARTER AND WÓJTOSTWO (TOWN) CHARTER (1253).
A NEW ATTEMPT AT AN INTERPRETATION OF THE CHARTERED URBAN SCHEME*

The search over the salt-bearing areas of Wieliczka and Bochnia may have already been conducted on the basis of the privilege by Prince Leszek the White in the years 1221–1224. Subsequent exploration was associated with the activity of Wierzbiet Gryfit as a provost of the Benedictine nun monastery in nearby Staniątki – founded by his brother, Clement Gryfit, around 1228. A confirmation of merit for Wierzbiet *in opera salis de Bochnia* (referred probably to digging brine wells) were salt privileges conferred by Prince Bolesław the Chaste onto the said monastery (1248). The origins of the exploitation of rock salt are associated with slightly later privileges granted by the prince to the Cistercian monastery in Wąchock (1249), the Lesser Poland branch of the Burgundian Abbey of Morimond, who provided specialists in mining. The works started probably around 1250. The evidence for this is the following: the salt tithe, granted at the time by Duke Bolesław the Chaste to the bishop of Kraków; mention of the discovery of rock salt in Bochnia in 1251 or 1252 (these are likely to refer to a launch of its exploitation on a large scale); the testament of Bolesław the Chaste (1279), which states that during his reign rock salt was discovered in Bochnia; as well as the legend of St. Kinga. At the end of Prince Bolesław's reign, he revoked the salt privileges for the monasteries (1277–1278), hence restoring the monopoly on salt. After the mid-thirteenth century, there appeared references to a dynamic salt trade: in 1253, records of the first revenues from salt sold to Kraków, in 1264 the floatation of salt along the Vistula, in 1265 the duty on salt in Twardoszyn, and in 1267 the salt and meat merchants from the city of Skąpa – which was granted a charter by Bolesław the Chaste – were recorded in Bochnia.

The charter of the princely city of Bochnia was based according to the Wrocław law (and therefore Magdeburg Rights), and was based on the privilege of Bolesław the Chaste of 27 February 1253. The fact of granting the city charter to Bochnia four years prior to the capital, Kraków, was a direct consequence of the launch of mining rock salt. The locators, and consequently hereditary heads of towns (*wójt*) were the Silesians: Mikołaj, the son of Volkmar, formerly a burgher from Legnica, Idzi, the son of Henryk from Słup (probably relates to a village located near Jawor?), Mikołaj of Głubczyce, and Mikołaj of (unidentified) Kiev. As a result of the charter, the urban layout of the settlement centre was planned. Also, the acreage of agricultural facilities was specified, and – within it – the *Wójt*'s property. This process could have started a little earlier than the date of the said privilege, since it already mentions the existing facilities as follows: 17 market stalls and 12 merchant shops of butchers and bakers. The foundation of the parish church – by Grzymisław, the mother of the prince, may have also taken place earlier, according to a document from 1278.

Archaeological research, however very incomplete, seems to have so far, categorically excluded the existence of chartered and pre-charter settlements in the western part of the city hill.¹ Therefore, the current assumptions presented by many researchers (including the undersigned authors) must be verified as to the foundation charter organisation covering the western part or the whole of the hill. Consequently, when it comes to the essential elements constituting the urban organisation related to today's Main Market Square, the charter genesis should be accepted.² Also, one ought to refute the assumption by Teofil Wojciechowski, albeit based on insufficient sources about the alleged second charter granted by Władysław Łokietek. The mention that was crucial in the previous investigations was the one of the 'New Market' dating back to 1405. It was supposed to have been the evidence of an earlier (Kazimierz era) relocation of the city centre to the present place. This must therefore be related to the market on the west side (see below). It must be emphasized, however, that due to scarcity of site research, the reconstruction presented here is only a hypothesis.

The modular analysis, based mainly on municipal planning (especially the register of 1847), seems to indicate that the urban plan was based on the dominant measurements of the time: multiples of a foot = 29.3 cm. A regular square surrounded by blocks of a one rope (150 feet) depth, divided into 36 foot-wide habitable plots. These depths are perfectly visible in the blocks at the frontages facing north, south and east (from the west, a street by the square block would probably have been built-up). The plot widths have been preserved almost perfectly in the north (at the backyard at Market Square 13/Kraszewskiego street 7, the remnants of wooden buildings dating back to the thirteenth century were revealed; according to the research by Materna). And partly in the south (the first three plots from the east, of which the last one, as confirmed by Materna in wooden constructions in the back, is hypothetically recognised as brine wells, probably related to an older cultural layer, dated by Antoni Jodłowski for the period prior to the mid-thirteenth century). The plot reconstructions of the eastern and western blocks are hypothetical since their primary division is not documented. The modular analysis indicates that there also are eight plots,

however separated by a street designating the axis east-west (in the west side there is today's Wolnica street and its extension – Różana street. On the east – we can only guess). The streets were of varied width, substantially depending on their function: 6, 12, and 20–24 feet. The modular configuration of the market – it is a rectangle measuring 350 × 300 feet (2 1/3 × 2 cords), the church area with the surrounding cemetery corresponds to a rectangle measuring 300 × 200 feet (2 × 1 1/3 cord). Certainly, the uneven terrain and undocumented pre-charter elements of the settlement led to adjustments in relation to the ideal principles of layout which are visible in the shape of the Market Square (actually it is not a rectangle; the north frontage is slightly longer than the southern one and the opposite frontages are not parallel to each other), and some small irregularities in the streets lines. The whole system forms a rectangle measuring around 7 × 7 ropes.

The width of the charter plot of Bochnia corresponds to half the width of Kraków. Other cities in Lesser Poland, granted by Bolesław the Chaste, are of similar dimensions and their measurements are based on feet (multiples of 29.3 cm): in Wiślica (probably 36 × 144 feet), Nowy Korczyn (probably 24 × 216 feet, which gives an analogous surface), Skąpa (48 × 216), and Koprzywnica (36 × 144?) These analogies are an additional argument in favour of relating the urban organisation of Bochnia to the city charter granted in 1253.

The perimeter of the urban grid planning spread in relation to the defensive walls. So far, the archaeological research revealed its elements on the southern and the eastern side.³ Their lack in the north seems to be compensated by the slope (natural terrain). The establishment of the location of the defensive line from the west remains the most difficult. The reconstruction presented here is only a hypothesis requiring verification by archaeological research. From the south, Materna revealed a wall (stone and brick) over the Babica river bed at today's Sądecka street. The extent of the grid from the eastern side seems to have reached a stone wall (perhaps based on an earlier shaft?), as revealed by Eligiusz Dworaczynski. The wall ran the course of today's Kościuszk street, on the axis of the hall in today's courthouse. The situation of the wall is connected with the course of the city slope, once falling steeply eastward toward Babica. On the outer side of the wall there would have been a moat (a small fragment was revealed.) The distance of the wall from the east side of the Main Market Square frontage is 240 feet, the depth of the block amounts to 150 feet, and a band width – 90 feet, with an undetermined land development. Analogically, in the north, behind the northern block of the square and a street (today's Kraszewski street), the next block is supposed to have existed in the place of today's Gen. Okulicki Square. It seems that the northern frontage of the square corresponds to today's Zamurna street. This is confirmed by wooden buildings (sixteenth-seventeenth century) found by Dworaczynski and Materna, located along that frontage, on the artificially elevated area.

The extent of the charter arrangement from the west presents itself vaguely. What is assumed in this study is only a working hypothesis which requires to be verified during archaeological research. It may be that the charter planning (and the line of the wall) extended further, i.e. in the area of today's Benesz street.

The essential elements of the Bochnia city planning grid reconstructed in that way are: the rectangular but rather squarish Main Square, which was crossed by a street axis in the middle of both long frontages. The wider streets which were used for transit ran west and east from all four corners, and the narrower ones extended north and south. Among the latter, Sądecka street would have stood out as slightly wider, and therefore was also used for transit (route to the south).

Such a scheme – with the axis in the form of streets intersecting the Market Square – has many analogies with thirteenth-century cities founded according to German law. Especially in the Silesian region, where planning of this type was particularly popular.⁴ In Lesser Poland, it is visible the spatial arrangement of the little town of Skąpa (granted by Prince Bolesław the Chaste, 1267) and the mining town of Olkusz, granted perhaps by the same ruler.

Street names under this urban system were recorded in written sources from the late Middle Ages. The eastern section of today's Biała street, mentioned since 1488, which ran westwards from the north-west corner of the square, was probably called Krakowska. Thus it was connected with the Kraków route and the gate of the same name in the city walls. The preserved Biała street name should refer to the section beyond the defensive line. Today's Wolnica street, crossing the mid-western frontage of the market, probably bore the name of Różana street. It is preserved at its western section, essentially outside the defensive wall, and mentioned since 1493. Today's Kazimierza Wielkiego street, running west from the south-west corner of the main square, is identified with the former Piekarska street (mentioned from 1489). The streets leading eastward from the square (current address: Solna street and Kościuszk street) are probably the old Szewska street (the name of the Sutoris shaft) and Klasztorna (from the Dominican monastery; see below); south ran Sądecka street (its name has survived to this day), north – Piotrkowska Street (the name listed in 1486), and identical to it, Kowalska street (mentioned since 1528), the name of which has also survived to this day.

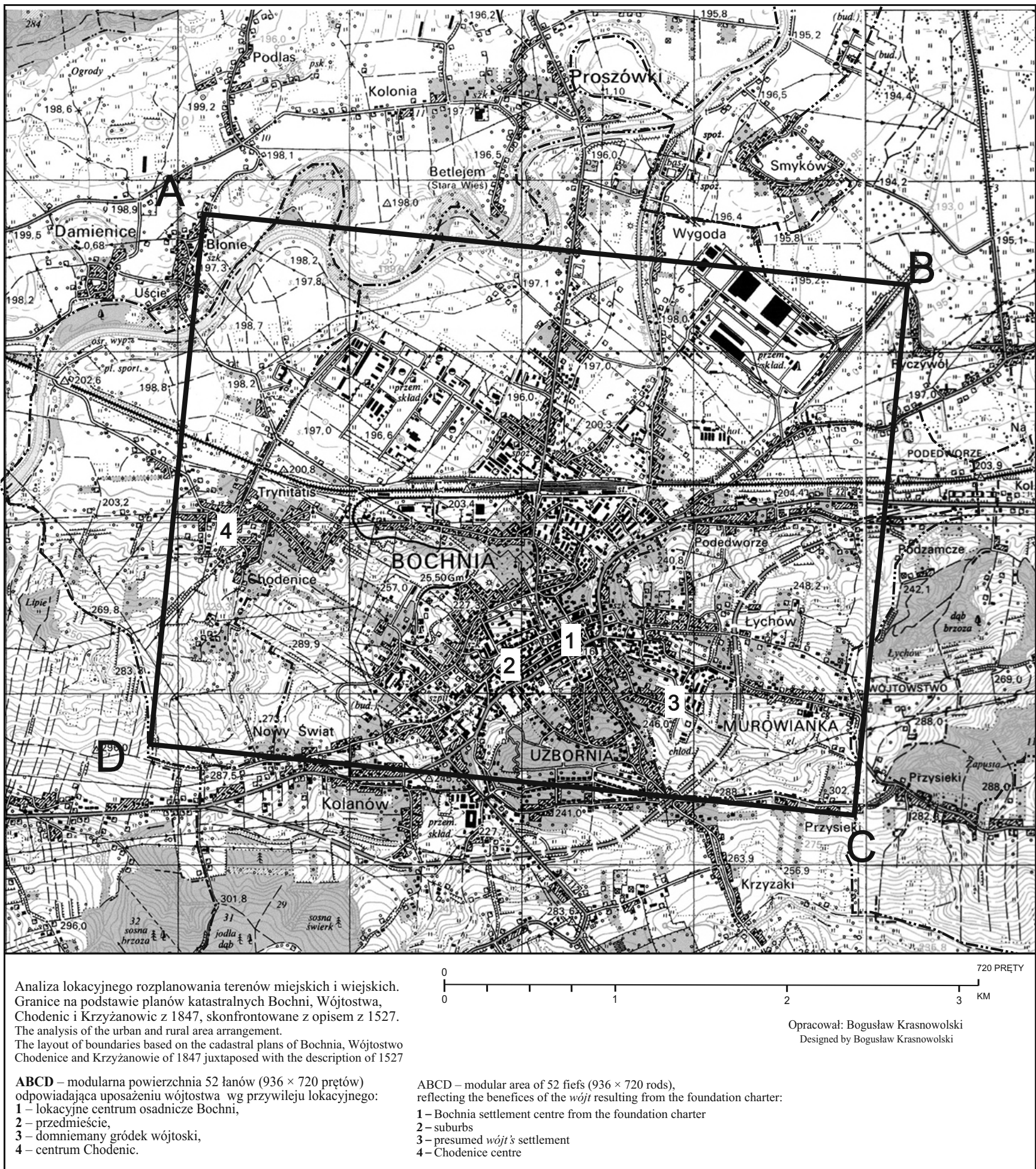
* The authors would like to thank Eligiusz Dworaczynski and Marek Materna for sharing unpublished results of their archaeological research.

¹ Marek Materna: "In the light of several years of archaeological supervision, covering the entire area of the Old Town, we failed to confirm the assumptions made in the literature. However, studies have confirmed the presence of cultural artefacts and archaeological material in the layers associated with the Bernardine monastery operating here since the seventeenth century – identified directly on the lowest, empty layer. Older embankments of the fifteenth or sixteenth century, on the western side of the hill, were part of the defence system of the city (between Kazimierza Wielkiego and Krakowska street), or perhaps constituted the Mining Hospital (1375) founded by the Casimir the Great – at a section of Świętokrzyska street. The area of St. Nicholas Church showed the presence of levels of settlements dating back to the fifteenth century and after. There is a complete lack in this part of the town not only of settlement remnants and of individual objects on the barren soil layer, but also an absence of fractions of ceramic material from the thirteenth and fourteenth centuries – even in secondary layers."

² Marek Materna takes a different stance, seeing the chartered Bochnia in the area of the Gazaris shaft and Murowanka valley. According to him "an important research issue in the light of the negative results of archaeological research in the western part of the old town, is the charter location by Bolesław the Chaste. One approach would be to begin intensive research in the area currently outside the protected part of Bochnia – and thus not covered by the archaeological supervisors – on the right bank of the Babica and the Murowanka valley. In place of the alleged location of settlements of Dziedzina Wincentego and the neighbouring Łopianka that already in 1248 became the property of the prince, like the earlier settlement of Bochnia. They could therefore provide a foundation of the city's genesis, while not interfering with the most important princely investment on the other side: Żupa Solna (Castle)."

³ According to Marek Materna "the discovery in 2008, under what is now the courthouse area, of a destroyed embankment and moat (...), and in the absence of clear dating (burnt wood on an earthen wall dated to the fourteenth century, and the stone-brick city wall), it is difficult to associate this with the foundation charter. Perhaps along with the saltworks castle (confirmed by sources from the fourteenth century) the outer wall was supposed to protect the prince's mine shafts and saltworks."

⁴ In the period close to the charter of Bochnia, other places to receive it – according to the analyses of Rafał Eysymont – were Lwówek (before 1233), Grodków (after 1241), Gryfów Śląski (c. 1242?), Brzeg (1250), Bolesławiec (before 1251), Ziębice (before 1253?), Głogów (around 1253), Paczków (before or around 1254), Oleśnica (1255), Dzierżonów (before 1262), Głucholazy (before 1263), Namysłów (before 1270), Jawor (before 1275), Żąbkowice Śląskie (before 1287), Góra (before 1289), and Kamienna Góra (before 1292). Similar solutions were popular in Bohemia and Moravia in the reign of Premysl Otakar II; as found in Horni Benešov (1253), Jevíčko (1258), Kolin (before 1261), and Moravská Ostrava (1267), and later for example undertaken by Wenceslas II Jiří. Particular attention may deserve Legnica (before 1253), in light of the origin of the first of Bochnia's locators.

At the intersection of the walls and the transit streets there were gates. It seems there were four: leading to the west, Krakowska gate (probably in line with Krakowska and Biała streets). The eastern gate was called Trudna (situated probably at today's street of that name, but maybe aligned with today's Solna street). The north gate was called Kowalska (inspired by a street name), but also Tarnowska, and the south one – Sąddecka. The moat most probably involved both streams, the Babica (with the ponds in the valley) and Storynka. On the west side we would expect an artificial ditch (or a dry moat) on the outer line of the wall; it has not yet been discovered, though. In the valley of the Babica, a pond regulated the level of water in the moat. It was probably the pond at the north-western slope of Uzborna, marked as the Wójtowski pond (non-existent now). It appears in the cadastral plan of the late eighteenth century, and its ownership is included in the register of 1847. In 1401, there was one of three mayoral mills (the other two operated on the island on the Raba). A similar cascade in the form of ponds, damming the Storynka, reinforced the northern defensive line. A remnant of this solution is the pond preserved until today at the intersection of the streets Regis and Oracka, on the edge of the salinary park.

Dating the defensive line is difficult. The written sources of the town archives have been preserved only since 1493. The discovery of the fragment in today's Kościuszko street seems to indicate that the construction of the stone wall was preceded by an earthen ridge erected perhaps soon after the foundation and planning of the city. The same situation was in the case of Kraków fortifications, where the construction of the wall and moat is associated with the privilege of Prince Leszek the Black from 1285. No mention of ramparts constructed in Bochnia in the chronicle of Janko of Czarnków, indicates that they are not attributable to the time of King Casimir the Great. They could, therefore, have been constructed earlier under Ladislaus the Short who conducted similar developments in Kraków and in nearby Lipnica Murowana.

The nature of the original buildings within the town's layout is not known. The parish church has kept its original location, although its present form is of a later date. By way of analogy, one can guess that it once was a brick building, surrounded by a cemetery, inscribed in the urban layout. Analogies with Kraków may indicate that some of the oldest tenement houses date back to perhaps the period immediately after the grant of the charter (the turn of the thirteenth and fourteenth century). Commercial buildings were probably wooden as in other cities chartered according to Magdeburg Rights. The stalls in the merchants' hall could have been grouped in rows separated by a passage (alley) or arranged on two, artificially profiled, levels.

Just like in Wieliczka, the foundation charter dates back to around 1290, and can be associated with the genesis of the saltworks castle. The terrain, sloping toward the

Storynka, enveloped the urban layout on the north side, and, according to Antoni Jodłowski, constituted a settlement along with the area of St. Nicholas church already before the mid-thirteenth century. The dating of the castle to the time of the city's charter – apart from the analogy with Wieliczka – is supported by the fact of founding of the castle chapel of St. Stanislaus Bishop whose canonization, belonging to the undoubted successes of Bolesław the Chaste, took place in the same year as the granting of the city charter to Bochnia. The existence of the chapel is confirmed in the years 1368 (mentioned by the prebendary of the saltworks) and 1377 (mentioned by the chaplain of the chapel), but the founding – only in the sixteenth century. The early origins of the castle seem to be confirmed by current archaeological research (Dworaczyński, 2016), the results of which are consistent with the oldest known measurements (approx. 1719–1722). The studies revealed the elements identified on the drawing and dating to the fourteenth century: a flint wall running along the eastern side of the present building in the north-south line (which could be interpreted as part of the eastern section of the castle defensive line) and two „obliquely” running walls within today's building of a similar nature. One element (from the fourteenth century?) identified in that layout would be a corner (?) tower with a square floor plan and the adjacent curved wall, probably a fragment of the western section of the castle fortifications. The study by Dworaczyński also revealed a relic building (a gate?) dated to the second half of the fifteenth century. The saltworks castle would therefore have been a tangential component (from the north) to the line of defence.

The fortifications included the Sutoris shaft, formed around the mid-thirteenth century and confirmed by sources only in 1397. In addition to the defensive line, in the valley of the Babica, near the mouth of the Murowanka, operated the Gazaris shaft, which, according to the oral tradition recorded in the description of 1564, is the oldest of the saltworks of Bochnia. Mentioned nearby was the oldest saltern, described in 1278 as „the house called the tower”.

The foundation charter granted Bochnia an enormous acreage of 260 fiefs – unprecedented in Lesser Poland – of which every fifth (52 fiefs) belonged to the *wójt* (hereditary administrative office). The *wójt*'s large estate had no precedent (the property located in Kraków was exceptionally large, but consisted of “only” 30 fiefs). Worthy of attention is the fact that, if identified according to the description from 1527 and juxtaposed with the land registry records, the boundaries of the city of Bochnia along with a pair of *wójt*'s villages (Chodenice to the west and Podedworze from the east) fit in a modular quadrangle with the dimensions of 936 × 720 bars, and so with the area of 52 fiefs. The conclusions are that the city, along with its relatively small agricultural area, was delineated within the *wójt*'s estate.

Since the time of its inclusion as a separate spatial unit, the *wójt*'s area in Bochnia corresponded to the village of Podedworze perhaps within the limits of the cadastral plan of 1847. In this area a *wójt*'s settlement was established, mentioned in 1500 as *curia advocatalis*. Its hypothetical location results from the analysis of planning documents (especially the aforementioned cadastral plan) and the area's contours (before its demolition in the years 1982–1983). The road fork surrounding the semi-circular plateau deserves an attention here (from the north, the former oval is less visible due to a settlement set up in 1785), bordered by steep escarpments, where it was possible to discern the remains of the earthworks. Household ponds, partly preserved in the documents, partly visible today on the south side of the Murowanka valley, could have also played a defensive role. The embankments (defensive walls or causeways between these ponds?) from this area are named in the description of the town borders of 1527.

The analysis of the contemporary and archival planning sources indicates that the geometric chessboard layout of Bochnia is directly related to the trade route in the southern direction (Hungary) within the slope of Uzbornia, corresponding to the whole of today's Sącz street; a minimum deviation of this geometric grid from the axis was related to the shaping of the terrain. Delineating major routes in a straight line and in conjunction with urban complexes is typical of other cities founded by King Casimir (e.g. Palecka street in Lanckorona). The so-called Hungarian (or Sądecka) route became the border between the municipal and *wójt*'s agricultural land (within the unit identified in the cadastre plan as Podedworze), which is confirmed by the description of that boundary from 1527.

At the same time as Bochnia, the *wójt*'s village of Chodenice was founded on the western side; its small square (typical of arable land planning) is marked in the cadastre plan of 1847, along with – as it seems – the names of three other realms: Lipowiec (from the south), Dąbrowa (west) and Łony (probably a misprint of Łany) from the north. The southern part was covered by a forest (partly depicted on the said plan).

The city's charter also referred to urban allotments. An analysis of the spatial arrangements (1792, 1847) allows us to identify them at the north side of the city, at today's Oracka street, and on the southern slope of the Salt Mountain (Solna Góra) – a clearly designed straight line – drawn perpendicular to the division of arable lands, constituting the border between the layout of the old city gardens at Oracka street and the arable fields being their extension. This planning is reflected in a notice from 1396 about gardens situated on the edge of municipal arable land. Preserved relics of this line are marked by today's streets: Ścieżka (Path) and Kręta (Winding) and the path in the back of the plots at Oracka street. This demarcation is a beginning line from which the division of agricultural land was drawn. It finds its equivalent in numerous chartered cities of *Lesser Poland*, including Kraków.

BOGUSŁAW KRASNOWOLSKI

IN THE AGE OF REBUILDING THE KINGDOM OF POLAND (1320–1380)

The privilege of Ladislaus the Short, mentioned above, may have been important for Bochnia, as it underscored the merits of Bochnia's *wójt*s. The role of Bochna in the time of King Casimir the Great was further emphasized by confirmations of the privileges (1337), the king's efforts to obtain the privilege of indulgence for parish churches (1353), the introduction of representatives of mining towns – including Bochnia – to the German Law Supreme Court set up in 1356 at the castle in Kraków (1356), the foundation of the mining hospital with a chapel (royal permit from 1357). The protection policy towards the saline towns of Bochnia and Wieliczka was articulated in the Royal Salt Mine Ordinance of 1368 issued by the King Casimir the Great.

Of particular importance for urban transformation was the establishment of the mining hospital with a chapel – as was usual this type of foundation – dedicated to the Holy Cross. The royal privilege, issued at the request of the salt miner Peterlin Cavallo from Genoa and the councillors of Bochnia, permitted the erection of a hospital with a chapel for the poor and for miners crippled in mining accidents. The hospital was to be located outside the city (*prope Civitate Bochnensem*). The endowment for the priest (rector) and the poor included two workers from each existing shaft and one for each to be added in the future, and the right of patronage for the rector was to be vested on the councillors. Perhaps already since its foundation, the hospital had a large agricultural endowment, with the area of six fiefs. The hospital and the chapel stood on the western side of the town, at the top of the hill. The name of the street, Św. Krzyża (Holy Cross), mentioned in the year of 1365, confirmed that the complex operated there. The construction of the church may have slightly predated the foundation the hospital: according to the Bernardine chronicle of the seventeenth century, in 1343 Bishop Jan Grot approved the document on the foundation of the mining fraternity of porters and the reception of a relic of the Holy Cross from Casimir the Great.

It can be assumed that the location outside the defensive line, characteristic of this type of institutions, initiated, or at least enhanced the development of the suburbs. A close analogy is provided by Wieliczka, where a very similar foundation by Casimir the Great in 1363 – the mining hospital with the church of the Holy Spirit – was connected with the system centred around the Lower Market Square, which was laid out around that time. No information is available on the appearance of the Church of the Holy Cross, which means we need to seek recourse in the analogy with Wieliczka (the form of the church is known from the iconography available). The latter was a small brick building, with an almost square main body and a narrower three-sided closed chancel. In the context of the analogy with Wieliczka, considering the above hypothetical reconstruction of the urban layout of Bochnia of 1253, we would need to reinterpret the privilege of Władysław Jagiełło of 1405, in which the king allowed butchers to establish butcher's stalls (*bancos carnium seu macella*) in the New Market Square (*in loco quod vulgariter Nowyrinek dicitur*). The existence of the second market is also mentioned in later documents: in 1447 the markets were listed, in 1491 the Upper Market Square was described as small (*minor*). By assuming that today's (Great, Lower) Market Square is identical to the one in the foundation charter of 1253, we

The forest on Uzbornia hill became a municipal forest; in this area stood the city gallows, mentioned in 1527.

The huge area of 260 fiefs undoubtedly exceeded the managerial capabilities of the city. A reconstruction of this grant, ultimately unused, remains difficult. Located within this area were knights' estates (among others, the Griffins') as well as the convent's property. The latter was a benefaction from the Griffin family to the Benedictine monastery in Staniątki; and the Cistercian monastery's property in Wąchock. Therefore, the ownership structure of the area resembled that of Bochnia in the pre-charter period.

Probably within the previously mentioned 260 fiefs – close to the time Bochnia was granted a charter and also some time later until the beginning of the fourteenth century – other charters were granted. It was not, however, an initiative from a young city, but rather from the landowners mentioned earlier. Even before the year 1238, the village of Brzeźnica, which belonged to the Griffins, was chartered according to German law, and bestowed on the Staniątki monastery. In 1254 it was granted special market rights, and in 1282 it was referred to (episodically) as a city. Perfectly discernible up to today are its spatial arrangements typical of rural planning in agricultural and wooded villages. The village green square was located in the creek valley and arable plots were drawn perpendicular to it. A little later (before the year 1282) Łazy received a similar disposition. The place was also known as New Brzeźnica and belonged to the same monastery. A similar example of a preserved agricultural and forest village planning is found in Wiśnicz (now Stary Wiśnicz), a former property of the Staniątki monastery founded according to ius Novi Fori Sredense (Środa Law) in 1254. Dołuszyce locality was originally a royal and knightly property, in 1242 it was bestowed on the Staniątki monastery and in 1260 – on the Cistercians from Wąchock. Its village green square, located in the central part of the village, indicates the origin of its foundation. Kurów, located next to it and mentioned from the beginning of the fourteenth century, maintained its status of a knightly village. Kurów's rural charter arrangement is clearly laid out, with the square and agricultural plots. In 1282, Gorzków was mentioned for the first time. It was another village of the Staniątki monastery, which Prince Ladislaus Łokietek allowed in 1317 to be founded according to ius Novi Fori Sredense. No later than to this period the demarcation of the centre of the settlement in the form of a semi-village should be attributed. At the same time as Gorzków, Krzczów (a royal property), was mentioned for the first time. To this area refers the notice of 1238 about the falsification from the early fourteenth century concerning the “novelties” (*nowizny*) between Brzeźnica and Łomianka. Its rural arrangement indicates its charter layout with a village green square and agricultural plots. From the twelfth century Kolanów was connected with Łapczyca within the Tyniec Benedictines' estate. Its rural charter arrangement may have been laid out after 1323 due to the Łapczyca provost.

would need to identify the New Market Square as the Upper Market Square. Such identification – besides the analogy with Wieliczka – is also corroborated by what we know of the meat trade. Butcheries existed within the original market square (they were referred to in the privilege of 1253, and also mentioned in 1495). Thus it would not have been necessary to obtain yet another privilege for them. The meat trade was also sometimes transferred to the auxiliary locations. Such was, for instance, the case of Kraków, where the meat trade did not concentrate on the Main Market Square, but on the Small Market Square. The New Market Square of Bochnia (i.e. the Upper Market Square or the Small Market Square) would therefore be obliterated today, as part of the urban layout on the south side of today's Bernardyńska street. It still remains visible on maps from the years 1792 and 1847. As in Wieliczka, the delineation of this New Market Square could have been related to the regulation which also included the founding of a mine hospital with the church. So – after nearly half a century – it could have still been referred to as “New” in 1405. A lack of precise data makes it impossible to conduct a thorough analysis of the modular measurement of this item. Based on the cadastral plan of 1847, it can be assumed to have been a rectangle measuring 250 × 200 feet, or a square of 200 feet (assuming a foot length of 31.4 cm, typical of most developments by Casimir the Great). The New Market Square was incorporated in the urban structure, tying in with the direction of the streets – of a latitudinal disposition – in its foundation charter. There lived perhaps three hundred people from the rural chartered areas, recorded in 1388, along with three hundred townspeople. Until today the old names of most of these streets have survived: Gołębia (Pigeon), Biała (White), Różana (Rose); the current Bernardyńska street is probably the former Św. Krzyża street (Holy Cross).

The transformations involved the charter arrangements as well. Around the year of 1375, the space of two southern plots of land in the eastern block by the Main Market Square was earmarked for the Dominican monastery and Holy Virgin Mary Church by the royal Elżbieta Łokietkówna foundation. This complex of buildings enclosed the back streets of the block up to the defensive ring. The building probably had an elongated choir and a three-nave body. The construction of this building complex in place of the chartered settlement plots is an exceptionally early example of a phenomenon typical of Polish towns, making the space sacred at the expense of middle-class properties. In the Market Square, the town hall was built, and mentioned since 1396 (without specifying its location), presenting itself on the schematic cross-section of a mine from 1777; a building of several floors with a tower marked on a city map of 1792. Moving eastward relative to the axis seems to indicate that on the west side there was a concentration of merchants' stalls (the meat stalls; in the years 1364 and 1377 the butcher stall privileges are listed, made up by the councillors to the Cistercians of Mogiła. In 1495, the location of butchery stalls was determined – between the town hall and the baker's stalls. The stalls adjacent to the walls of the city hall are confirmed by sources from 1535 and 1536, and were probably formed in accordance with the spatial arrangements typical for cities based on Magdeburg Rights, in the form of pairs of rows parallel to each other, separated by an alley or a market hall. At the latest in

this period, the construction of the first houses could take place (this, however, has not been confirmed by either the field research or the written sources). Undoubtedly, the parish church dedicated to St. Nicholas was a brick building. Its present structure is the result of restorative work carried out after the fire of 1447, but its layout (a three-nave, three-sided chancel, narrower than the body, and a sacristy in the northern side) was probably formed in the period discussed; the dimensions, corresponding to the measurements of the urban layout (180 × 80 feet) seem to confirm that.

By analogy with Wieliczka, one can assume that the expansion of the salt works castle took place under Casimir the Great. Hypothetically, the elements presented in the oldest measurement diagram (from around 1719–1722) are also connected with the period: the arched enclosure and a corner tower on a square plan.

The fourteenth century brought the development of Bochnia county. Next to the oldest shafts – Sutoris and Gazaris – there appeared new ones. First among them was the Regis shaft, maintained until recently at the corner of today’s streets: Regis and Kraszewski. The date of its mining has not been determined. It probably coincided with the Wieliczka shaft of that name, which was dug thanks to the efforts of the king in 1355 (the oldest reference is from 1397). In addition to the Regis shaft, the Krakowski shaft operated up to 1605, and was mentioned since 1368. From 1341, the Kożuska shaft was created between Sutoris and Gazaris, but it operated relatively

BOGUSŁAW KRASNOWOLSKI

THE CITY’S GOLDEN AGE: TRANSFORMATION OF THE CENTRE, SUBURBAN DEVELOPMENT (FIFTEEN CENTURY – FIRST HALF OF THE SEVENTEENTH CENTURY)

The regular, chartered urban layout was systematically filled with more and grander buildings. No later than in the fifteenth century, brick town houses began to be erected. However, they were still dominated, by wooden houses, especially outside the Market. In 1485, a brickyard was recorded, and in 1533 the activities of a builder in stone and brick, Walenty alias Foltyn, are also mentioned. A number of references to tenements come from the early sixteenth century; those would have been brick homes of burghers, probably multi-storey buildings. In 1521, there is mention of a house (at the market?) belonging to the heir of the Sobolów village, Kacper Sobolewski (undoubtedly a nobleman, which indicates the process of certain burgher residences being taken over by the nobility). In 1527, another house was mentioned, adjacent to the acolytes’ house mentioned in the sources two years earlier and located at Biała street, as part of the parish church buildings. In 1530, Michał Szyjak’s house at Różana street got its mention.

Above the buildings towered the powerful body of the parish church of St. Nicholas. Rebuilt after the fire of 1447 (probably a repetition of the fourteenth-century design), it had a late-Gothic, brick, three-aisled hall, with a peak crowning its facade, formed at the turn of the fifteenth and sixteenth centuries. Around the parish cemetery, and on the west side of the church (in the place of today’s rectory), a group of buildings developed. It was associated with the numerous clergy, and included the acolytes’ house mentioned earlier. Built no later than the end of the sixteenth century, a wooden detached bell tower became a new dominating landmark of the city skyline. In 1615, Maciej Juraszowski founded a hospital with a chapel dedicated to St. Matthias. It was located near the churchyard, on the corner of today’s Biała and Mickiewicza streets, on the back of the western block off the Main Square.

Around 1618–1619, a domed chapel for the venerated image of Our Lady of Bochnia was built onto the Dominican church. It was an early copy of the image of Our Lady of Częstochowa.

Just as in Wieliczka, the fifteenth and sixteenth centuries brought the expansion of the salt works castle (*żupa*). In 1486, the street going from the north-west corner of the Market to the north (today’s Szewska street) was described as running “versus zuppas”. Archaeological research by Kazimierz Reguła revealed cultural layers from the fifteenth and sixteenth centuries, and numerous Gothic bricks and roof tiles in the northern part of today’s complex. The beginning of the sixteenth century brought the first more detailed data from written sources. The castle, still adjacent to the north to the city, grew as a tangent to the northern section of the city’s defensive wall (on the outer side). In 1510, it was referred to as a “żupa”, while in 1518, in the words of the Swiss man J. Vadianus, as “arx regis”. The years 1536–1619 saw the reconstruction of the castle, conducted simultaneously with the work on the salt works castle in Wieliczka. It was probably done thanks to the efforts of Seweryn Boner in both towns. The castle committees from the years 1581–1620 described the castle, probably according to its prior state, as a “żupa brick house as with all its compound.” A defensive perimeter was probably in place from the south city wall. The entrance was in the south, near the Regis shaft. The main, perhaps the oldest medieval brick building ought to be located in the southern part of the town centre, in the area of today’s house at 1 Regis Street (mentioned after the ravages of 1655–1657 as “the old building”, it was finally demolished in the early eighteenth century). The above-mentioned committees described it as floors and a basement on an elongated north-south plan. On the ground floor, a hall is mentioned (probably within a no longer extant southern part) with a gate decorated with royal coats of arms; then a kitchen (as a *żupa* kitchen was provided for in mining regulations from 1368). Then there was a vaulted room with ‘shops’ (“where the guns are kept”, i.e. an arsenal, and “for keeping the peasants”, i.e. a prison). On the first floor, there were, among others, “a walled hall, a brick chapel” (probably identical to the Chapel of St. Stanislaus, mentioned since 1518), “a chamber over the gate”, and “royal rooms”. Movement was facilitated by external stairs and two levels of porches. The entire high roof was topped with a clock tower and bell. Around 1616, on the west side of the building, a new wooden “scribe’s office” was constructed. In 1620, in the northern part of the estate a wooden house was first mentioned. The castle building, as it is today (3 Regis Street), can hypothetically be linked with a later expansion (but no later than the one from the sixteenth-century). Beside the defensive wall of the castle, on the western and south-western side, developed what was called a *przygródek* (outer bailey) with wooden buildings for business and residential purposes (in the area of today’s houses at 2,4, and 6 Regis Street, and at 1 *Golebia* street).

short. Within the Market Square as many as three shafts operated. The Wojewodzia Góra shaft, near the south-west corner of the Market Square, took its name from the voivode Spicymir Leliwit, and as it was mentioned already in 1370, it must have therefore existed already in the times of Ladislaus the Short. At the north-east corner, probably dating back to the first half of the fourteenth century, was Wielki shaft (the name was recorded only in 1581), and next to it, was the Targ shaft, mentioned in 1420, probably also constructed in the fourteenth century. The development of the western suburb is associated with the creation of the Finder shaft, mentioned since 1366.

Investments under Casimir the Great included the regulation of waterways connected with the floating of salt and timber. Jan Długosz mentions the channel connecting Bochnia and Kraków, built for that purpose in 1362. The atypical course of the northern section of the Babica stream, visible on the cadastral plans from 1847, was a factor, as well. Despite the flat bottom of the floodplain, the stream flows in almost a straight line, parallel to the old road to Uście Solne (currently, Wygodna street), performing the role of a port for the transportation of salt along the Vistula. Given the convergence of the dates of the charter for the royal city of Uście Solne (1360) as well as other investments, such as: the regulation of the stream as a navigable channel, road construction, and the foundation of the chartered port city; all can be hypothetically considered to be a single project, confirming the report of Długosz.

The standard of living for the Bochnia townspeople improved thanks to the waterworks, mentioned as founded by Piotr Pędziwiatr (recorded in 1498 as an alderman), following the efforts of the *wójt* (mayor) Mikołaj Cikowski, based on the permission of King Sigismund the Old issued in 1519. As the next privilege reveals (1524), water for the city ran through “canals” from the Raba. However, in a 1564 inspection, another source of water supply is mentioned: through pipes from the *wójt*’s ponds to the salt works (and probably also to the city).

A characteristic phenomenon could be seen in the growth and creation of new suburbs. At the forefront here, started in the previous phase, on the suburban west side of the city, was a mining hospital complex, the Main Market Square and a grid of parallel streets, grouping residential buildings. In an unspecified period, the suburb was surrounded by a double elevated rampart with a moat running in its middle. In previous studies, this rampart was linked with the fortifications of the chartered city. This thesis is not confirmed either in written sources (the rampart outside the city walls was mentioned only in 1524), or in archaeological research surveys, indicating clearly the genesis of it in the modern era, from the sixteenth or seventeenth century. The course of the rampart line probably alluded to the natural shape of the hill slopes, descending from the north and the south to the valleys and of Storynka and Babica, and from the west. The most complete profile of these fortifications was captured from the west, the north-eastern side of today’s Świętokrzyska (studies by M. Materna). Between the two walls – a higher internal, and lower external one – there was a moat (around 15 metres wide and 4.5 to 5 meters deep). A second moat can be imagined on the outside. Research has revealed remnants of wooden fortifications of a vertical-post log construction on the top of the ramparts. The defensive wall has also been confirmed in studies of a small section of the south-west side, at the back of the property at today’s 45 Kazimierza Wielkiego street (research by E. Dworaczyński). Archaeological material was inconclusive regarding dating and allows only for an extensive time frame, within the limits of the sixteenth and seventeenth centuries. In our opinion, this happened probably during the first quarter of the sixteenth century, which would correspond with the source. One cannot rule out any later modifications of the defensive walls, including introducing more modern works of defence. Their appearance or even their presence cannot be determined due to a lack of mentions in the sources. A rampart protecting the suburbs should probably be regarded as an essential element of the defence of the city from the elevations in the west.

Significant changes in the shape of the oldest suburbs of Bochnia came with the Bernardine monastery – another example of the progressive sacralisation of urban space. The monks arrived here in 1623. Their monastic complex, symbolically located at the culmination of the hill, was connected to the location of the mining hospital, founded in 1625 by Bochnia miners; in the same year the mining fraternity gave the hospital church of the Holy Cross to the Bernardines. Two years later, the monks took over the buildings of the hospital, donating in return a new hospital with the chapel of St. Anthony in Krakowskie Przedmieście in 1628. At that time, the building was entirely made of wood. A suggested connection of the discussed earth-and-wood fortifications not with the suburb and town, but instead with the Bernardine monastery, should be treated with caution. Further archaeological research may bring the answer.

The late Medieval and modern suburbs developed especially along roads leading out of Bochnia. The rural homesteads survived to a large extent into the twentieth century, retaining their general character.

At the Kraków route, ‘Krakowskie Przedmieście’ (the Kraków Suburb) was built (the name is preserved to this day), identified with the Zawada suburb (the name was derived probably from the nearby “Kraków rampart”, encompassing the suburb characterised above and arranged on the western part of the charter.) The Zawada Suburb, mentioned for the first time in 1434, finds its location confirmed by sources in 1652. The source mentions a grange near Kolanów, called Zawada. The spatial layout preserved until now is determined by the roads: today’s Krakowska street and Krakowskie Przedmieście.

Another suburb developed around Góra Salomona (the Solomon Mountain), near a road leading to the two mills by the river Raba. Today, the road corresponds to the streets: Kowalska, Niecała, Św. Leonarda, and Wygoda. The first house along this road, at Góra Salomona, was mentioned in 1413 and 1417; as *the houses* (plural) since 1487. The component layout of the suburbs could be today’s streets: Niecała

and Solna Góra; however, the general mention of homes by the road to the mill may also refer to the suburb located on the north side called Wygoda.

In addition to the suburbs, in the region of Babica, a Jewish suburb probably developed. The first Jew in Bochnia was mentioned in 1407, and in 1445 there is a mention of Jews. In 1487, Jewish street (also identified with an unspecified Balicka street) was mentioned, leading in the direction of Damienice. A bleaching plant functioned here. Hypothetically, the suburb can be located on the eastern section of today's Niecała street and Solna Góra street; the triangular area between them could be "the Jewish Square" mentioned in 1491. In 1539, a mikvah was reported. There was, therefore, a Jewish community there, along with a synagogue. The Jews also lived in the northern part of the chartered urban layout, in the area of Podmurna street (today Bracka), as well as Szewska street and Kowalska street (this would be the typical location of a Jewish settlement in the Middle Ages for many cities in Poland). The year 1605 brought an end to the Jewish suburb. At that time, the expulsion of Jews from Bochnia caused the development of the Jewish community in the area belonging to the neighbouring town of Wiśnicz, which belonged to the Lubomirski family.

There are no doubts as to the location of the suburb near St. Leonard's church (marked on the city plan from 1792). The suburb was situated between today's streets: Trudna, Św. Leonarda and the one linking them, Ks. Józefa Poniatowskiego street. The wooden church, the name of which was a typical dedication for the foundations of hospitals localised in the suburbs, was mentioned since 1485. The hospital functioning near it and mentioned since 1494 was founded in 1487 by the acolyte of the salt miners, Fr. Mikołaj Miks. The foundation was approved by the bishop of Kraków, Piotr Tomicki, in 1529. This foundation may, however, be older, if one takes into account the name of the street listed in 1437 and 1442 – Trędowatych street (Lepers' Street).

We also know that along the road to Niepołomice – it is at today's Karosek street – a suburb, mentioned since 1485, developed, maps of which exist from the years 1792 and 1847.

Despite the lack of confirmation in Medieval sources, it can be assumed that in a similar period the suburban estate in the direction of Nowy Sącz and Hungary (that is: at Sądecka street and the Uzbornia slope) also kept growing and was recorded in these maps.

The development of the next suburb may have been connected to the mining of the Floris shaft (1428); the location of the shaft in the area of a pre-charter saltern may indicate its genesis. In 1532, there was a record of "platea Florensca", at which, at the Babica, there were the fields and farms of the Bochnia townspeople. The extent of these suburbs was likely associated with the distinctive bent border between the estates of Bochnia and the aldermanship's lands (Podedworze), in the area of today's streets: Gazaris, Floris and, connecting them, Warzelnicza (Saltern) street, at the Murowanka stream, by its estuary into the Babica.

In the *wójt's* area of Bochnia (Podedworze), the chapel of St. Urban was built, probably at the turn of the fourteenth and fifteenth centuries. According to oral history, it was destroyed by the Swedes in 1655, and replaced by a figure marked on the map of Bochnia of 1855. The fields also carried the name of St. Urban, recorded on the cadastral plan from 1847. The dedication and the establishment of the chapel should probably refer to a certain Urban, mayor of Bochnia in the years 1398–1417.

In 1539, Bochnia's *wójts* received permission to build houses on their land for new settlers, with a six years tax relief. It is with this concession that we may link the development of buildings at the northern borders of the areas of the *wójt's* lands and

of Bochnia, at today's Podedworze street.

Digging the Campi shaft in 1556-1568 (see below) was the cause of the development of settlements in its vicinity. This process is probably related to the document by Zygmunt August from 1565, prohibiting municipal authorities to create obstacles for settlers coming to work in the mines. We may also connect with this process the following transformations in the area of the road running along the major excavations (Storynka stream) in the direction of Campi. This is today's Oracka street (its name confirmed by sources in 1651: "Mons Salomonie alias Oracka Street"). Its relationship with the Campi shaft is confirmed by a plan of 1813, on which the street is marked as "Campier Salz-Strasse". As a result, on the slope of Góra Salomona (or Góra Solna, "Salt Mountain") a suburb was established, probably incorporating the aforementioned Medieval city gardens. This new settlement unit has counterparts in Wieliczka, where in the same period (1564) miners settled in Mierzączka and where – in contrast to Bochnia – the process led to the charter of a rivalling town (1628). The spatial layouts of Mierzączka and the building at Oracka street show clear similarities: plots are clustered on one side of the road (the rear end facing backwards), the settlements are associated with nearby shafts. In addition to Campi, a shaft bearing the royal of Władysław, and subsequently liquidated around 1670. (A saltern estate remained in its place, within which at the turn of the eighteenth and nineteenth centuries a saltern house was constructed at 3/5 Oracka street.) A church (not preserved today) testified to the importance of this suburb, and its name – St. Sebastian – was associated with the activities of Sebastian Lubomirski from the end of the sixteenth century, as it was in Wieliczka. A grange functioned in this area, mentioned in 1617; its relic is preserved in today's building at 77 Oracka street (the corner of 2 Górnicza street) with an early nineteenth century granary at the back.

In an unspecified period, the border road dividing Bochnia from Kolanów and Kurów became a significant route, which functioned as a shortcut – bypassing Bochnia – and connecting the Kraków route to the road to Wiśnicz and Hungary. This shortcut goes through the Czerwieniec hill (mentioned in 1654 as "Serwoniec"; today's Czerwieniec street), where a tavern called "Serwoniec" ("Czerwieniec") was situated since the mid-sixteenth century.

The development of the mines – progressing towards the west – was associated with the digging of more shafts. In 1397, the Buchner shaft is first mentioned. In relation to that shaft, (in 1399) Mikołaj Bochner received a *bergrecht* (mining law) from Władysław Jagiełło. Digging the Bochneris shaft meant a significant shift of the exploitation of the deposit to the west, and in consequence, the formation of the so-called "New Mountains" (as opposed to the "Old Mountains", which is the eastern part of the mine). Before 1459, the first tread-wheel in Bochnia was installed on a shaft, which gave rise to its new name of Tread-wheel. During the reign of Jan Olbracht (1492-1501), a new shaft in front of the Kraków Gate was dug, and named New. Before 1523, the Boner shaft was dug, located at Różana street (it was an unsuccessful investment: the deposit was not reached). At the beginning of the fifteenth century, there are reports of a new shaft called Góra Salomona, which appears in the sources until 1659. Its location has not been determined. The development of the "New Mountains" and the subsequent further expansion of mining to the west, was achieved due to the digging of the Campi shaft (1556-1568), also called "Polny" (Field), located – as the name suggests – on the edge of the town fields.

Old Mountains also kept developing. In addition to the aforementioned Floris shaft constructed under the supervision of Antoni from Florence, in 1493, a ventilation shaft called Durszlag is mentioned, and localised in that area, near the Gazaris.

BOGUSŁAW KRASNOWOLSKI, ZBIGNIEW BEIERSDORF

THE DECLINE OF THE CITY (SECOND HALF OF THE SEVENTEENTH CENTURY – 1772)

The general decline of the cities of the Polish-Lithuanian Commonwealth did not spare Bochnia; however, in the second quarter of the eighteenth century, some development started in the castle and, some time later, in the Bernardine monastery.

Bochnia was afflicted by the natural disasters and wars common at that time. In 1650, the city was destroyed by a fire, in 1652–1653 the plague was rife, in 1655–1656 both the city and the salt mine were ravaged by the Swedish invasion and, in the following year, (1657) also by Rakoczy's army. The authorities of the salt mine registered the scale of destruction: in 1660, the castle lacked the roof and the chapel had been totally destroyed by the Swedish forces; in 1664, the city records listed 54 deserted plots. More disasters were yet to come: the fire of 1677, the plague of 1685–1686, the fire of 1696 (destroying the wooden buildings of the Bernardine complex), the fire in the city centre in 1709 (the city hall and 36 other buildings burnt down), the famine and typhoid epidemic of 1736, as well as the fire of 1751, which destroyed the buildings on the square and the north-western part of the town.

Finally, the old Medieval defensive walls were seriously damaged in the wake of the Polish-Swedish War and ceased to protect the town. As a result, the communications system in the north of the city was transformed and the Kowalska Gate (also known as the Tarnów or Piotrków Gate) lost its significance. As the castle developed in the eighteenth century, the current Regis and Konstytucji Trzeciego Maja streets, stretching from the salt square, became the city's main thoroughfare, and it was further modified after the salt port was moved from Uście Solne to Sierosławice (1722/1723).

In the meantime, attempts to reconstruct the city were undertaken. The records from 1674–1676 mention works in the salt mine complex (performed simultaneously with the reconstruction of the Wieliczka Castle). A new planned thoroughfare to the castle testified to its growing significance. In 1722, the salt square expanded: the salt mine bought from the city a plot in the valley of Storynka, where ponds used to be, at Ornacka street, which was referred to as "formerly (...) a city plot", situated along the "Przekopa Wielka (Storynka), stretching from the Great Pond" (that is, the later saline pond, current location: the corner of Oracka and Regis streets) "to the corner

of the garden of the Bernardine monastery" (current address: Czackiego street). As a result, the contemporary salt square was established, in the form of an elongated rectangle, comprising the "Great Pond" at Oracka street and stretching to the previously mentioned Władysław shaft (constructed in 1636-1638), which was later replaced by a manor house (3/5 Oracka street). The dilapidated castle was rebuilt. The ruins of the "grand old (...) building" in the southern part of the complex were demolished and the "brick building" (current address: 3 Regis street) situated in the northern part was completely reconstructed in the years 1731–1732, becoming a "small palace" (the works ended in 1736). The palace, known from the inventory of 1813 and the salt works records from 1733, 1743 and 1762, has been essentially preserved in its original form (apart from its sides), and, until 1870, it boasted a late baroque form with a tall roof and a turret.

The area over the shafts was reconstructed: new buildings were erected and squares replaced some earlier structures. A square adjoining the Sutoris shaft was created in 1722. Moreover, the fires which raged in the city in 1749 and 1751 allowed for the reorganisation of the vicinity of the Regis shaft and, in 1748, another building was erected over the Campi shaft.

The demolished church and Bernardine monastery were rebuilt in 1699 – as wooden structures – the church sacristy, however, was most likely constructed out of brick. Prior to 1757, construction work from the "foundations up" was performed, and probably then the east, brick wing of the monastery (which has not been preserved) was erected next to the sacristy. The structure, along with the west wing, which was constructed later, is depicted on later plans (1782).

The low flood plain of the Raba River to the north of Bochnia (known as Równia or Łany), incorporated into the city only in 1973, attracted settlers from the Netherlands, who transformed the area into productive land with a characteristic landscape: big plots and meadows on dried old river beds, surrounded by a road and some rural housing. The best examples of such settlements are Smyków and Ryczywół; Ryczywół had been part of the grange of the Krzeczów starosty and was mentioned in 1764.

URBAN DEVELOPMENT AND TRANSFORMATION AFTER THE FIRST PARTITION OF POLAND (1772–1795)

When the southern part of the Polish-Lithuanian Commonwealth was annexed after the first partition of Poland (1772), the new occupant authorities launched an investment programme which transformed the spatial organisation of the city, particularly in the times of the direct rule of Joseph II, Holy Roman Emperor (1780–1790). The new developments were based on the following documents and policies: the patent of Holy Roman Empress Maria Theresa (1775), concerning the purchase of clergy property, which later became the basis for the policy aimed against religious orders, which often led to their dissolution; the establishment of the administration of the estate confiscated from the authorities of the pre-partition era, which in Bochnia meant a new administration of the dissolved *wójt*'s estate (1778); and the settlement patent of Joseph II (1781) which supported the colonisation of the newly acquired territories. The long-lasting effects of the above were: the construction of new thoroughfares, the establishment of new settlements for German colonists, the use of monasteries for secular purposes as well as the construction of brick houses and other salt works buildings in accordance with new fire safety regulations.

The new thoroughfares mirrored the Enlightenment ideals and were planned – both for practical and aesthetic reasons – in straight lines. As early as 1780, Bochnia gained (through Biała, situated on the border of Galicia and Austrian Silesia) a stretch of an imperial route (officially referred to as the Kaiserliche Route, Wiener Postroute, Wiener Haupt Commercial Strasse, Neue Postroute), which connected Vienna with Lwów. Two years later, the section between Bochnia and Tarnów was completed, and in 1785 regular mail coach service was established. In Bochnia, the route partly replaced Medieval trails and roads and led through what is currently Kazimierza Wielkiego street (which then became the main thoroughfare in place of Krakowskie Przedmieście, Krakowska and Biała streets) as well as Kościuszki, Trudna and Brzeska streets (which became an alternative route to the Medieval trail leading through Krzeczów). In 1785, a road from Bochnia to the salt storehouse in Sierosławice on the Vistula River was built; the old road was reconstructed (today: Regis and Konstytucji Trzeciego Maja streets) and a new section added, leading through the old Dominican estate (today: Proszowska street). The new road formed an alternative route to the Medieval trail along the valley of the Babica (Wygoda street). By 1784, another new road connecting Bochnia with Wieliczka (with a road from Dąbrówka to Niepołomice) was nearly complete. It was known as the Neuer Salz Weg (today: Chodenicka street) and it replaced the old route leading in that direction (today: Wodociągowa and Łany streets). At the same time, a road to Wiśnicz Nowy was constructed (today: Wiśnicka street). The new network of roads was depicted in a plan devised by salt works surveyor L.A. Wappner in 1784.

The new routes – forming tree-lined avenues – constructed in the times of Joseph II are well visible on the cadastral map from 1847. Many new buildings, designed by official Austrian architects, were erected along these roads, often in classicist and baroque style. In Bochnia, the following structures were built: the old inn at 65 Kazimierza Wielkiego street (still standing), which probably existed already in 1786; a grand, three-wing old postal office/inn at 20 Kazimierza Wielkiego street (still standing, although it has been reconstructed); an inn in Gorzków, near the eastern border of Bochnia, which was constructed at the end of the eighteenth century (until recently its address was 129 Brzeska street; finally it was demolished); an inn on the “Wiśnicz” road (demolished), which continued the tradition started by the old roadhouse “Czerwieniec”, marked on the cadastral map from 1847.

The settlements for German-speaking colonists were planned rationally, following geometrical patterns and measured out carefully in Vienna fathoms. Typically, standard wooden (although sometimes brick) buildings occupied standard-size plots situated on both sides of a straight street or road. Two small settlements, essentially nonexistent today, were constructed in the two confiscated villages of Chodenice and Podedworze.

The establishment of the settlement in Chodenice, clearly marked on old maps, was connected with an expansion of the salt works. It consisted in the construction of the Trinitatis shaft, which was initiated by Tech, an Austrian administrator of the Bochnia salt works in the years 1774–1780. In 1780, the administration of the mine, explaining the slow work progress, called for the erection of wooden houses for the supervisor and foremen. As a result, on the border of Chodenice and Bochnia, the Trinitatis settlement was established. Its main road was a straight street (it is still called Trinitatis), on both sides of which perpendicularly situated identical plots were designed.

ZBIGNIEW BEIERSDORF, BOGUSŁAW KRASNOWOLSKI

FROM THE PARTITIONS TO THE AUTONOMY OF GALICIA

The period brought further development of new brick architecture and the reconstruction of numerous already existing buildings, usually in late classicist style, designed by official salt works and district builders.

The years 1813–1821 saw the reconstruction of the castle situated by the salt square (today: Regis street). The late baroque broken gable roofs were replaced with hipped roofs while the square was transformed into a representative area: a park was established in its southern section and the pond on the northern side was regulated. Characteristic rotundas for horse mills were built over the shafts. 1825 saw the beginning of the reconstruction of the brick wing of the old Observantine monastery, which from 1817/1818 housed a school. Before 1847, the demolished Dominican church was replaced with the district court. The Austrian authorities also developed military investments (in 1846, the garrison stationed in Bochnia counted approximately fourteen hundred soldiers): in the old parish grange in Zawada (former Przedmieście

A similar design – clear in cartographic sources and partly preserved until today – was adopted in the settlement for German colonists called Wójtostwo. It was established on the subdivided grange on the basis of the imperial settlement patent mentioned above. The construction of its main axis, a straight main road (today: Krasieńskiego street), led to the partial levelling of the area of the supposed *wójt*'s charter-time stronghold. Similarly to the Trinitatis settlement, on both sides of the main road, perpendicularly, on standard-size plots, standard wooden houses were erected. Old plans – especially the cadastral map of the *wójt*'s estate from 1847 – show the organisation of the settlement, which, however, has been significantly altered afterwards. Except for the irregularities resulting from the remnants of the supposed *wójt*'s stronghold mentioned above, the settlement consisted of twenty near-identical plots with standard housing on both sides of the main street. The plan was calculated in Vienna fathoms (109.16 centimetres): street width – 4 2/3 fathoms, width of the plots – 14 fathoms, depth of the plots (from the street to the barn at the back) – 34 fathoms. The following wooden structures were built: houses (size: 10 × 4 fathoms) with their sides on the verge of the plot; small, few outhouses and barns at the back of the plots.

After the religious orders were dissolved, the city underwent some significant transformations. In 1777, the formal decision to dissolve the Bernardine monastery was made; however, monks still resided there in 1784. Immediately before the dissolution, the monks decided to build a big new brick monastery. Kraków architect, Karol Kriszker, designed a complex with four wings around a garth (date unknown). Its construction, however, was not completed (only the southern part of the west wing was built; when the construction work was stopped in 1782, the existing building was inventoried). Initially, the Austrian authorities intended to settle Bochnia parish priests in the building, finally, but in 1794 the wooden church was moved to Krzyżanowice and in 1816 the remaining buildings were handed over to a school.

At the same time, the Dominican monastery was dissolved. Probably shortly after 1777, the church was disassembled (some elements from its interiors, e.g. the altar of Our Lady of Bochnia, were moved to the parish church). The monastery, covered with a high, broken gable roof characteristic of the architectural style of Joseph II's era, was transformed several times. Initially, it served the salt works treasury in Bochnia; since 1785, it housed the district offices as well as the living quarters of the starost.

The end of the eighteenth century saw a significant amount of construction of residential brick city houses and other buildings serving the salt works, designed by official builders in late baroque and baroque-classicist style. Houses on the southern frontage of the square (essentially preserved until today) date back to that time: houses number 1 and 2 (with an emblem of the Divine Providence, characteristic for mining cities, on the facade) and 3. The investments related to the salt works were largely concentrated in the vicinity of the castle and the salt square. The castle, which was partly reconstructed in 1785, housed the living quarters for high officials of the salt works. At the same time, opposite, on the western side, in place of the “grand stable” mentioned since the 17th century, a new brick stable was erected (designed by Karol Kriszker). The new building also offered two two-storey wings providing accommodation for salt mine officials (the building, without the stable, has been significantly transformed; current address: 2, 4 Regis street); on the southern edge of the salt square two two-storey residential buildings were erected (the best preserved one, despite several reconstructions, is situated at 1 Gołębia street). The one-storey houses for salt works officials (not preserved; known from old maps and drawings) were also built over the shafts. Houses built in the style reminiscent of noblemen's manor houses were constructed on the outskirts of the city (some of which have been preserved until today and some are known from designs and drawings), e.g. at Oracka street (houses no. 1, 3/5, 14, 79 have been preserved), at Solna Góra street (houses no. 2, 3, 5 have been preserved) and at Bernardyńska street. One of the oldest buildings in the area is the house of the mining family called the Briganti, which has been constructed before 1779 (27 Bernardyńska street; preserved, thoroughly reconstructed at the beginning of the twentieth century); a small manor house at 11 Bernardyńska street has also retained its original shape with a high, broken gable roof.

The sanitary policies of the Austrian authorities led to the establishment of a new cemetery – as was the case in other cities in Galicia as well – at the end of the eighteenth century. It was constructed on Solna Góra on the land acquired from the tailors' guild in 1792. The cemetery's original boundaries are marked on the city plan of those times. An old road (starting between the houses at 1 and 3/5 Oracka street) was used as its main axis, which ended with a baroque-classicist cemetery chapel.

Krakowskie) barracks for the cavalry were constructed (the buildings, although preserved, have undergone a major reconstruction and now house a school at Krakowska street, and a hospital); on the Krzeczów hill a powder magazine was erected (to be found on the map from 1828). In 1840, a hospital was established, whose reconstructed seat has been preserved at 33 Regis street.

Similarly to other places in Europe, the construction of the railway proved to be of fundamental significance to the development of the city. Owing to the planned connection to the Emperor Ferdinand Railway (from Brno to Oświęcim and through Bochnia to Lwów), Bochnia had a chance to become an important railway junction on the route from Vienna to Lwów. The years 1852–1853 saw the construction of the route from Bochnia to Dębica; however, the planned investment was abandoned and Bochnia became a mere transit stop on the Archduke Karl Ludwig Railway, whose section from Kraków to Bochnia was built in 1854–1855 and officially inaugurated

in 1856. The construction of the railway line separated the northern part of the city (mostly rural) from the centre, intersecting with several Medieval roads. All of these roads, except for the main thoroughfare, which today constitutes Proszowska and Wygoda streets, have either disappeared or lost their significance and became local trails. Parallel to the railway line, close to the city centre, a new road was established (today: Poniatowskiego street).

ZBIGNIEW BEIERSDORF, BOGUSŁAW KRASNOWOLSKI

THE TIMES OF THE GALICIAN AUTONOMY (1866–1918)

The autonomy of the region brought a positive administrative change as the city regained its status as the district seat. Numerous public buildings were erected and the new political climate allowed the Polish patriots to construct, in the middle of the Main Square, a monument of Casimir III the Great (1871).

Since there was no masterplan for development (similarly to other Galician towns and cities of the period), the building authorities, following the resolution of the city council, decided to divide the city into three building districts (1899). In the first one, comprising the Main Square and its vicinity, all the houses had to be made of brick and have at least two storeys. In the second district, comprising the Upper Market Square (Rynek Górny) on the western side, the plots where the old Gazaris and Floris shafts used to be on the eastern side, as well as the northern (the vicinity of Kowalska and Oracka street) and southern (the vicinity of Sądecka street) outskirts of the city, houses had to be constructed of brick; here, the area was dominated by one-storey buildings. Wooden structures were allowed in other parts of city (the third district), but they had to be covered with fireproof materials.

Prior to that, the castle had been transformed. In 1868, finally, a salt park was established (at the same time similar parks were created in Wieliczka) and in 1870, salt works builder Karol Witz reconstructed the castle, turning it into a Swiss style villa which has been preserved until today. Earlier some other buildings in the complex had been transformed as well (e.g. the stable was demolished but the residential wings remained intact).

The buildings over the shafts were also reconstructed, especially after steam engines were introduced (1873), gradually replacing horse mills. The area over the Campi shaft developed most rapidly: in 1891, a timber-framed building was erected and the following year Maks Miszke designed a salt grinder on the plot. At the same time the Floris shaft was demolished (and finally filled in as late as 1924) and the square established in its place came to be known as the “riding area”. The transformation of the structure above the Sutoris shaft (designed by Kraków architect Ferdynand Liebling, 1905-1906) involved the construction of salt baths (partly demolished in the 1980s). The present-day form of the Trinitatis shaft dates back to 1913, when it was moved towards the valley of the Chodenicki Stream.

Increased salt works investment also resulted in the construction of housing estates, e.g. the mining settlement called Gorzków. The settlement was built in the years 1908–1910 in the old village incorporated into the city, close to the imperial road to Lwów. Nine four-family, one-storey, brick houses on garden plots were erected in accordance with the same standard design which had served to build the much bigger Niwa estate in Wieliczka.

The developments in education brought the construction (within the old Observantine monastery) of a grand building housing the Casimir III the Great boys secondary school (current address: 1 Brodzińskiego street, standard design, 1884–1886, works supervised by architect Ludwik Kurkiewicz). The school, situated close to the

In the southern part of Bochnia, at Uzbornia, an attempt to increase the economic potential of the city was undertaken, namely a gypsum quarry was established in the 1830s (gypsum was used, among other things, for the construction of brick buildings). An excavation in the slope of Uzbornia and the name Gipsowa street are the only remnants of the old quarry, which operated until the beginning of the twentieth century.

top of the hill, became one of the most characteristic buildings in the city panorama. In 1901, the Adam Mickiewicz hall of residence was erected in the same complex. Around 1890, close to the parish church, the Blessed Kinga girls school was constructed (1 Bernardyńska street). Prior to that, an elementary school was built at 4 Mickiewicza / Różana / Biała street (1873).

In 1860, the law forbidding Jews to settle in Bochnia was repealed. In consequence, also following a fire in the Jewish quarter in Nowy Wiśnicz (1863), approximately 200 Jews moved to Bochnia and later their numbers grew steadily. In 1890, the Jewish population of the city constituted 7% of its inhabitants; ten years later it was already 20% (over 2,000) and before the Holocaust it had reached approximately 2,500 people. The Jewish community, as it had done ages before, resided mostly in the northern part of city, along Bracka, Kowalska, Kraszewskiego and Trudna streets. New synagogues built in the area adopted the names of local rabbis, coming from the Hasidic dynasties from Bobowa (the “Bobowa” synagogue at Bracka street) and Nowy Sącz (the “Danser Schul” at Kraszewskiego street). On the corner of Kraszewskiego and Bracka streets there was a synagogue of the “Chaduszin” Prayer House Association. Bracka street also boasted a mikvah, a ritual poultry slaughter house and the seat of the Talmud Torah association. After a cholera epidemic in 1872, a Jewish cemetery was established on the Krzęczków hill (preserved until today).

The end of the nineteenth century saw the first restoration works at the parish church. The renovation works were initiated by Jan Matejko, who designed the interiors of the Blessed Kinga chapel. At the beginning of the twentieth century, the facade was also restored.

The erection of numerous structures at the time first attracted architects from Kraków. With time, however, local builders also participated in the boom. Teodor Tałowski designed Marian Dembowski’s villa at Konstytucji Trzeciego Maja street (1896), Władysław Ekielski – the seat of the district authorities at 31/33 Kazimierza Wielkiego street (1902-1904), Gabriel Niewiadomski – the villas at 12 and 14 Matejki street. Local architects were represented by, among others, Kazimierz Kołowski (e.g. the villa at 26 Krakowska street, 1908-1909) and Stanisław Hojarczyk (his own villa, 32 Regis street, 1910). Alojzy Sławik (the villa at 28 Krakowska street, 1909) came from Przemyśl. The present day railway station was a standard design from Vienna (1904), however, the seat of the Communal Savings Fund at 9 Kazimierza Wielkiego street (1910) is an interesting example of modern architecture.

In the second half of the nineteenth century, in the old parish grange in Zawada, another communal cemetery was established, dedicated to Saint Rosalia, the patron of the old chapel nearby. In 1916, in all of Bochnia’s three cemeteries (two Christian and one Jewish) military sections were established.

In 1891, the Gymnastic Society “Sokół” (Falcon) was established, which was part of the general trend in Galician cities. Its seat, which later underwent a major reconstruction, and the football pitch were situated near the Babica stream at the foothills of Uzbornia.

ZBIGNIEW BEIERSDORF, BOGUSŁAW KRASNOWOLSKI

THE TIMES OF THE SECOND POLISH REPUBLIC (1918–1939)

In the two decades between the wars the city grew steadily within the existing spatial framework. The Main Square saw some significant transformations, where a modern church dedicated to Saint Stanislaus Kostka was constructed (designed by architect Wacław Nowakowski, 1932). Władysław Nowakowski also designed the expansion of the nearby school (which then housed a teacher college and a girls secondary school, 1931–1937). One of the most outstanding buildings erected in the period was the functional seat of the old Health Insurance Fund (38 Kazimierza Wielkiego street, architect Tadeusz Rutkowski, 1934). The local architectural style influenced a small chapel on the southern edge of Kolanów, in the valley of the Babica, whose facade was inspired by the form of the Bochnia parish church. It was constructed in 1934 in order to commemorate the coronation of Our Lady of Bochnia in the local parish church. In 1932, in Trudna street the construction of a new synagogue started; it had not been completed by the outbreak of the Second World War. An increased

interest in the history and monuments of the city led to the establishment of the Residents of Bochnia Association, and the Bochnia District Museum was created thanks to Stanisław Fischer. In 1946, it was moved to its present-day seat in the old building of the Dominican monastery (later the seat of the starost) situated in the Main Square. A controversial decision to demolish historic wooden buildings at Biała street was executed around 1930. Moreover, in place of the house of the curates, dating back to the seventeenth century, a parish house was constructed.

The salt works investments continued to play a significant role in the development of the city. A modern tower over the Regis shaft was erected in 1923 (demolished in the mid-1960s). Major construction works were performed in the vicinity of the Campi shaft (which gained a railway siding) and nearby, a power plant was built (designed by the company of Tadeusz Stryjeński, Franciszek Mączyński and Karol Korn, 1934).

ZBIGNIEW BEIERSDORF, BOGUSŁAW KRASNOWOLSKI

UNDER THE NAZI OCCUPATION (1939–1945)

The occupation did not influence Bochnia’s spatial organization. The Holocaust meant the extermination of the local Jewish community; the executions took place in the forest of Uzbornia (in 1949, a monument was erected there in commemoration) and in the Krzęczków cemetery (which was demolished and partly reconstructed after 1945). In the years 1941– 1943, the north-eastern part of Bochnia was transformed

into a ghetto. In the small area between Kowalska, Bracka, Kraszewskiego, Trudna, Św. Leonarda, Solna Góra and Niecała streets, eight thousand Jews from Bochnia and its surroundings were concentrated there and forced to live in inhuman conditions. The synagogues were demolished.

POST-WAR PERIOD (1945–1989

The first two decades after the war did not bring any significant transformations in the city. One of the few major investments was the construction of an extension of the hospital at Krakowska street (1945–1948), and in the years 1955–1960, a housing estate of blocks of flats was built in the former Dominican grange, at the intersection of Kolejowa and Więźniów Oświęcimia streets.

From the mid-1960s on, there was much investment in the heavy industry, which was typical of the economy at the time. Most of the new plants were situated north of the railway line. In 1968, a steel mill was constructed with a railway siding on the fields of Bochnia, Krzeczów and Krzyżanowice Wielkie (it was a branch of the Lenin Steelworks, now Stalprodukt S.A.). Prior to 1972, a Sanitary Ware Plant was opened on the old fields of Chodenice. Earlier, in 1967, the valley of the Babica on the south-western side of Uzbornia (near Czerwieniec) was devastated by the construction of the Cooling Machines Plant.

The 1970s brought a significant intervention within the Medieval city layout: in its northern part the buildings between Kraszewskiego and Bracka streets were demolished and replaced by a square.

With growing industrial potential, new housing estates of blocks of flats and of single-family houses were developed. In the years 1974–1975, in the historic Zawada, the Osiedle XXX-lecia Polski Ludowej (“Thirtieth Anniversary of People’s Poland”; currently: Niepodległości, “Independence”) housing estate was built and later extended towards Chodenice. Related to that was the construction of a boiler house over the Campi shaft, with a tall smokestack, adding a new element to the city panorama. In the 1970s, estates of blocks of flats were also erected at Solna Góra, in the valley of the Murowanka and in the area of the old *wójt*’s stronghold (which devastated the site).

ZBIGNIEW BEIERSDORF

CONTEMPORARY BOCHNIA

The transformation of the political and economic systems in Poland at the beginning of the 1990s had limited influence on the general trends in urban planning initiated in the 1970s and 1980s. They were defined in the *Land-use Plan* from 1992 and in the *Study of Conditions and Directions of Spatial Development for the City of Bochnia* adopted in 2002. The general conditions for spatial development were specified by the *Local Land-use Plans* for the areas of the “Śródmieście” (“Centre”, 2008) and “Trinitatis” (2013) as well as in the current *Programme for the Revitalisation of Bochnia in the years 2015–2025*. New investments have appeared both in the historic centre and in the rural areas incorporated into city. A new, low housing estate was constructed near the Storynka. Single-family houses have sprung up in the formerly rural areas, in the old gardens, along old roads and along short perpendicular streets constructed in place of old trails and baulks.

After 1992, in place of the buildings at Kraszewskiego and Bracka streets demolished earlier, a city square was organised, dedicated to General Leopold Okulicki, and a statue dedicated to the general was erected (1994). In the eastern part of the square, a music school with a characteristic concert hall with a crow-stepped gable was constructed (1996). The old synagogue at Trudna street, which was used as a cinema in the time of the Polish People’s Republic, was transformed into a bank. Some buildings housing public institutions were erected, e.g. the postmodern seat of the Social Insurance Institution at 48 Kazimierza Wielkiego street.

New estates of blocks of flats have been built. The Słoneczne (“Sunny”) Estate near the railway station is a continuation of the nearby Poniatowski Estate. The Panorama Estate (still under construction) at Brzeźnicka Street, south of the ring road, is situated in an essentially rural landscape.

In all estates of blocks of flats, supermarkets have been constructed. Moreover, shopping centres have opened in convenient locations near important interchanges.

The construction of the A4 motorway has proved a significant factor in the development of Bochnia. The city is connected to the motorway in Krzyżanowice through

JAN FLASZA

OLD PLANS AND VIEWS

Bochnia, a royal and mining town, does not have as early plans as does Wieliczka, its sister town¹; however, Bochnia’s cartographic resources should be regarded as rich and original not only on a regional (Lesser Poland) scale. They have been published to a limited extent so far. Perhaps there existed some Bochnia’s plans older than those from the eighteenth century, as some indirect information indicates, but neither in 1670, nor in 1743 did the Bochnia Saltworks Archive have such maps in its collection².

Initially, all maps of the salt mine were collected by the Department of Land Surveying in the salt mine and kept in the archives of the Saline Board. After the Second World War, they were acquired by the Division of Land Surveying and Geology of the Salt Mine in Bochnia. In the 1950s, the most precious plans were sent to the Museum

In the 1980s, single-family housing estates were developed on the southern slope of Uzbornia and in Krzęczków.

In the 1970s, it was schools and in the 1980s, new parish churches, that proved to be the most characteristic investments. Two churches were erected, one dedicated to Saint Paul the Apostle at the Kolanów hill (which has dominated the western part of the city), near the estate of XXX-lecia Polski Ludowej (1981–1985) and the other one, dedicated to Saint John of Nepomuk, near Jana estate (1984–1994). Both of them were designed by Zenon Zjawin from Kraków. A modest church dedicated to the Saint Apostles Simon the Zealot and Judas Thaddeus at 79 Strzelecka street, in peripheral Dołuszyce, was added to the expanding network of parishes. The 1970s saw the closing of the communal cemetery in Zawada, dedicated to Saint Rosalia, following the construction of an estate of blocks of flats in Przedmieście Krakowskie.

In 1973, the administrative limits of Bochnia were significantly expanded. Several Medieval villages were incorporated into the city: Chodenice, Kolanów, Dołuszyce and Kurów as well as parts of Brzeźnica, Gorzków, Krzeczów, Krzyżanowice Wielkie and Słomki. Only in Chodenice and partially in Dołuszyce and Kurów did the new city limits follow the boundaries of the Medieval villages; in other cases the new administrative division did not take historic divisions into account.

At the same time, investments in the transport system started. The construction of the ring road in the south of city greatly reduced traffic in the centre (completed 1984). Of more local significance was the erection of a flyover over the railway line, connecting Proszowska and Konstytucji Trzeciego Maja streets (opening access to the industrial zone) and the start of the construction of the ring road on the western edge of city, beyond the estate of the XXX-lecia Polski Ludowej (currently: Legionów Polskich and Rotmistrza Pileckiego streets).

Krzyżanowicka and Krzeczowska streets. The local ring road between Przedmieście Krakowskie and Karosek streets has been completed as well (Ofiar Katynia and Rotmistrza Pileckiego streets, 2010). All the streets crossing the railway line within the city administrative boundaries have been reconstructed as tunnels.

The expansion of the oldest city cemetery at Oracka street (which has nearly doubled its original size) has proved to be a challenge, particularly after the Saint Rosalia cemetery at Przedmieście Krakowskie had been closed. In order to compensate the decreased amount of burial grounds, the communal cemetery in Łychowo (Podedworze) was established, with a chapel and car park.

Several investments have served to improve the recreational and sports infrastructure in the city. Apart from an indoor swimming pool and a sports hall at the Słoneczne Estate, in the years 2008 – 2013 an old forest park was transformed into the Rodzinny (“Family”) Park in Uzbornia, which boasts numerous facilities for sports, recreation and education.

The industrial zone north of the railway line, initiated in the 1970s, has been transformed into the Bochnia Zone for Economic Initiative. Nearby access to the motorway has made the zone a desirable place for investment. The excavation of salt from the deposits in Bochnia was terminated in 1990. When the salt mine, historically a part of the Kraków salt works, ceased operation, it was one of the oldest industrial plants in Europe. The city identity, so closely related to mining, has been preserved, however. The salt mine, which was listed as a historic monument as early as 1981, has been transformed into a museum and a historic trail for tourists was opened between the Sutoris and Campi shafts. In 2000, the salt mine in Bochnia was awarded the title of a ‘Historic Monument’ by the President of the Republic of Poland and, in 2013, it was listed as a UNESCO World Heritage Site. The salt heritage of Bochnia is considered to be a significant factor in the development of the city.

Translated by Agnieszka Chabros

¹ *Atlas historyczny miast polskich*. Vol. V *Małopolska*, f. 3 *Wieliczka*, ed. Z. Noga, Toruń–Kraków 2015, p. 9.

² J. Charkot, *Mapy górnicze kopalni bocheńskiej*, “Studia i materiały do dziejów żup solnych w Polsce” [hereinafter: SMDŻSP], XVI, 1990, p. 116-117. His publication is the more significant that he, as an employee of the Cracow Saltworks Museum in Wieliczka, repeatedly verified in practice the situations visualized on plans. He penetrated excavations and published their outstanding characteristics: J. Charkot, *Zarys rozwoju przestrzennego kopalni bocheńskiej w latach 1772–1990*, SMDŻSP, XXIV, 2005; previously, together with W. Jaworski, he published: *Cbarakterystyka zabyt-kowych wyrobisk kopalni soli w Bochni*, SMDŻSP, XVII, 1992.

³ J. Charkot, *Mapy górnicze kopalni bocheńskiej*, p. 115, 23; the author presented the number of maps held by individual institutions.

⁴ See: S. Fischer, *Dzieje bocheńskiej żupy solnej*, Warszawa 1962, p. 148-149, 162; cf.: J. Flasza, *Stanisław Fischer odkrywca i miłośnik ziemi bocheńskiej*, Bochnia 2009, p. 53; J. Charkot., *Zarys rozwoju przestrzennego kopalni bocheńskiej w latach 1772–1990*, SMDŻSP, XXIV, 2005; J. Charkot, W. Jaworski, *Cbarakterystyka zabyt-kowych wyrobisk kopalni soli w Bochni*, SMDŻSP, XVII, 1992; T. Wojciechowski, *Zarys rozwoju przestrzennego kopalni bocheńskiej do 1772 roku*, SMDŻSP, X, 1981.

⁵ Z. Beiersdorf, B. Krasnowolski, *Bochnia. Studium historyczno-urbanistyczne*, Kraków 1983–1984, the typescript in the Municipal Office in Bochnia and the archives of the Provincial Monuments Conservator in Tarnów.

reflected the state of the town and its parts that were not necessarily directly related to the operating of the saltworks. The urban solutions were quite often adjusted to the needs of the salt mine, and the architects, consciously or intuitively, were looking for architectural forms that would be compatible with the saline environment.

The oldest known plans of Bochnia date back to the second half of the eighteenth century and these are: Karol Fleckhammer's plan from 1777⁶ and Vinc.[enty] Vanpe's plan from 1792⁷. The information they contain, together with these from the recently published so-called Mieg's map⁸, are an excellent source for the study of urban space of Bochnia, which was significantly transformed during the Austrian partition, especially in its first stage.

Presenting the profile of the first level of the mine, which was later named Danielowiec, Fleckhammer accordingly related the ground structures to it. In the case of some objects, this plan provides essentially the only opportunity to trace their architectural shape, albeit oversimplified.

Of particular importance for illustrating Bochnia is the town plan of 1792, which was the first to cover the whole town. The aim of its author was to list the structures of the salt mine in the town; this explains his diligence in preparing the plan and the care for the high degree of details and accuracy. The plan was created during the period of significant spatial transformation of the town under the Austrian rule. Firstly, as a result of construction of new transportation routes on the east-west and north-south axes, a general change of the existing transportation system was implemented in the area of the streets existing today: Kazimierza Wielkiego, Wiśnicka, Trudna and Solna Góra. What is significant is the town hall that was marked on the plan as well as its immediate surroundings, and a considerable slope of the market square which is also visible there; the slope was levelled during the reconstruction works in 1964. The fact that the town hall was marked on the map is particularly important, as shortly after the preparation of the plan it was finally demolished, as it was a devastated building with no prospect for revitalisation.

The territory of the salt mine in the area of the saltworks castle was presented perfectly. It is also worth mentioning that the plan is valuable also as far as the situation of the territories of the dissolved monasteries of Dominicans (1777) and Bernardines (1788) is concerned, as well as the hospital foundation with the church of Saint Leonard in Trudna street (1794). Above all, the plan wonderfully illustrates the new spatial systems in Bochnia, which were created due to the colonisation carried out during the reign of Joseph II in the area of the former Wójtostwo colony (presently, it is the area of Zygmunt Krasińskiego street) and Trinitatis⁹. The latter colonisation was connected with the opening of a new shaft on the border between Bochnia and Chodенice. Another important landmark showing these transformations is the cemetery outside the church, founded in 1787 on the elevated areas beyond the territories of the saltworks, situated around the aforementioned saltworks castle¹⁰.

In order to get a more complete picture of the changes in this period, one should make use of fragmentary maps by the above-mentioned Karol Fleckhammer from 1782. One of them contains crucial information on the territories and buildings around the parish church of St. Nicholas in the period of major reforms carried out by the Austrian administration¹¹; two other refer to the Bernardine monastery¹². In 1916, Stanisław Fischer made a copy of one of them; it is often used in the research, despite the fact that it differs significantly from the original due to the polonisation of texts.

The situation created by the dissolution of the Dominican monastery, the consequence of which was the dismantling of the church and adaptation of the monastery for the administration of the Bochnia precinct (it had fallen, just like other Dominican estates, within the jurisdiction of the saltworks), was shown on the plan by Fryderyk Józef Tellmann¹³. When compared to Fleckmann's plan and Mieg's map mentioned earlier, and the source materials published by Sadok Barącz¹⁴, it provides an important evidence for clarification of the location of the former church in relation to the currently existing Dominikańska and Tadeusza Kościuszki streets.

The plans of buildings owned by the mine are a separate group. Apart from buildings strictly connected with the exploitation of salt deposits and processing of the obtained raw materials, such as administrative buildings, pitheads – wooden buildings over shafts and lifting towers, stables, salt warehouses, storage facilities for materials and equipment, salt processing factories – salt mills and salt works, the salt mine had also numerous buildings for workers, gardens and fields. There are still preserved the plans of the Campi¹⁵ shaft buildings, plans of Floris¹⁶ prepared by Turczmanowicz¹⁷, plans of Sutoris by Adolf Otto and Maksymilian Wolski¹⁸, which were created in the mid-nineteenth century, before the implementation of the steam engines. They allow us to recognise not only the architectural shape of buildings, but also their layout. Devised three decades earlier, the plan of the Gazaris and Sutoris shafts by Jan Tertsch of 1828¹⁹ is a valuable supplement. It has particular importance as far as the location of the former is concerned, as due to constant problems with its flooding by the nearby Babica stream, in 1842 this ancient shaft was definitely closed and liquidated²⁰.

A few maps of territories once belonging to the saltworks allow us to indicate some important details associated with their operation and to delve into the rela-

tions between these structures and the urban space²¹. What was the most important is the saltworks castle. The preserved plans make it possible to observe the stages of the transformation of this building during the past two centuries²². The oldest measurement was made around 1719–1722, probably by Jan Gotfryd Borlach²³. It shows a main building with a wall on its eastern side (Medieval, as it was shown by the latest archaeological research) and the eastern facade with further Medieval elements: arched and curved wall and a corner tower. A longitudinal section of the castle as well as plans of the first and ground floors were made in 1814 by Fryderyk Antoni Just.²⁴ Equally interesting are the plans of the castle from 1850s by Adolf Otto, which, though more modest in their form, include western facade of the castle from the saltworks square, the basements, ground and first floors²⁵. Their preparation preceded the general rebuilding in 1875, which involved the adaptation of the castle for apartments of the mine clerks. The project of rebuilding, modelled on the spa residential architecture, brought the castle to a much modest form²⁶.

Coming back to the plans of the entire town one should emphasise the special advantages of the multi-sheet cadastral map of 1847²⁷. It is a fundamental source for the study of spatial arrangement of Bochnia. The cadastral map, just like its later updates, and fragmentary maps created on its basis, show further urban and architectural transformations, *inter alia*, the progress of brick buildings.

Another plan, made in 1855, is also very valuable. It was prepared by the architect [?] Trunz and a mining consultant, Antoni Kacwiński, a capable graduate of the mining academy in Bańska Szczawnica²⁸, who perfectly reused the aforementioned cadastral map. Their aim was to present the estates of the mine in the town. The way of marking buildings with red and yellow colours, modelled on cadastral maps, makes it possible to trace the construction and the state of saltworks, the changes (for instance the changes in shaft buildings connected with implementing new technical solutions), and also the urban buildings adjacent to the mine. Simultaneously, the plan gives an answer to the question about the synchronisation of location of underground excavations, in this case the small shafts named Wązyn and Rabsztyn, with the surface situation.

Also an undated plan by Emil Weissenfeld comes from a similar period. The plan shows the recently completed railway line Kraków–Dębica²⁹. Another plan by Weissenfeld plan presents the mine's estates between the shafts Floris and Campi³⁰. Due to a somewhat "insular" presentation of particular parts of the estates, we can see its dominant position in the urban spatial layout of Bochnia.

It would be difficult to overestimate the value of the plan by Henryk Zwirner of 1872, which shows the interactions between spatial development of the mine and the town³¹. This plan allows us to observe the exploitation of latitudinally located salt resources below Bochnia in relation to urban streets, squares and buildings. The specificity of the salt deposits is very visible: they were extremely narrow (up to 200 m), due to which numerous shafts created in the past centuries turned out to be vain because of the low level of metrology.

A few saline plans from the end of the nineteenth century and the beginning of the twentieth century reflect spatial interrelations of the saltworks and the town by marking the urban water supply network, providing water also for the objects of the salt mine, and, later on, also the power and telephone networks. In this respect, a particularly valuable source is a plan drawn up between 1906 and 1908, showing the water supply network under construction³². Despite the simplified mapping of structures, it is an important source recording the water supply network throughout the whole town and its specifications. Moreover, it also contains the names of streets and places of that time. Of similar value is the later, undated, map of Bochnia, which was probably prepared circa 1930³³. It covers the territory of the then town, but it does not show the nearby villages, which were included in the administrative borders of Bochnia in 1973. It is also useful for the dating of changes and construction works of some objects built in the interwar period. After the Second World War, many plans of spatial development of the town were prepared, but they have not been published yet; they remain in the official documentation of the town.

The iconographic material of Bochnia from the pre-photography period³⁴ is much poorer than that of Wieliczka. Chronologically oldest is the oil painting by an unknown artist from a series "Miracles of Blessed Kinga" (about 1680; sometimes dated as 1698), currently stored in the convent of the Poor Clares in Stary Sącz³⁵. It shows the Bochnia pilgrims from 1441 to the Tomb of Kinga in Stary Sącz. Below the scene, there is a characteristic inscription: *W Bocheńskich Żupach ogień niezmiernie wzniecony przez S. Kunegundę zaraz vsmierzony* ("Fire erupting in the saltworks of Bochnia promptly extinguished by Saint Kunegunda"). The painting presents the scene of fire fighting in the mine. The flames are licking the urban buildings, a few inhabitants are trying to stop the fire coming from the Kierat shaft by throwing stones into it. This is a relatively schematic view of Bochnia; however, it presents the most important buildings, contemporary of the author: the town hall, the parish church of St. Nicholas and the

²¹ Among other in MB-H/716; MB-H/753; MB-H/754; MB-H/807; MB-H/848. One of the most interesting is the piece by a well-known Galician gardener, Karol Bauer (1818–1894) – MB-H/745.

²² Cf. I. Pajdak, *Zamek żupny w Bochni (zarys dziejów)*, SMDZS, VIII, 1979.

²³ See no. 1.9.

²⁴ MB-H/859.

²⁵ MB-H/784, MB-H/785; dated as 1857.

²⁶ MB-H/826; the plan presents the front view, side view, longitudinal section A–B, cross-section C–D, foundation, ground floor and first floor.

²⁷ See no. 1.1 and 1.2. In 1935, the cadastral map was reproduced by Cadastral Lithography in Cracow. It is worth mentioning here also the plan "Stadt Bochnia samt Ortschaft Proszówki II. Teil Distrikt Krakau. Kreis Krakau. Reproduziert nach dem Bestande" prepared in 1942.

²⁸ See no. 1.10.

²⁹ See no. 1.11; cf. *Bochnia. Dzieje miasta i regionu, op. cit.*, p. 294.

³⁰ MB-H/753.

³¹ See no. 1.12.

³² See no. 1.13.

³³ See no. 1.14.

³⁴ These were Chodенice, Kolanów, Dołuszyce, Kurów and parts of Brzeźnica, Krzczów, Gorzków, Słomka and Krzyżanowice. The overall area of Bochnia increased then to achieve 29.02 sq km; see J. Flasz, *Kalendarz Bocheński w krótkości zebrany*, Bochnia 2011.

³⁵ M. Kornecki, *Błogosławiona Kinga – pamiątki, obiekty kultu, dzieła sztuki. Inwentarz z terenu diecezji tarnowskiej*, "Currenda", Yb. 140, Tarnów 1990 no. 1/3, p. 1–43; cf. J. Flasz, *Święta Kinga i Bochnia*, "Tarnowskie Studia Teologiczne", XVIII, 1999.

⁶ See no. 1.3.

⁷ See no. 1.7.

⁸ *Galicia na józefińskiej mapie topograficznej 1779–1782*, Vol. 2, ed. W. Bukowski, B. Dybaś, Z. Noga, Kraków 2013, part A, p. 27, part B, section 39.

⁹ J. Kęsek, *Kolonizacja niemiecka w Bochni i okolicy w końcu XVIII wieku*, "Rocznik Bocheński", VII, 2013.

¹⁰ J. Flasz, J. Kęsek, *Cmentarze bocheńskie. Przewodnik historyczny*, Bochnia 1992, p. 37.

¹¹ See no. 1.4; cf. T. Wojciechowski, *Kościelne dzieje Bochni 1772–1985*, Bochnia 2013, p. 46 et seq.

¹² See no. 1.5 and unpublished here MB-H/722; cf. T. Wojciechowski, *Kościelne dzieje Bochni 1772–1985*, p. 58–60.

¹³ MB-H/828, cf. J. Flasz, *Rynek bocheński. Szkice o dziejach i zabytkach*, Bochnia 1989, p. 43 and ill. no. 5; T. Wojciechowski, *Kościelne dzieje Bochni 1772–1985*, p. 56–58.

¹⁴ S. Barącz S., *Archiwum WW. OO. Dominikanów w Jarosławiu*, Lwów 1884.

¹⁵ MB-H/782.

¹⁶ MB-H/783.

¹⁷ MB-H/715, dated on: 1857.

¹⁸ MB-H/716; MB-H/717.

¹⁹ MB-H/747.

²⁰ J. Flasz, P. Konieczny, *Bochnia. Przewodnik po mieście, op. cit.*, p. 182.

monastery churches that the artist could know from experience. Due to the moralistic purpose of the series one should approach this painting with caution.

To a certain degree, we may treat the later Fleckhammer’s plan as an imperfect visualisation of the overground structures, saltworks and other buildings mentioned earlier in the text³⁶.

A small woodcut from 1838 is very entertaining. It shows Bochnia as seen by a person coming into the town from the west³⁷. The view is all the more interesting as in that time Bochnia was usually presented from the east. The shapes of the most important buildings are generally correct. By presenting the impressive lump of plaster in the foreground, the author referred to the gypsum mine, which was launched at the hillside of Uzbornia in the 1830s and where the Municipal Gypsum Factory was founded (open to the 20s of the last century).

The most important nineteenth-century view, however, is a lithograph by Carl Bernd, copied in several, slightly differing versions by Wawrzyniec Pisz³⁸, a local printer and publisher. One of them bears an incorrect date – 1637 – which is sometimes indiscriminately passed on by later researchers³⁹.

Last but not least, one ought to mention numerous old photographs and post-cards that provide an excellent material for the study of urban space. However, this is a separate issue which itself deserves another research project.

Translated by *Anna Marynowska*

³⁸J. Flaszka, *Wytęż wzrok, czyli jakie zagadki kryje najpopularniejszy widok Bochni*, „Kronika Bocheńska”, XI, 2002 no. 7/8.

³⁹Zob. S. Wójtowicz, *Kościół parafialny w Bochni i jego środowisko artystyczne*, Bochnia 1983, p. 10.

³⁶See note 6.

³⁷See no. 2.2.

II. DESCRIPTION OF THE REPRODUCTIONS

1. PLANS AND MAPS

The reproductions of the plans and maps have been provided with descriptions listing the following: the present-day title, the year of creation or publication, the original title, the author, the technique of execution, dimensions (width and height in centimetres; the descriptions of views contain the size of the copy, while the overall dimension is expressed in brackets), scale, orientation, origins and contents, the location of the original copy and the source of reproduction, as well as information concerning prior publications of a given plan.

1.1. Bochnia. Cadastral plan, 1847

Stadt Bochnia sammt Enclave Krzyżanowice Wielkie und Podedworze bieu enverleibt Proszówki II ga część mit der Ortschaft Woytostwo in Galizien Bochniaer Kreis 1847

Coloured lithograph, paper, scale 1 : 2880, scaled down to 1 : 2500.

The town within its limits of the time, the present-day town centre.

Original copy: District Centre for Cartography and Geodesy Documentation in the District Starosty in Bochnia, copies kept with the National Archives in Kraków.

Copy: Z. Beiersdorf, B. Krasnowolski, “Bochnia. Studium historyczno-urbanistyczne”, mps, Kraków 1983–1984, il. 11–13; Municipal Office in Bochnia and archives of the National Institute of Cultural Heritage and of the Provincial Monuments Conservator in Tarnów; J. Flasz, *Biała, Biała bez końca. Dawne widoki Bochni*, “Kronika Bocheńska”, 2016 no. 9, p. 22 (fragment); J. Flasz, *Dominikańska*, “Kronika Bocheńska”, 2012 no. 10, p. 30 (fragment); J. Flasz, *Nieznana ulica Kazimierza Wielkiego*, “Kronika Bocheńska”, 2010 no. 7–8, p. 29 (fragment); J. Flasz, P. Konieczny, *Bochnia. Przewodnik po mieście*, 2nd supplemented edition, Bochnia 2015.

1.2. Cadastral plan of Bochnia and surrounding villages, 1847

Scale 1 : 2880, scaled down to 1 : 10 000.

The town within its contemporaneous limits.

Original copy: District Centre for Cartography and Geodesy Documentation in the District Starosty in Bochnia, copies kept with the National Archives in Kraków.

1.3. Bochnia. Sectional plan of the first level of the mine, 1777

The original title is missing.

Carl Fleckhammer.

Coloured ink drawing, dimensions: 168.4 × 48, linear scale in Vienna fathoms (1 fathom = 190.16 cm), scale 1 : 850, oriented towards the south.

It includes longitudinal, vertical and horizontal sections of the first route (level) from the “Gazaris” shaft to “Regis” shaft and horizontal sections of the fragments of “Floris” and “Campi” shafts. The plan encompasses saltworks structures above the ground: shacks of the “Gazaris”, “Sutoris” and “Campi” shafts, shaft openings to “Floris”, “Wielki”, and “Bochneris” shafts, bridge on the Babica brook, the Assumption of the Blessed Virgin Mary Dominican Church and the Rosary Chapel, the Town Hall, St. Nicholas parish church and Bernardine monastery. The structures on the plan were described, underground structures (mining sites of particular shafts) were marked with letters.

Original copy: Stanisław Fischer Museum in Bochnia, file no. – MB-H/810, permanent exhibition.

Copy: Z. Beiersdorf, B. Krasnowolski, *op. cit.*, il. 40; J. Flasz, *Bochnia. Przewodnik po mieście*, Bochnia 1998, p. 25 (fragment); J. Flasz, *Jak pokazać dzieje Bochni w obrazach*, “Kronika Bocheńska”, 2014 no. 3, p. 28–29 (fragment); J. Flasz, *Kalendarz bocheński na rok 2007*, “Kronika Bocheńska”, 2007 no. 1, p. 15; J. Flasz, *Znaki*, “Kronika Bocheńska”, 2014 no. 10, p. 30–31; J. Flasz, P. Konieczny, *Bochnia. Przewodnik po mieście*, Bochnia 2005, p. 13 (fragment); J. Flasz, P. Konieczny, *Bochnia. Przewodnik po mieście*, 2nd edition, page 15 (fragment); *Najcenniejszy na bocheńskim rynku. Budynek Muzeum im. Stanisława Fischera. Walory i znaczenie – dzieje – renowacja – nowe przestrzenie*. Text: J. Flasz, Bochnia 2014, p. 24 (fragment).

1.4. Plan of the parish church and local clergy residences, 1782

Grundriss der jezigen Bochnier Pfaar Cleri-Wohnungen nächst der Pfaar Church

Carl Fleckhammer.

Coloured ink drawing on hand-made paper, dimensions: 36 × 48–48.5, linear scale in Vienna fathoms, scale 1 : 440, oriented towards the west.

Particular structures are marked with letter symbols and inscriptions.

Original copy: Stanisław Fischer Museum in Bochnia, file no. MB-H/796.

Copy: Z. Beiersdorf, B. Krasnowolski, *op. cit.*, il. 166; J. Flasz, *Więcej niż dzwonnica*, “Kronika Bocheńska”, 2007 no. 10, s. 55 (fragment); J. Flasz, J. Kęsek, *Cmentarze bocheńskie. Przewodnik historyczny*, Bochnia 1992; J. Flasz, P. Konieczny, *Bochnia. Przewodnik po mieście*, 2nd edition, p. 82 (fragment).

1.5 Plan of the Bernardine monastery in Bochnia, 1782

Grundriss des Bochnier Bernardiner Klosters

Carl Fleckhammer.

Coloured ink drawing on hand-made paper, dimensions: 38 × 48.5, linear scale in Vienna fathoms, scale 1 : 300, oriented towards the west.

The plan features the church, the monastery structures and gardens. Particular structures were marked with numbers and annotated.

Original copy: Stanisław Fischer Museum in Bochnia, file no. MB-H/728.

Copy: Z. Beiersdorf, B. Krasnowolski, *op. cit.*, il. 188; J. Flasz, J. Kęsek, *Cmentarze bocheńskie...*

1.6. Bochnia, city plan, 1792

Grund Riss der Stadt Bochnia. Vergrößert und gezeichnet von Vinc. Vanpe K.K. Wieliczker Oberamts Kanzellisten, Expediten und Registranten, im Jahre 1792

Vinc(ent) Vanpe.

Coloured ink drawing on paper stuck to canvas, dimensions: 88.3 × 65.6, linear scale in Vienna fathoms, scale 1 : 5000, oriented towards the south.

Marked are: the parish church, town hall, saltworks castle, 6 shaft buildings: “Regis” (for personnel transport), “Sutoris”, “Gazaris”, “Floris”, “Campi”, “Trinitatis” (a building for administrative and residential purposes of the shaft staff), 3 newly built communication routes: the imperial route, road to Wiśnicz, and road to Sierosławice, where a salt warehouse was located. Arabic figures designate more important structures, Roman figures denote mine landslides (dated). Overground shaft structures are marked in yellow, others – in red. The legend explains letter (overground shaft structures) and figure markings. The shaping of the terrain was described by way of hachured representation. The title of the plan is inscribed in a decorative paper seal with eagle, barrel, and salt grains motifs.

Original copy: Stanisław Fischer Museum in Bochnia, file no. MB-H/682.

Copy: Z. Beiersdorf, B. Krasnowolski, *op. cit.*, il. 9. 10; I. Pajdak, *Zamek żupny w Bochni (zarys dziejów)*, “Studia i Materiały do Dziejów Żup Solnych w Polsce”, vol. VIII, 1979; J. Flasz, *Atrakcyjna pięćdziesiątka, czyli trochę z półki, trochę garderoby*, “Kronika Bocheńska”, 2009 no. 6, p. 30 (fragment); J. Flasz, *Kalendarz bocheński na rok 2007...*, p. 11 (fragment); J. Flasz, *Jak pokazać dzieje Bochni w obrazach*, “Kronika Bocheńska”, 2014 no. 3, p. 29 (fragment); J. Flasz, *Meandry ulicy Regis*, “Kronika Bocheńska”, 2011 no. 7–8, p. 25 (fragment); J. Flasz, *Nieznana ulica Kazimierza Wielkiego...*, p. 28 (fragment); J. Flasz, *Odnowione źródła. Konserwacja 10 najcenniejszych planów kopalni soli w Bochni*, “Kronika Bocheńska”, 2009 no. 1, p. 31 (fragment); J. Flasz, *Rynek na co dzień i od święta*, “Kronika Bocheńska”, 2014 no. 7–8, p. 21 (fragment); J. Flasz, P. Konieczny, *Bochnia. Przewodnik po mieście...*, p. 16 (fragment); J. Flasz, P. Konieczny, *Bochnia. Przewodnik po mieście*, 2nd edition, p. 18–19 (fragment); *Najcenniejszy na bocheńskim rynku*, p. 28–29 (fragment).

1.7. Plan of Bochnia and the surrounding area, after 1792

Umgebung von Bochnia

Unknown author.

Coloured ink drawing on paper, dimensions: 52.5 × 35.6, linear scale in Vienna fathoms, scale 1 : 17,000, oriented towards the north.

It presents the city and villages in the area surrounding Bochnia (from Łapczyca in the west to Łazy in the east; from Proszówki in the north to Wiśnicz in the south). Marked routes are from the 1780s. The shaping of the terrain was marked by hachure representation. The plan was created after the demolition of the town hall.

Original copy: Österreichisches Staatsarchiv Wien, file no. GLH026.

1.8. Bochnia. Plan of the saltworks castle, 1813

Grund Riss des Salinen Schlosses

Friedrich Anton Just.

Coloured ink drawing on paper, washed technique, dimensions 41.5–41.8 × 60.2–60.5, linear scale in Vienna fathoms, scale 1 : 100.

The castle ground floor and first floor plan after modernisation from the late 18th century. The purpose of particular rooms is described.

Original copy: Stanisław Fischer Museum in Bochnia, file no. MB-H/805.

Copy: Z. Beiersdorf, B. Krasnowolski, *op. cit.*, il. 218.

1.9. Bochnia. Sectional plan of the saltworks castle, 1814

Profil des Salinen Schlosses

Friedrich Anton Just.

Coloured ink drawing on hand-made paper, dimensions 63.2 × 39.3, linear scale in Vienna fathoms, scale 1 : 100, oriented towards the east.

Among the elements which have not been preserved until today, a shingle hip roof and a clock tower are visible.

Original copy: Stanisław Fischer Museum in Bochnia, file no. MB-H /819.

Copy: Z. Beiersdorf, B. Krasnowolski, *op. cit.*, il. 218; J. Flasz, *Burzliwe dzieje nazwy jednej ulicy*, “Kronika Bocheńska”, 2006 no. 5, p. 23.

1.10. Site plan of the saltmine in Bochnia, 1855

Situations Plan mit der Ausdehnung über der Bochniaer Steinsalz Grube. Einen Theil dieses Plans bat der K.K. Baugehilfe Trunz, den anderen Theil der KK Bergrath Kaczvinszky (lese Poblisch: Kacwiński) von den Catbastral Karten abgetragen; ferner bat lezterer damit die Hauptgrubensfeldorte und Schächte in Verbindung gebracht, und der Plan verdeutlicht 1855

Trunz, Antoni Kacwiński.

Coloured ink drawing stuck to canvas, dimensions 206.4 × 57.1, linear scale in Vienna fathoms, scale 1 : 2000, oriented towards the south.

The rendition of the town and its mine structures. Masonry structures presented in red, wooden in yellow.

Original copy: Stanisław Fischer Museum in Bochnia, file no. MB-H/801.

Copy: Z. Beiersdorf, B. Krasnowolski, *op. cit.*, il. 15.

1.11. Site plan of Bochnia, beginning of the second half of the 19th century, after 1855

Plan Nro. 1 Situations Plan k.k. Kreis und Salinen – Bergstadt Bochnia

Emil Weissenfeld.

Ink drawing on paper, partly coloured, stuck to canvas, sides strengthened with a green tape, dimensions 125.5 × 57.4, linear scale in Vienna fathoms, scale 1 : 2880, oriented towards the north.

Highlighted and annotated are the areas and structures belonging to the mine. Marked are also other places such as squares and streets. Marked is a railway line from Kraków to Dębica completed in 1855 and open to passengers in February 1856, as well as station buildings and saltworks structures situated in the vicinity of the railway line in the area of the former Dominican farm, including a hay warehouse for horses from the saltworks (*Heu Magazine*) by the road to Sierosławice [today’s junction of streets, ul. Konstytucji 3 Maja (*Strasse nach Sieroslawice*)], Karosek (*Strasse nach Trinitatis*) and Więźniów Oświęcimia (no

historical name)]. In the area of the present-day streets – ul. Oracka (*Acker Gasse*) and Tadeusza Czackiego (no historical name), an unidentified military warehouse (*Militär Magazin*) was recorded.

Original copy: Stanisław Fischer Museum in Bochnia, file no. MB-H/755.

- 1.12. The plan of the saltmine in Bochnia, 1872**
Übersichts Karte des k.k. Steinsalz Bergbaues in Bochnia
Henryk Zwirner.
Coloured ink drawing on paper, dimensions 65 × 43.5, linear scale in Vienna fathoms, scale 1 : 6000, oriented towards the north.
This unique plan gives an insight into mutual relations between the layout of the mined salt deposit and the arrangement of the town from the “Campi” shaft in the west and “Floris” in the east. A cross section of this fragment featured on the plan improves the understanding of the arrangement. It helps to refer certain shafts, small shafts, levels of underground mine workings to the sites found overground – streets, squares and houses.
Original copy: Stanisław Fischer Museum in Bochnia, file no. MB-H/814.
Copy: S. Fischer, *Dzieje bocheńskiej żupy solnej*, Warsaw 1962, p. 113 (erroneously dated to the first half of the 19th century); Z Beiersdorf, B. Krasnowolski, *op. cit.*, il. 16; J. Flaszka, *Bochnia. Przewodnik po mieście...*, p. 141 (fragment); J. Flaszka, P. Konieczny, *Bochnia, Przewodnik po mieście...*, p. 144 (fragment); J. Flaszka, P. Konieczny, *Bochnia. Przewodnik po mieście*, 2nd edition, p. 236 (fragment).

- 1.13. Bochnia. Plan of the water supply system, 1906/1908**
A site plan of the royal mine of Bochnia
Unknown author
Coloured ink drawing on paper, dimensions 105.5 × 87.5, scale 1 : 5000.
It presents the water supply system with the construction under way and its basic technical parameters. Apart from the station of the water supply systems and tanks, mine facilities together with shafts were marked: “Trinitatis” (“Nowy” shaft), “Campi”, “Regis” “Sutoris”, and also military barracks of shooters in the area of the railway station and military barracks of cavalry by Krakowska street as well as the railway station, and the building of the Municipal Council, Starosty, Court, Gymnasium, and Gymnasium Dormitory. Geodesy levels and points were included.
Original copy: Stanisław Fischer Museum in Bochnia, file no. MB-H/839.

- 1.14. Bochnia, ca. 1930**
Dimensions 149 × 149, scale 1 : 2880.
The Ozalid print, it consists of 28 paper sheets stuck to canvas. Its design is based on an updated Galicia cadastral plan. Red ink represents the water supply system network and the street lighting network with 5 transformer stations.
Original copy: Stanisław Fischer Museum in Bochnia file no. MB-H/3877.

- 1.15. Bochnia. Present-day topographic map of Bochnia and the surrounding areas**
Scale 1 : 10,000.
Voivodship Center of Geodesic and Cartographic Documentation in Kraków.

- 1.16. Bochnia. Present-day topographic map**
Scale 1 : 2500
Voivodship Center of Geodesic and Cartographic Documentation in Kraków.

2. VIEWS

- 2.1. Bochnia, panorama from Krzęczków, first half of the 19th century**
Lithography
Carl Bernd, published by Wawrzyniec Pisz, Bochnia.
Dimensions 36.3 × 25.5.
A general view of Bochnia, north-eastern orientation. Visible are the shacks of “Sutoris” and “Campi” shafts, a building which once belonged to the Dominican monastery, then it was adjusted to the needs of the Starosty seat, from the eastern side – scene after the demolition of the monastery church, St. Nicholas parish church in the background, overground structures of “Regis”, saltworks castle, visible are the buildings of the stables, and a warehouse situated by the saltworks square. An inscription at the bottom: VERLAG VON LAURENZ PISCH, GEZEICHNET VON CARL BERND. Beneath: BOCHNIA. K. K. KREIS UND SALINEN – BERGSTADT IN GALIZIEN.
Original copy: Stanisław Fischer Museum in Bochnia, file no. MB-AH/2413. Four more versions of this lithography are known, differing one from another in insignificant details. Two copies are in the Bochnia museum, file no. MB-AH/2412 and MB-AH/5695. The coloured copy is kept with the Kraków Saltworks Museum in Wieliczka.
Copy: J. Flaszka, *Bochnia. Przewodnik po mieście...* (the page preceding the title page proper) ; J. Flaszka, *Burzliwe dzieje nazwy jednej ulicy...*, p. 22; J. Flaszka, *Drugi Bernd. Dwie bocheńskie sensacje fotograficzne*, “Kronika Bocheńska”, 2007 no. 6, p. 27; J. Flaszka, *Najpiękniejszy na bocheńskim rynku*, “Kronika Bocheńska”, 2009 no 3, p. 25 (fragment); J. Flaszka, P. Konieczny, *Bochnia. Przewodnik po mieście...* (the page preceding the title page proper); J. Flaszka, P. Konieczny, *Bochnia. Przewodnik po mieście*, 2nd edition pp. 4–5; *Najcenniejszy na bocheńskim rynku...*, p. 8–9; I. Pajdak, *Zamek żupny w Bochni (Zarys dziejów)*, SMDŹS, VIII, 1979. A version marked with the year 1637 was published in: S. Fischer, *Dzieje bocheńskiej żupy solnej*, Warsaw 1962, p. 6; T. Wojciechowski, *Kopalnia soli w Bochni, Bochnia 2016*, p. 39; S. Wójtowicz, *Kościół parafialny w Bochni i jego środowisko artystyczne*, Bochnia 1983, p. 10.

- 2.2. Bochnia, view from the west, 1838**
Woodcuts, unknown author.
Dimensions: 18.9 × 6.2.
The most important structures of the town of the day are shown. From the left: former monastery building belonging to Bernardines, used by the Gymnasium after the monastery was disbanded (from 1886), St Nicholas parish church, prior Dominican building housing the seat of the Starosty, the shacks of “Floris” shaft and gypsum rock at Uzbornia (gypsum was excavated there from the 1830s). Inscription at the bottom: BOCHNIA, AM and in ink: JULY 1838.
Original copy: Stanisław Fischer Museum in Bochnia, file no. MB-AH/2414.
Copy: J. Flaszka, Bochnia. *Przewodnik po mieście...*, p. 15; J. Flaszka, *Najpiękniejszy na bocheńskim rynku...*, p. 24; J. Flaszka, *Nieznana ulica Kazimierza Wielkiego...*, p. 28; *Najcenniejszy na bocheńskim rynku...*, p. 10 (fragment): J. Flaszka, *Rynek bocheński. Szkice o dziejach i zabytkach*, Bochnia 1989, figure no. 5 (fragment).

- 2.3. Bochnia. Park, saltworks structures, late 19th century**
Photograph, unknown author.
Dimensions 14.5 × 10.5.
Visible are: the saltworks pond, administrative and residential buildings of the mine, St. Nicholas parish church in the background from the north before the modernisation and the change of the roof in the early 20th century.
Original copy: Stanisław Fischer Museum in Bochnia, file no. MB-H/1458/4.
Copy: J. Flaszka, *Drugi Bernd...*, pp. 28–29; J. Flaszka, *Meandry ulicy Regis...*, p. 25; J. Flaszka, *Piękno minione, utracone, niedoceniane...* *Krajobraz kulturowy powiatu bocheńskiego*, Bochnia 2008, p. 66.

- 2.4. Bochnia. View from Krzęczków, ca. 1900**
Photograph, unknown author
Dimensions 13 × 20.5, stuck to a cardboard sheet, dimensions 27.7 × 21.
Panorama from the east. It presents former development of the area of the market square (the majority of buildings no longer exist), the “Sutoris” shaft and salinary park. In the background – St. Nicholas church and former Gymnasium.
Original copy: Stanisław Fischer Museum in Bochnia, file no. MB-H/Fot. 2130.
Copy: J. Flaszka, *Piękno minione, utracone, niedoceniane...*, p. 59; J. Flaszka, *Rynek na co dzień i od święta*, p. 20–21; J. Flaszka, P. Konieczny, Bochnia. *Przewodnik po mieście*, 2nd edition p. 176.

- 2.5. Bochnia, panorama from the south, 1895/1903**
Photograph, unknown author.
Dimensions 37.5 × 12.5.
The photograph was taken from the Uzbornia hill and it allows to register the changes in the urban development of the city which took place in the 18th century by Rzeźnicza street (future Kazimierza Wielkiego street) in connection with a radical change of the city’s transport network. In the second half of the 19th century, representative buildings were built along the street: a post office with a stagecoach station, Poviát Council, Magistrate Office and Casino.
Original copy: Stanisław Fischer Museum in Bochnia, file no. MB-H/Fot. 189.
Copy: J. Flaszka, *Jak pokazać dzieje Bochni w obrazach...*, p. 30–31; J. Flaszka, *Piękno minione, utracone, niedoceniane...*, pp. 64–65; the fragment between the Market Square and the Poviát Council in: J. Flaszka, P. Konieczny, *Bochnia. Przewodnik po mieście...*, p. 53 and J. Flaszka, P. Konieczny, Bochnia. *Przewodnik po mieście*, 2nd edition, p. 67.

- 2.6. Bochnia. Market Square. A-B line, early 20th century**
Postcard, issued by G. Zimmerspitz [Bochnia], published by “Akropol” in Kraków.
Dimensions: 14 × 9.
Visible are the buildings of the southern development frontage of the Market Square.
Original copy: Stanisław Fischer Museum in Bochnia, file no. MB-H/5414.

- 2.7. Bochnia. View of the city, ca. 1930**
Photograph, Stanisław Mucha (1895–1976).
Dimensions 24 × 17. Tabl. 1 of portfolio *Ziemia Bocheńska. Bochnia et se sen-virons. Ćirkaŭ aŭo de Bochnia*, dimensions 32,5 × 43
General view from the hill of Krzęczków. The photograph has a special value as it presents a panorama of the geographical situation of Bochnia and the size of the town of that time.
Original copy: Stanisław Fischer Museum in Bochnia, file no. MB-H/Biblioteka podr. 13.
Copy: J. Flaszka, *Stanisław Mucha, fotograf*, “Kronika Bocheńska”, 2008 no. 1, pp. 36–37; *Małopolska w II Rzeczypospolitej*, Tarnów 2007, p. 29; J. Flaszka, *Miasto – harmonie i dysonanse*, “Kronika Bocheńska”, 2015 no. 6, p. 24–25; J. Flaszka, P. Konieczny, Bochnia. *Przewodnik po mieście*, 2nd edition p. 276–277.

- 2.8. Bochnia, Market Square, before 1933**
Photo postcard, Janina Gargulowa.
Dimensions: 9 × 14.
St. Nicholas church visible, north-western corner of the Market Square visible together with the development of the northern frontage.
Original copy: private property of Elżbieta Paczyńska, Bochnia
Copy: J. Flaszka, *Drzewo w krajobrazie miejskim*, “Kronika Bocheńska” 2007 no. 5, p. 38; J. Flaszka, *Galeria handlowa pod gołym niebem*, “Kronika Bocheńska” 2014 no. 5, p. 30; J. Flaszka, *Jeszcze kilkadziesiąt lat temu...*, “Kronika Bocheńska”, 2007 no. 12, p. 27; “Rocznik Bocheński”, VII, 2013 (cover).

- 2.9. Bochnia. Bird’s eye view, 2015**
Photo: Michał Domański / smartvision.pl, Bochnia 2016.

- 2.10. Bochnia. Orthophotomap, 2015**
Scale of 1 : 2500.

WSKAZÓWKI BIBLIOGRAFICZNE | BIBLIOGRAPHY REFERENCES

Beiersdorf Z., *Ikonografia miast województwa krakowskiego w krakowskich zbiorach graficznych*, „Materiały i Sprawozdania Konserwatorskie Województwa Krakowskiego”, Kraków 1970.

Beiersdorf Z., Krasnowolski B., *Zespół dawnego klasztoru Bernardynów w Bochni, dokumentacja naukowa*, mpis, Kraków 1979, archiwa Narodowego Instytutu Dziedzictwa [Dalej cyt: NID], Kraków i Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków [Dalej cyt: WKZ], Tarnów.

Beiersdorf Z., Krasnowolski B., *Bochnia, studium historyczno-urbanistyczne*, mpis, Kraków 1983-1984, archiwa NID Kraków, WKZ Tarnów.

Bochnia. Dzieje miasta i regionu, red. Kiryk F. i Ruta Z., Kraków 1980 .

Bochnia. Dzieje miasta i regionu. Suplement, pod red. Kiryk F., Kraków 1986.

Cetera A., Okoński J., *Nowe materiały archeologiczne z Bochni*, „Rocznik Bocheński”, t. 1, 1993.

Cetera A., Okoński J., *Materiały do pradziejów prawobrzeża dolnego biegu Raby*, „Rocznik Bocheński”, t. 2, 1994.

Cetera A., Okoński J., *Materiały do pradziejów prawobrzeża środkowego biegu Raby*, „Rocznik Bocheński”, t. 3, 1995.

Charkot J., *Mapy górnicze kopalni bocheńskiej*, „Studia i materiały do dziejów żup solnych w Polsce” [dalej cyt. SMDŻSP], XVI, 1990.

Charkot J., *Zarys rozwoju przestrzennego kopalni bocheńskiej w latach 1772–1990*, SMDŻSP, XXIV, 2005.

Charkot J., Jaworski W., *Cbarakterystyka zabytkowych wyrobisk kopalni soli w Bochni*, SMDŻSP, XVII, 1992.

Dworaczyński E., *Bochnia, ul. Kazimierza Wielkiego 45, sprawozdanie z badań archeologicznych [...]*, wydr. komp., Tarnów–Bochnia 2009, archiwum WKZ Tarnów.

Dzieje żup krakowskich, red. Jodłowski A., Wieliczka 1988.

Fischer S., *Dzieje bocheńskiej żupy solnej*, Warszawa 1962.

Fischer S., *Kazimierz Wielki i jego stosunek do Bochni i bocheńszczyzny*, Bochnia 1934.

Fischer S. *Łosy kazimierzowskiej fundacji, szkic z dziejów Bochni*, Bochnia 1927.

Fischer S., *Matka Boska Bocheńska i Jej kult na tle życia religijnego w dawnej Bochni*, Bochnia 1934.

Fischer S., *Wygnanie Żydów z Bochni*, „Sprawozdanie Dyrekcji Państwowego Gimnazjum w Bochni na rok 1927/8”, Bochnia 1928.

Fischer S., *Ziemia bocheńska*, Bochnia 1930.

Fischer S., *Z przeszłości Gimnazjum im. Króla Kazimierza Wielkiego w Bochni*, [w:] *Pamiętka jubileuszowego zjazdu byłych uczniów Gimnazjum im. Króla Kazimierza Wielkiego [...]*, Bochnia 1938.

Flasza J., *Wyteż wzrok, czyli jakie zagadki kryje najpopularniejszy widok Bochni*, „Kronika Bocheńska”, XI, 2002 nr 7/8.

Flasza J., *Akt lokacji Bochni z 27 lutego 1253 roku*, „Kronika Bocheńska”, XII, 2003, nr 3.

Flasza J., *Rynek bocheński*, Bochnia 1989.

Flasza J., *Bazylika św. Mikołaja w Bochni*, Bochnia 2009.

Flasza J., Kęsek J., *Cmentarze bocheńskie. Przewodnik historyczny*, Bochnia 1992.

Flasza J., Konieczny P., *Bochnia. Przewodnik po mieście*, Bochnia 2015.

Galicja na józefińskiej mapie topograficznej 1779–1782, t. 2, cz. A–B, red. W. Bukowski, B. Dybaś, Z. Noga, Kraków 2013.

Galas P., *Średniowieczne nazwy terenowe Ziemi Bocheńskiej*, „Onomastica” 4, 1958.

Gawęda S., *Polityka Kazimierza Wielkiego wobec miast górniczych*, SMDŻSP 3, 1969.

Grodecki R., *Saliny Ziemi Krakowskiej w wiekach średnich*, „Spraw. Wydz. Hist.-Fil. PAU” 5, 1923.

Grodecki R., *Ordynacja Kazimierza Wielkiego dla krakowskich żup solnych z 1368 r.*, SMDŻSP 3, 1969.

Grzesiowski J., Piotrowicz J., *Sól małopolska w nadaniach i przywilejach dla klasztorów*, SMDŻSP 1, 1965.

Jodłowski A., *Badania archeologiczne w Bochni*, [w:] *Badania archeologiczne prowadzone przez Muzeum Żup Krakowskich w Wielicze w roku 1970*, Wieliczka 1970.

Jodłowski A., *Sprawozdanie z badań w Bochni przy szybie Sutoris*, [w:] *Badania archeologiczne prowadzone przez Muzeum Żup Krakowskich w Wielicze w roku 1971*, Wieliczka 1971.

Jodłowski A., *Eksploatacja soli na terenie Małopolski w pradziejach i wczesnym średniowieczu*, SMDŻSP 4, 1971.

Jodłowski A., *Bochnia wczesnośredniowieczna*, „Studia Historyczne”, R. 15, 1972.

Jodłowski A., *Periodyzacja dziejów solnictwa na ziemiach polskich do końca XIII w.*, SMDŻSP 9, 1980.

Katalog zabytków sztuki w Polsce, t. I: *Województwo krakowskie*, red. Szablowski J., z. 2: *Powiat bocheński*, opr. Dutkiewicz J. E., Warszawa 1951.

Keckowa A., *Saliny Ziemi Krakowskiej do końca XIII w.*, „Studia i Materiały do Dziejów Nauki Polskiej” 23, „Studia z Dziejów Górnictwa i Hutnictwa” 10, Wrocław 1965.

Keckowa A., *Żupy krakowskie w XVI–XVIII wieku (do 1772 roku)*, Wrocław 1969.

Kęsek J., *Kolonizacja niemiecka w Bochni i okolicy w końcu XVIII w.*, „Rocznik Bocheński”, VII, 2013.

Kiryk F., *Szlachta w Bochni. Ze studiów nad społeczeństwem miast górniczych w Małopolsce w XVI i w pierwszej połowie XVII stulecia*, [w:] *Spółczeństwo Staropolskie*, t. 2, red. Wyaczański A., Warszawa 1979.

Kiryk F., *Z dziejów Żydów w Bochni*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego w Polsce” 30, 1980.

Kiryk F., *Rozwój urbanizacji Małopolski XIII-XV w. Województwo krakowskie (powiaty południowe)*, Kraków 1985.

Kiryk F., Rzemiosła i organizacje rzemieślnicze w małopolskich miastach górniczych, „Teki Krakowskie” 5, 1997.

Komorowski W., Sudacka A., *Architektura linii kolejowej Karola Ludwika*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 40, z. 2, 1995.

Krasnowolski B., *Studie über österreichische Architektur, Städtebau und Raumplanung in Galizien in den Jahren 1772–1815*, [w:] *Aus der Geschichte Österreichs in Mitteleuropa, Heft 4. Kunstgeschichte*, red. Glaser A. Kowalska Z, Byczkowski J, Gadomski J., Grodziski S., Wien 2003.

Krasnowolski B., *Lokacyjne układy urbanistyczne na obszarze Ziemi Krakowskiej w XIII i XIV wieku*, Cz. I–II, Kraków 2004.

Krzyżanowski J., *Statut Kazimierza Wielkiego dla krakowskich żup solnych z 1368 roku*, „Rocznik Krakowski” 25, 1934.

Krzyżanowski J., *Wolność górnicza w Polsce (do końca XIV w.)*, Kraków 1935.

Krzyżanowski J., *Polityka miejska Bolesława Wstydliwego*, [w:] *Studia historyczne ku czci Stanisława Kutrzeby*, t. 2, Kraków 1938.

Książek M., *Charakterystyka układu urbanistycznego Wieliczki i Bochni oraz wpływ górnictwa solnego na ich rozwój przestrzenny w wiekach średnich*, [w:] „Studia i materiały z Dziejów Nauki Polskiej”, z. 1, seria D, Warszawa, 1958.

Lepucki H., *Działalność kolonizacyjna Marii Teresy i Józefa II w Galicji*, Lwów 1938.

Materna M., *Sprawozdanie z nadzoru archeologicznego przeprowadzonego [...] w 2002 roku [...] na placu Gazaris [...]*, wydr. komp., Bochnia 2002, archiwum WKZ Tarnów.

Materna M., *Sprawozdanie z nadzoru archeologicznego przeprowadzonego [...] 2010 r. [...] przy ul. Świętokrzyskiej w Bochni*, wydr. komp., Bochnia 2010, archiwum WKZ Tarnów.

Materna M., *Sprawozdanie z realizacji nieinwazyjnych badań interdyscyplinarnych na Rynku Głównym w Bochni w 2011 roku*, „Rocznik Bocheński”, t. 7, 2013.

Mateszew S., *Zarys dziejów osadnictwa powiatu bocheńskiego*, [w:] *Ziemia bocheńska*, Kraków 1967.

Molenda D., *Miasta górnicze Europy środkowo-wschodniej w epoce feudalnej*, [w:] *Miasta doby feudalnej Europy środkowej: przemiany społeczne a układy przestrzenne*, Warszawa 1976.

Ochniak K., *Kolonie górnicze w Wielicze i Bochni*, SMDŻSP 22, 2002.

Pajdak I., *Zamek Żupny w Bochni (zarys dziejów)*, SMDŻSP, VIII, 1979.

Piotrowicz J., *Bochnia i jej pierwsi mieszkańcy*, „Rocznik Bocheński” 1, 1993.

Piotrowicz J., *Die mittelalterlichen Ordinationen und Regelungen der Herrschaft von Polen für die Krakauer Salinen*, [w:] *Das Salz in der Rechts- und Handelgeschichte. Internationale Salzgeschichtekongress, 20 September bis 1 Oktober 1996*, Hall in Tiroll, red. Hocquet J. C., Palme R., Schwaz 1997.

Piotrowicz J., *Górnictwo solne w Małopolsce w czasach księżnej Kingi – jego legenda i rzeczywiste początki*, SMDŻSP 18, 1994.

Piotrowicz J., *Okresy rozwojowe i przemiany gospodarki solnej w Polsce od połowy XIII do początku XVII w.*, SMDŻSP 9, 1980.

Piotrowicz J., *Podłoże gospodarczo-społeczne statutu dla żup solnych z 1368 roku*, SMDŻSP 3, 1969.

Piotrowicz J., *Problem genezy i najstarszych dziejów górnictwa solnego w Polsce*, SMDŻSP 2, 1968.

Piotrowicz J., *Wyposażenie górników i tereny eksploatacji w pierwszych wiekach górnictwa solnego w Polsce*, SMDŻSP 7, 1978.

Piotrowicz J., *Zarys dziejów górnictwa solnego na ziemiach polskich*, [w:] *Z dziejów kartografii*, t. 2, red. Janczak J., Rzepa Z., Wrocław 1980.

Poborski I., *Złoże solne Bochni na tle geologicznym okolicy*, Warszawa 1952.

Potasz J., *Kościół św. Leonarda Opata w Bochni w latach 1529–1794*, „Rocznik Bocheński” 2, 1994.

Rzepka L., *Bocheński szpital górniczy (1357–1792)*, SMDŻSP 14, 1985.

Tabaszewski W., *Sprawozdanie archeologiczne z przeprowadzenia na płycie Rynku w Bochni odwiertów archeologicznych [...] w 2011 roku [...] w ramach [...] nieinwazyjnych badań wstępnych*, wydr. komp., Bochnia 2011, archiwum WKZ Tarnów.

Widawski J., *Miejskie mury obronne w państwie polskim do początku XV w.*, Warszawa 1973.

Wojciechowski T., *Kościelne dzieje Bochni 1772–1985*, Bochnia 2013.

Wojciechowski T., *Kościelne dzieje Bochni w czasach staropolskich*, Bochnia 2003.

Wojciechowski T., *Zarys rozwoju przestrzennego kopalni bocheńskiej do 1772 roku*, SMDŻSP X, 1981.

Wyrozumski J., *Państwowa gospodarka solna w Polsce do schyłku XIV wieku*, „Zeszyty Naukowe UJ” nr 78, „Prace Historyczne” nr 21, 1968.

Wyrozumski J., *Początki opieki społecznej w górnictwie polskim*, [w:] *Prace z dziejów Polski feudalnej ofiarowane Romanowi Grodeckiemu*, Warszawa 1960.

Wyrozumski J., *Z dziejów górnictwa solnego w Polsce*, „Studia i Materiały do Dziejów Nauki Polskiej”, ser. D, z. 1, 1958.

Zawidzka I., *W 50 rocznicę zagłady getta bocheńskiego*, „Rocznik Bocheński” 1, 1993.

Zawidzka I., *Żydowskie domy modlitwy w Bochni*, „Rocznik Bocheński” 6, 2008.

Zawidzka I., *Żydzi bocheńscy*, Bochnia 1999.

Roman Czaja	
Wstęp	3
Foreword	4
Zdzisław Noga	
Wprowadzenie	3
Introduction	4
I. OPRACOWANIA TEKSTOWE ESSAYS AND TEXTS	
Bogusław Krasnowolski	
Położenie geograficzne	5
Geographical position	17
Marek Materna	
Osadnictwo pradziejowe	5
Prehistoric settlement	17
Faza przedlokacyjna (XII – połowa XIII w.)	5
Pre-charter phase (twelfth to mid-thirteenth century)	17
Bogusław Krasnowolski	
Przed lokacją	5
Prior to the grant of the charter	17
Bogusław Krasnowolski, Zbigniew Beiersdorf	
Lokacja miasta i wójtostwa (1253)	6
The grant of the city charter and wójtostwo (town) charter (1253)	18
Bogusław Krasnowolski	
W dobie odbudowy Królestwa Polskiego (1320–1380)	8
In the age of rebuilding the Kingdom of Poland (1320–1380)	20
Bogusław Krasnowolski	
Rozkwit miasta: Przekształcenie centrum, rozwój przemieść (XV w. – pierwsza połowa XVII w.)	9
The city’s golden age: transformation of the centre, suburban development (fifteen century – first half of the seventeenth century)	21
Bogusław Krasnowolski, Zbigniew Beiersdorf	
Regres miasta (druga połowa XVII w. – 1772)	
The decline of the city (second half of the seventeenth century – 1772)	22
Bogusław Krasnowolski	
Urbanistyczne i architektoniczne przekształcenia po I rozbiorze Polski (1772–1795)	10
Urban development and transformation after the first partition of Poland (1772–1795)	23
Zbigniew Beiersdorf, Bogusław Krasnowolski	
Od upadku Polski do autonomii Galicji (1772–1866)	11
From the partitions to the autonomy of Galicia	23
Zbigniew Beiersdorf, Bogusław Krasnowolski	
W czasach autonomii galicyjskiej (1866–1918)	12
The times of the galician autonomy (1866–1918)	24
Zbigniew Beiersdorf, Bogusław Krasnowolski	
W dobie II Rzeczypospolitej (1918–1939)	12
The times of the Second Polish Republic (1918–1939)	24
Zbigniew Beiersdorf, Bogusław Krasnowolski	
W okresie okupacji hitlerowskiej (1939–1945)	12
Under the nazi occupation (1939–1945)	24
Zbigniew Beiersdorf, Bogusław Krasnowolski	
W okresie powojennym (1945–1989)	12
The times of the polish people’s republic (1945–1989)	25
Zbigniew Beiersdorf, Bogusław Krasnowolski	
Bochnia współczesna	13
Contemporary Bochnia	25
Jan Flaszka	
Dawne plany i widoki	13
Old plans and views	25

II. OPISY REPRODUKCJI | DESCRIPTION OF THE REPRODUCTIONS

Plany i mapy	21
Plans and Maps	42
opracowali compiled by	
Jan Flaszka, Bogusław Krasnowolski, Zdzisław Noga	
Widoki i panoramy	23
Views and panoramas	44
opracowali compiled by	
Jan Flaszka, Zdzisław Noga	
Wskazówki bibliograficzne Bibliographical references	47
opracował compiled by	
Zdzisław Noga	

III. CZĘŚĆ KARTOGRAFICZNA | CARTOGRAPHIC SECTION

1.	Plany i mapy Plans and Maps
1.1.	Bochnia. Plan katastralny, 1847
	Bochnia. Cadastral plan, 1847
1.2.	Plan katastralny Bochni i przyległych wsi, 1847
	Cadastral plan of Bochnia and surrounding villages, 1847
1.3.	Bochnia. Plan przekroju pierwszego poziomu kopalni, 1777
	Bochnia. Sectional plan of the first level of the mine, 1777
1.4.	Plan kościoła parafialnego i mieszkań duchowieństwa bocheńskiego, 1782
	Plan of the parish church and local clergy residences, 1782
1.5.	Plan klasztoru Bernardynów w Bochni, 1782
	Plan of the Bernardine monastery in Bochnia, 1782
1.6.	Bochnia, plan miasta, 1792
	Bochnia, city plan, 1792
1.7.	Plan Bochni i okolic, po 1792
	Plan of Bochnia and the surrounding area, after 1792
1.8.	Bochnia. Plan zamku salinarnego, 1813
	Bochnia. Plan of the saltworks castle, 1813
1.9.	Bochnia. Przekrój zamku salinarnego, 1814
1.10.	Plan sytuacyjny bocheńskiej kopalni soli, 1855
	Site plan of the saltmine in Bochnia, 1855
1.11.	Plan sytuacyjny Bochni, pocz. 2. poł. XIX w., po 1855
	Site plan of Bochnia, beginning of the second half of the 19th century, after 1855
1.12.	Plan bocheńskiej kopalni soli, 1872
	The plan of the saltmine in Bochnia, 1872
1.13.	Bochnia. Plan sieci wodociągowej, 1906/1908
	Bochnia. Plan of the water supply system, 1906/1908
1.14.	Bochnia, ok. 1930
	Bochnia, ca. 1930
1.15.	Współczesna mapa topograficzna Bochni i okolic, 2015
	Present-day topographic map of Bochnia and the surrounding areas
1.16.	Bochnia. Współczesna mapa topograficzna, 2015
	Bochnia. Present-day topographic map
2.	Widoki i panoramy Views and Panoramas
2.1.	Bochnia, widok z Krzęczkowa, 1. poł. XIX w.
	Bochnia, panorama from Krzęczków, first half of the 19th century
2.2.	Bochnia, widok od zachodu, 1838
	Bochnia, view from the west, 1838
2.3.	Bochnia. Planty, budynki salinarne, koniec XIX w.
	Bochnia. Park, saltworks structures, late 19th century
2.4.	Bochnia. Widok z Krzęczkowa, ok. 1900
	Bochnia. View from Krzęczków, ca. 1900
2.5.	Bochnia, panorama od strony południowej, 1895/1903
	Bochnia, panorama from the south, 1895/1903
2.6.	Bochnia. Rynek. Linia A–B, pocz. XX w.
	Bochnia. Market Square. A-B line, early 20th century
2.7.	Bochnia. Widok miasta, ok. 1930
	Bochnia. View of the city, ca. 1930
2.8.	Bochnia. Rynek, przed 1933
	Bochnia. Market Square, before 1933
2.9.	Bochnia. Widok z lotu ptaka, 2015
	Bochnia. Bird’s eye view, 2015
2.10.	Bochnia. Ortofotomapa, 2015
	Bochnia. Orthophotomap, 2015
3.	Rekonstrukcje rozwoju przestrzennego miasta
	Reconstruction of the city’s spatial development
3.1.	Bochnia. Rozwój przestrzenny od XIII w. do 2016 r.
	Bochnia. Spatial development from the 13th century until 2016
3.2.	Bochnia w 1. poł. XIII w. (faza przedlokacyjna)
	Bochnia in the first half of the 13th century (pre-charter phase)
3.3.	Bochnia w 1. poł. XIII w. (faza przedlokacyjna)
	Bochnia in the first half of the 13th century (pre-charter phase)
3.4.	Bochnia. Miasto lokacyjne (1253), przedmieście (XIV w.)
	Bochnia. Chartered town (1253), suburbs (14th century)
3.5.	Bochnia. Rozwój przestrzenny od poł. XIV do poł. XVIII w.
	Bochnia. Spatial development from the mid-14th century XIV until mid-18th century
3.6.	Bochnia. Rozwój przestrzenny od 1772 do 1918 r.
	Bochnia. Spatial development from 1772 to 1918
3.7.	Bochnia. Rozwój przestrzenny (1918–2016)
	Spatial development (1918–2016)
3.8.	Stratygrafia zabudowy Bochni (centrum miasta), 2016
	Stratigraphy of Bochnia development (City Center), 2016
3.9.	Stratygrafia zabudowy Bochni, 2016
	Stratigraphy of Bochnia development, 2016

Praca naukowa finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2012–2016.
The research and publication was funded as part of the project of the Ministry for Science and Higher Education entitled
“The National Programme for the Development of the Humanities” in 2012–2016.

Recenzenci | Reviewers
prof. dr hab. Mateusz Goliński, dr hab. Rafał Eysmontt

Tłumaczenie | Translated by
Agnieszka Chabros, Anna Marynowska, praczynska.pl

© Copyright by Wydawnictwo Naukowe Uniwersytet Mikołaja Kopernika & Zdzisław Noga, Toruń–Kraków 2016

ISBN 978-83-231-3649-1

Na okładce | on the cover
Bochnia, widok od zachodu, 1838, Muzeum im. Stanisława Fischera w Bochni, sygn. MB-AH/2414
Bochnia, view from the west, 1838, Stanisław Fischer Museum in Bochnia, file no. MB-AH/2413

Wydawca | Publisher
Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika | Nicolaus Copernicus University Press in Toruń
Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie | Pedagogical University of Cracow
Koordinacja prac wydawniczych | Edition coordinated by
Tomasz Kulawik

Skład i łamanie | Typesetting
Wydawnictwo ANTYKWA, Kraków

Opracowanie komputerowe materiału ilustracyjnego | Computer processing of the illustrative material
Artur Kozioł – Agencja Reklamowa NOVUM, Kraków

Druk | Printed by
DjaF